

TUNCELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER

GÜZ, 2013

SAYI
3

SAHİBİ: Tunceli Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Durmuş Boztuğ

EDİTÖR: Prof. Dr. Ali AKSU

SAYI EDİTÖRÜ: Doç. Dr. Arzu KARACA ÇAKINBERK

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ: Doç. Dr. Murat Cem DEMİR

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ali AKSU

Doç. Dr. Adem ASALIOĞLU

Doç. Dr. Arzu KARACA ÇAKINBERK

Doç. Dr. Murat Cem DEMİR

Yrd. Doç. Dr. Candan BADEM

Yrd. Doç. Dr. Sabit MENTEŞE

Yrd. Doç. Dr. Servet GÜN

Yrd. Doç. Dr. Yavuz ÇOBANOĞLU

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdullah KAYGI (Hacettepe Üni.)

Prof. Dr. Abdüsselam UYGUR (Tunceli Üni.)

Prof. Dr. Ahmet UZUN (Cumhuriyet Üni.)

Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK (Hacettepe Üni.)

Prof. Dr. Ali ERKUL (Cumhuriyet Üni.)

Prof. Dr. Cemal GÜZEL (Hacettepe Üni.)

Prof. Dr. Faruk KOCACIK (Cumhuriyet Üni.)

Prof. Dr. Halis ÇETİN (Cumhuriyet Üni.)

Prof. Dr. Hasan YÜKSEL (Cumhuriyet Üni.)

Prof. Dr. Hıdır ÖZDEMİR (Tunceli Üni.)

Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE (Tunceli Üni.)

Prof. Dr. İsmet EMRE (Bartın Üni.)

Prof. Dr. Mehmet ARSLAN (Cumhuriyet Üni.)

Prof. Dr. Sezgin KIZILÇELİK (İnönü Üni.)

Prof. Dr. Şeref POYRAZ (Cumhuriyet Üni.)

Doç. Dr. Adem ASALIOĞLU (Tunceli Üni.)

Doç. Dr. Ali TAŞKIN (Cumhuriyet Üni.)

Doç. Dr. Arzu KARACA ÇAKINBERK (Tunceli Üni.)

Doç. Dr. Mehmet Sadık ÖNCÜL (Tunceli Üni.)

Doç. Dr. Murat Cem DEMİR (Tunceli Üni.)

Yrd. Doç. Dr. Ali Kemal ÖZCAN (Tunceli Üni.)

Yrd. Doç. Dr. Candan BADEM (Tunceli Üni.)

Yrd. Doç. Dr. Erdal YILDIRIM (Tunceli Üni.)

Yrd. Doç. Dr. Hiroki WAKAMATSU

Yrd. Doç. Dr. İbrahim TOSUN (Tunceli Üni.)

Yrd. Doç. Dr. Sabit MENTEŞE (Tunceli Üni.)

Yrd. Doç. Dr. Servet GÜN (Tunceli Üni.)

Yrd. Doç. Dr. Yavuz ÇOBANOĞLU (Tunceli Üni.)

Yrd. Doç. Dr. Zeynel ÖDEMİŞ (Tunceli Üni.)

Kapak & Logo Tasarım: Muhsin Soyudođan
Dizgi: Yusuf Evren YILDIRIM
Baskı: Tunceli Üniversitesi
Basım Yeri: Tunceli
Basım Tarihi: Temmuz, 2013

Tunceli Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi Cumhuriyet Mah. Elazığ yolu üstü
62000 TUNCELİ
Tel. : +90 428 212 59 15
Faks : +90 428 212 61 21
E-posta : sbd@tunceli.edu.tr

Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 3 (2013)
ISSN: 2147-1614

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Ali AKSU (Cumhuriyet Üni.)
Prof. Dr. Kezban ACAR (Celal Bayar Üni.)
Prof. Özkan YILDIZ (Dokuz Eylül Üni.)
Doç. Dr. Ahmet ÜSTÜN (Amasya Üni.)
Doç.Dr. Emine Nur OZANÖZGÜ (ASİLTÜRK) (Hacettepe Üni.)
Doç. Dr. Mehmet Nuri GÜLTEKİN (Gaziantep Üni.)
Doç. Dr. Muharrem GÜNEŞ (Mustafa Kemal Üni.)
Doç. Dr. Murat Cem DEMİR (Tunceli Üni.)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÇAKIR (Harran Üni.)
Yrd. Doç. Dr. Candan BADEM (Tunceli Üni.),
Yrd. Doç. Dr. Ebru Deretarla GÜL (Çukurova Üni.)
Yrd. Doç. Dr. Emre DEMİREL (Hacettepe Üni.)
Yrd. Doç. Dr. Haluk ÖNER (Tunceli Üni.)
Yrd. Doç. Dr. Nihat GÜLTEKİN (Harran Üni.)
Yrd. Doç. Dr. Sabit MENTEŞE (Tunceli Üni.)
Yrd. Doç. Dr. Türkan YEŞİLYURT (Tunceli Üni.)

Bu Sayının Editöründen.....

Merhaba,

Yayın hayatına 2012 yılında başlayan Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin 2013 yılı güz sayısını sizlerle paylaşmaktan büyük mutluluk duyuyoruz.

Bilimsel araştırmaların bilim topluluğuna dolayısıyla topluma yansması için paylaşılması, yayınlanması gerekmektedir. Yayımlanmayan çalışmalar çok önemli bir buluş değerinde bile olsa, insanlarla paylaşılmadıktan sonra katkısı sunmayacaktır. Bilimsel dergiler de işte tam bu noktada bilim insanlarına yardımcı olmaktadır.

Dergimiz, sosyal bilimler alanında yapılan araştırmaları yayımlama ve bilim insanlarının hizmetine sunmayı amaçlamaktadır. Dergide İktisadi ve İdari Bilimler, Eğitim Bilimleri, İlahiyat, Resim, Müzik, Beden Eğitimi, Tarih, Sanat Tarihi, Coğrafya, Dilbilim, Edebiyat, Sosyoloji, Güzel Sanatlar, İletişim gibi sosyal bilimler alanındaki bilimsel nitelikte özgün çalışmalar yayımlanmaktadır. Disiplinlerarası kopukluğun sosyal bilimlerin önemli sorunlarından biri olduğunu düşündüğümüzden dergimizde yayınlanan özgün yazılarla bu kopukluğu gidermeye yardımcı olmak hedeflenmektedir.

Dergimizin sayfaları yurt içinden ve yurtdışından bilim insanlarına açıktır. Değerli bilim insanları tarafından dergimize yayınlanmak üzere gönderilen bütün çalışmalar, yayın kurulumuz tarafından incelemeden geçerek hakem değerlendirme süreci başlamaktadır. Dergimize gönderilen çalışmaların daha hızlı biçimde değerlendirilmesi için değerli yazarların dergimizin web sayfasında belirtilen yazım kurallarına hassasiyetle uymalarını rica ediyoruz. Her zaman belirttiğimiz gibi dergimizde yayımlanan yazıların tüm işlemleri e-posta sistemiyle, hızlı şekilde gerçekleştirilmektedir.

Bu çabaların sonucunda dergimizin 3.sayısında, ilginizi çekeceğini umduğumuz ve uluslararası yazına önemli katkı sunacağını düşündüğümüz tarih, edebiyat, eğitim bilimleri, işletme, kamu yönetimi, sosyoloji ve güzel sanatlar alanında 7 makale yer almaktadır. Dergide, beğenimize sunduğumuz 2 de ilginizi çekeceğini düşündüğümüz kitap incelemesi bulunmaktadır.

Birçok farklı üniversiteden önemli çalışmalar yaparak dergimize katkı sağlayan değerli yazarlara teşekkür ederiz. Makaleleri özveri ve gönüllülük esası ile değerlendirerek önerileri ile yazarlara ışık tutan, yol gösteren hakemlerimize şükranlarımızı ve teşekkürlerimizi sunarız.

2014 yılının baharında yayınlanacak bir sonraki sayımızda görüşmek üzere iyi okumalar dileriz. Saygılarımızla...

Yayın Kurulu Adına 3. Sayı Editörü
Doç. Dr. Arzu KARACA ÇAKINBERK

İçindekiler

Makaleler

DOES SOCIO-ECONOMIC STATUS LEAD TO SOCIAL DEVIANCE IN TURKEY?	1
"ALEVİLERİN MÜSLÜMANIĞI" ÜZERİNE BİR ALAN ÇALIŞMASI (DERSİM ÖRNEĞİ)	21
EĞİTİM VE TOPLUMSAL DEĞİŞME	39
VERİMLİLİĞİ ARTIRMA VE REKABET ÖNCELİĞİ ELDE ETMEDE ÖNEMLİ BİR TEKNİK: YALIN GİRİŞİM	60
MURATHAN MUNGAN'IN SEÇTİKLERİYLE BİR DERSİM HİKÂYESİ'NDE KOLEKTİF BELLEK: DERSİM	81
TARİH YAZIMINDA ALTERNATİF BİR MODEL: POKROVSKİY TARİH EKOLÜ	91
ENGELLİ ÇOCUĞU OLAN EBEVEYNLERİN SOSYAL DESTEK ALGILARININ VE GELECEĞE İLİŞKİN PLANLARININ İNCELENMESİ	111
SU ÜZERİ YAŞAM ALANLARI VE MİMARİ MEKAN KAPSAMINDA ÜLKEMİZDEKİ UYGULAMALARINA İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR	135

Kitap İncelemeleri

JARED DIAMOND, TÜFEK, MİKROP VE ÇELİK, ÇEVİREN: ÜLKER İNCE, ANKARA: TÜBİTAK YAYINLARI, 2006.....	159
ZAZA ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİ	163

DOES SOCIO-ECONOMIC STATUS LEAD TO SOCIAL DEVIANCE IN TURKEY?

Özden ÖZBAY*

The goal of the study was to explore whether socio-economic status had any impact on social deviance, and whether the direction of the relationship was negative or positive. These goals were tested by using a random sample of 646 undergraduate students in a state university in a small city in the central Anatolian region in Turkey in 2010. In line with the literature, the findings revealed that most socio-economic status variables were not statistically significant in relation to social deviance.

Key Words: Socio-Economic Status, Social Class, Deviance, Crime, Turkey

TÜRKİYE'DE SOSYO-EKONOMİK STATÜ SOSYAL SAPMAYA YOL AÇAR MI?

Özet

Bu çalışmanın amacı sosyo-ekonomik statünün sosyal sapma üzerinde bir etkisi olup-olmadığını ve ilişkinin yönünün pozitif veya negative olup-olmadığını keşfetmektir. Bu amaçlar 2010 yılında Türkiye'nin Orta Anadolu Bölgesinde bulunan küçük bir şehirde yer alan bir devlet üniversitesinde tesadüfi örneklem türü kullanılarak elde edilen 646 üniversite öğrencisi örneğinde test edilmeye çalışılmıştır. Literatür ile uyumlu olarak, bulgular çoğu sosyo-ekonomik statü değişkenlerinin sosyal sapma ile istatistiksel olarak ilişkili olmadıklarını göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Sosyo-Ekonomik Statü, Sosyal Sınıf, Sapma, Suç, Türkiye

* Doç.Dr. Cumhuriyet Üniversitesi İletişim Fakültesi, ozden_ozbay@yahoo.com

Introduction

Socio-economic status has been known as one of the most important correlates of social deviance (Antonaccio, Tittle, Botchkovar, & Kranidiotis, 2010). However, one of the unresolved major issues in the deviance literature has been the relationship between socio-economic status and deviant behavior. On this issue, according to Ellis and McDonald (2001), the most important question to be resolved by the social science scholars was to prove whether deviance was carried out by the lower social standing individuals. They reviewed 273 studies in the world on the link between socio-economic status and deviant behavior. Their findings showed that the answer to this great question was affirmed in relation to the social standing of an individual. However, another major review by Tittle and Meier (1990, p. 271) rejected the thesis that “a negative SES/delinquency relationship is general and pervasive.” A recent study on the link between socio-economic status and deviance in Greece, Russia, and Ukraine (Antonaccio et al., 2010) pointed out that socio-economic status did not have any consistent impact on deviant acts. Likewise, a summary article by Junger-Tas (1994) on the same subject in relation to a dozen European countries indicated that socio-economic status mostly did not play any important role in the explanation of youthful deviant behavior.

In Turkey, there was only one individual study that exclusively concentrated on the relationship between socio-economic status and youthful social deviance (Özbay, 2006). Özbay found that socio-economic status played a weak role in the explanation of deviant behavior, and that it had both positive and negative effects on juvenile deviance (e.g., an inconsistent effect). Also, there existed very few studies that tested the relationships between socio-economic status and deviant behavior outside some western societies (Axenroth, 1983). Furthermore, the findings regarding the link between socio-economic status and social deviance in the west did not appear to hold true in some other countries (e.g., (Antonaccio et al., 2010). Therefore, it is crucial to explore the link between socio-economic status and deviant behavior in the context of Turkey. The current study is designed to scrutinize whether there was any effect of socio-economic status on deviant acts, and what was the direction of the relationship between the two. In order to realize these purposes, a random

sample of 646 university students in in a small city in the central Anatolian region in Turkey was surveyed.

Prior Studies

Two major research questions have occupied the attention of the criminologists. The first question is: Does socio-economic status have any influence on deviance/crime? The second question is: What is the nature of the relationship between socio-economic status and deviance/crime? (Ellis and McDonald, 2001). It is the aim of this study to find tentative answers to these questions.

Some prominent criminologists argued that most sociological theories, in one way or another, had to do with socio-economic status (e.g., Agnew, Matthews, Bucher, Welcher, & Keyes, 2008; Tittle, 1983). Such theories as classic and general strain by Merton (1968), Cohen (1955), and Cloward and Ohlin (1960), and (Agnew, 2006) subcultural (Miller, 1958; Wolfgang and Ferracuti, 1967), differential association (Sutherland and Cressey, 1978), social disorganization (Shaw and Mckay (1969), deterrence/utilitarian/social learning (e.g., Akers, 1977; Gibbs, 1975), labeling (Gove, 1980) and even Marxist theories (e.g., see Tittle, 1983) were claimed to be related to socio-economic status. All these theories assumed that an inverse relationship existed between socio-economic status and deviance.

Ellis and McDonald (2001) reviewed 273 studies on the link between socio-economic status and deviance. They found that the socio-economic status of an individual was more strongly related to deviance than the socio-economic status of parents. Also, they reported that the socio-economic status of parents was not significantly associated with deviance when a self-reported survey was used. More importantly, the results of their review showed that the relationship between socio-economic status and deviance was negative when the socio-economic status measure was an individual one. That is, the lower social standing individuals were more likely to engage in deviant acts.

In another important review, Tittle and Meier (1990) examined the literature on the link between socio-economic status and deviance on the basis of such general conditions (corresponding to 12 particular

subconditions) as *measurement* (e.g., independent and dependent variables), *demographic conditions* (race and gender), *contextual conditions* (urbaneness, heterogeneity, and SES of the context). In contrast to Ellis and McDonald's review, their review showed that most studies did not give support for the link between socio-economic status and deviance. Relatedly, the findings were not in favor of the inverse relationship between socio-economic status and youthful deviance. In short, the results in the North America did not indicate any uniform pattern in the relationship between socio-economic status and deviance.

In another crucial review of the link between socio-economic status and deviance in twelve European countries, Junger-Tas (1994) concluded that there generally did not exist any relationship between these variables. In their research on socio-economic status and deviant acts in Greece, Russia, and Ukraine, Antonaccio et al. (2010) reported that of the overall 12 regression coefficients, only three were statistically significant. Also, the signs of two among the three significant regression coefficients were positive. The authors interpreted these findings as being not reliable. In spite of these results, some other recent studies arrived at different findings. For example, in Germany, Becker and Mehlkop (2006) found that different social standing individuals engaged in different kinds of deviant acts: For example, the higher social strata were involved in more tax fraud than the lower and middle social strata. In Sweden, Ring and Svensson (2007) reported, albeit weakly, that individuals from the lower social strata were more likely to be involved in deviant behavior. More importantly, the scholars found that the influence of socio-economic status was mediated by school success. In Norway, Galloway and Skardhamar's work (2010) pointed out that parental income was associated positively with first offenses of children. In Finland, according to the work of Aaltonen, Kivivuori, and Martikainen (2011), socio-economic status measures generally were more likely to result in an increase in deviant acts. In sum, the findings in the Europe did not appear to be consistent with each other.

Last but not least, it was important to look at research findings on the relationship between socio-economic status and deviance in some other places in the world. Unfortunately, this relationship has not been studied much in developing countries by using self-reported surveys (Axenroth, 1983). More importantly, Antonaccio et al. (2010, p. 297) stated that "... the

usual correlates of self-reported criminal/deviant behavior derived from research in well-studied, mostly western societies, do not necessarily hold cross-nationally.”

In a Korean study, Axenroth (1983) stated that the status of the lower class was more likely to be related to deviant behavior. Likewise, in a New Zealand study (2004), Fergusson, Swain-Campbell and Horwood (2004) reported that deviant behavior occurred among the young individuals who came from the families of lower socio-economic status. Nevertheless, in Barbados, Ramoutar (1995) found that socio-economic status and youth deviance were weakly related. Similarly, in a Philippine study, Gutierrez and Shoemaker (2008) found mixed findings: Socio-economic status was not statistically significant, or related either negatively or positively to deviance among the juveniles.

In Turkey, Özbay (2006) reported that most socio-economic status measures did not play any role on deviance among juveniles. However, in some cases, on the one hand, some class measures were related positively to serious deviant acts (violence), while some others were related positively to some non-serious deviant acts (e.g., school delinquency). All these findings in Turkey appeared to be in line with the findings in the western world (e.g., U.S., see Özbay (2006) for a relatively comprehensive review of the studies on the link between socio-economic status and deviance in and outside Turkey). In a study which did not especially aim to test the relationship between socio-economic status and deviance among juveniles in Turkey, such socio-economic status variables as income, parental education and parental unemployment were not significant predictors (Ünal, 2010).

To sum up, as shown above, the relationship between socio-economic status and deviant behavior in the socio-economic status-deviance literature is not clear-cut. The findings of the research are limited mostly to the advanced societies and did not seem to be uniform. Although the current study will definitely not be a solution to this puzzle, it will contribute to the criminological literature, at least, in two ways. First, it was the second major study which deals directly with the issue in question. Second, compared to the measures used on the relationship between socio-economic status and deviance, the number and diversity of the social class

measures are much greater (“*measurement issue*,” as identified one of the general conditions on the issue in question, Tittle and Meier (1990)).

Methodology

Data and Instrument

The data were obtained from a random sample of 646 university students (two- and four-year university students) in a newly established state university in Turkey (N= 11.791 undergraduate students) in 2010. Owing to the missing cases, the sample size ranged between 333 and 381. Of the sample, 47.3% were female, and 51.7% were male, ages ranged from 18 to 38, and the median age was 21. Total family income of the parents ranged from 150.00TL to 36.000.00TL, and median total family income was 1.250.00TL (about \$810.00) at the time of the administration of the questionnaire in May, 2010 (1\$ was equal to 1.544.00TL in the middle of May in 2010).

The data were gathered from the university students in the Spring semester of May, 2010. The questionnaires were administered in classrooms or conference halls, and the students replied to the questions by themselves. It was announced that the participation in the survey was voluntary, and hence they could give up the survey at any time they wanted. Also, they were told that the information that they provided would be confidential.

Measurements

Dependent Variables

In the study two dependent variables were used: Current deviance and violence. *Current social deviance* (Cronbach’s alpha= .74) was a frequency question (from the beginning of the 2009-2010 educational year, how many times a student had committed various acts for about eight months) and it covered the acts below. The response items were none (=1), one or two times (= 2), three-five times (= 3), six-nine times, and ten and more (= 4). Some questions were obtained from the study of Elliott and Ageton (1980).

- Cutting classes (% 73.8).
- Cutting school (% 67.5).
- Buying pirated things (% 58.9).
- Cheating on exams (% 40.8).
- Sharing original or pirated things with other people (% 36.3).
- Signing the attendance sheet for another student (% 29.4).
- Fighting for other reasons (with the exception of fighting for a girl friend or political cause) (% 22.0).
- Having sex with someone other than your flirt, fiancé, wife (% 14.1).
- Carrying knives, guns etc. (% 9.3).
- Arguing verbally or fighting with a male person for the same girl (% 7.4).
- Attacking someone with the aim of hurting or killing them (% 7.2).
- Hurting oneself through a sharp, poignant object (% 5.5).
- Engaging in computer hacking (% 5.0).
- Trying to have fights or having fought at the university to establish a political hegemony (% 3.2).
- Creating disorders at the campus under the influence of some political agents within or outside the university (% 2.9).
- Passing classes or graduating from school by using social networking ("torpil" in Turkish) (% 2.4).
- Undergoing disciplinary punishment at school (% 2.1).
- Attempting or actually stealing things from such places as the dormitory, small shops, stores etc. (% 1.7).
- Damaging properties of the family, the university, or the place where the students resided (% 1.5).
- Using electricity in an illegitimate way (% 0.7).

Violence was composed of such acts as carrying knives, guns etc.; attacking someone with the aim of hurting or killing him/her; trying to have fights or having fought at the university to establish a political hegemony;

arguing verbally or fighting with a male person for the same girl to flirt with her; fighting for some other reasons (with the exception of fighting for a girl friend or political cause) in about last eight months. An index was created but its scores were not normally distributed. The created index was recorded into no involvement in violence (= 0, % 65.3) and at least one involvement in violence (= 1, % 27.9).

Independent Variables

Socio-economic status

Fifteen variables were used in connection with socio-economic status. These were the family's total income, place of residence, mother's work status, father's work status, father's occupation (using the occupational scores from Ganzeboom, De Graaf, Treiman, & de Leeuw, 1992), father's education, neo-Marxist measures, material support from the relatives (like food, clothes, firewood or coal etc.), "*green card*" (a special government card given for the poor in support of health, firewood or coal etc), ownership of family assets (house, shop, land), ownership of a car, ownership of a house, types of houses where a family resides (a single house, an apartment house, a luxury house, a villa, or a house in a building complex), and poverty.

Among these variables, only those which were significantly correlated with the two dependent variables were included here: Family's total income, place of residence, mother's work status, head of household as manager (only neo-Marxist measure), and poverty.

Family total income: The students were asked to report how much income their families had since the beginning of 2010, including all the individuals in a household who brought income to the families. Due to the skewed nature of the income variable, a logarithmic version of it was used.

Place of residence: The question that "Where does your father and/or mother currently live?" was asked to measure place of residence. The response categories were village (= 1), town or small village (= 2), and city (= 3, being the reference category).

Mother's work status: Those who participated in the research were asked: "Does your mother work?" The response options were no (= 1) and yes (= 2, being the reference category).

Head of household as manager: Following Hagan, Gillis, and Simpson's (1985) conception of neo-Marxist social class measures, four questions were asked which measured ownership of production (1), managers (2), workers (3), or surplus population (4). However, being in a managerial status was the *only* one significantly related, at least, to one of the two dependent variables. For this reason, the question "Does the head of your household supervise anybody as part of his or her job?" was asked (see Hagan et al., 1985, p. 1158). The answers were "yes" (= 1) and no (= 2, being the reference category).

Poverty: The above family total income was divided into those who were below the poverty line for a family of four persons (TL2.691.00 or \$1.743.00) and those above the poverty line. The poverty line score was obtained from a Turkish Labor Association (Turk-İş Haber Bulteni, 2010).

Control Variables

Demographic Variables

Age was an interval variable, and the students were asked to report their biological age. **Gender** was a categorical variable, and measured by female (= 1, being the reference category), and male (= 2). Duration of school was measured with the following question: "Currently, which school do you attend: college (= 1, two year university) or faculty (= 2, four year school)?" The faculty students were the reference category.

Also, some theoretical variables were used as control variables in the study. First, importance of religion, relative ethics, and school grades could be evaluated as some aspects of social bonding theory (Hirschi, 1969). Second, having deviant friends could be considered as one aspect of differential association/social learning theory (Sutherland and Cressey, 1978; Akers, 1979). Risk seeking could be viewed as one dimension of self-control theory (Gottfredson & Hirschi, 1990). Finally, dissatisfaction with one's family economic situation could be seen as an indicator of classic or general strain theories (Merton, 1938; Agnew, 2006).

Importance of religion: The question “How important is religion to you?” Again, the response items were a ten-point scale, 10 means “no importance” and 100 means “completely important.” Because most respondents chose the high scores in the religion scale, this variable was not normally distributed. For this reason, the scale was divided into low and high categories (the low religious position was used as the reference category).

Relative ethics: This included the agreements to the following statements: “No rule concerning lying can be formulated; whether a lie is permissible or not permissible totally depends upon the situation,” “Moral standards should be seen as being individualistic; what one person considers being moral may be judged to be immoral by another person,” “What is ethical varies from one situation and society to another.” The response categories ranged from “complete disagreement” (= 1) to “complete agreement” (= 5). The internal reliability of the relative ethics index was .51, which was lower than the traditionally accepted Cronbach’s alpha (Cronbach’s alpha = .70). The three statements were derived from the study of Kenhove, Vermeir, and Verniers (2001).

Deviant friends: This variable was measured by asking “Among your closest friends, how many of them received such disciplinary punishment as official warning, condemnation or suspension and so forth from the university?” The response items were “none” (= 1) and “at least one” (= 2). The response of “none” was coded as the reference category.

Risk seeking (Cronbach’s alpha = .83): It included agreements to the following statements: “Sometimes I will take a risk just for the fun of it”; “I like to test myself every now and then by doing something a little risky”; “Excitement and adventure are more important to me than security”; and “I sometimes find it exciting to do things for which I might get in trouble.” The responses ranged from “never” (= 1) to “always” (= 4). These statements were obtained from the study of Tittle, Ward, and Grasmick (2003).

Family economic dissatisfaction: The students were asked to evaluate the statement “How satisfying is your family’s (parental or your own) economic situation?” The response options were on a ten-point scale, 10 means “never satisfied” and 100 means “completely satisfied.”

School Grades: Because the grades of the university students were not normally distributed, their high school grades were chosen to measure

school grades. The students were asked to indicate “What were your grades at high school?” The response items were 0-69 (average or lower, coded as 1 which was the reference category), 70-89 (good, coded as 2), and 90-100 (very good, coded as 3)

Findings

In this section, first, the findings based on the correlations between socio-economic status variables and social deviance were reported. Second, on the basis of significant correlations between socio-economic status variables and social deviance, multiple and logistic regression analyses were carried out in relation to current social deviance and violence, respectively. The data was analyzed by using SPSS statistical program.

Correlation Analysis

When the correlations between socio-economic status variables and social deviant behaviors were examined in relation to the university students, the findings indicated that the lower the socio-economic status, the lesser the social deviance (Table 1). An increase in the family's total income was related to a parallel increase in current and life-time social deviant acts. Likewise, compared to those who resided in the cities, those who resided in towns or small cities were less likely to engage in the aforementioned deviant acts. Similarly, compared to those students who had mothers that were working at the time of the survey, those whose mothers were not working were less apt to be involved in life-time social deviance. Also, compared to the students who had fathers who were in a managerial position, the students whose fathers were not in a managerial position were less prone to be involved in current and life-time social deviance and violent acts. Compared to students whose fathers' educational history was at least two years at a university, those students who had fathers with an educational history of high school or below were less likely to engage in current and life-time social deviant acts ($r = -.090$, due to the space limitations, this variable's correlations with other variables were not included in Table 1. However, it was included in multivariate statistics in Table 2). Finally, compared to those families of the students whose incomes

were above the poverty threshold, students from those families whose incomes were less than the poverty threshold tended to be less engaged in current and life-time social deviant acts.

Nevertheless, some other social class variables were not statistically associated with the two dependent variables. These were neo-Marxist measures, some SES measures (father's gradational occupation), father's employment; social aid from relatives (food, clothes, firewood or coal etc.), "green card" (a special government card given for the poor in support of health, firewood or coal etc), ownership of family assets (house, shop, land), car ownership, home ownership, types of house that a family resided (a single house, an apartment house, a luxury house, a villa, or a house in a building complex), and voting for the current Islamic party (the A.K.P.).

Tablo 1. Corelation Analysis of Socio-Economic Status with Devaince (Students, n= 646)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1. Current social deviance index																		
2. Violence	.496*																	
3. Family total income (log)	-.299*	.084																
4. Village	-.054	-.023																
5. Town & small city	-.091*	-.033	.259*															
6. Mother not working	.094*	-.038	-.111*	.230*														
7. Head of household not in a manager position	-.184*	.125*	.384*	.158*	.071	.031												
8. Poverty	.189*	-.054	.613*	.089	.885*	.193*	.254*											
9. Happiness	-.049	-.013	.065	-.068	-.057	-.012	-.070	-.019										
10. Importance of religion (very much)	-.216*	-.011	-.032	.025	.046	.061	.031	.067	.091*									
11. Relative ethics index	.168*	.092*	.048	.051	-.076	-.027	.015	-.027	-.031	.151*								
12. Deviant friends	.127*	.069	.021	-.016	-.035	-.039	-.023	.009	.012	-.051	.073							
13. Risk taking index	.374*	.189*	.060	-.032	-.040	.004	.859*	.091*	.057	.173*	.125*	.164*						
14. Economic dissatisfaction	-.030	-.014	-.442	.190*	.037	-.014	.210*	.179*	.319*	-.076	-.014	-.001	-.022					
15. G.P.A. (good)	-.050	-.079	.002	-.029	.063	.018	.020	-.020	.073	.012	-.002	-.061	-.030	.096*				
16. G.P.A. (very good)	-.043	.017	.003	-.019	.062	-.017	-.036	.009	.041	.070	-.061	-.024	-.039	.098*	.109*	.064*		
17. Age	.048	-.019	.012	.062	-.071	.035	.061	-.016	-.031	.026	.028	.086*	.109*	.119*	.121*	.138*	-.007	
18. Gender (male)	.222*	.145*	-.028	.062	-.077	-.008	-.003	.027	-.002	.145*	.012	.053	.091	.061	.138*	.125*	.170*	
19. Two year university	-.	-.	-.	.061*	.047	-.026	.040	.051	.120*	.021	.005	.090*	.001	.025	-.086*	.092*	.069	.039

* Significant at the .05 level (two tailed).

Multivariate Statistics

Current Social Deviance

Although having a mother who was not working was not statistically significant (model 1), it became significant after the theoretical

control variables were included in the analysis (model 2, Table 2). Among the control variables, compared to four-year university students, two-year university students were less likely to commit deviant behavior. Again, the individuals with a high risk seeking tendency were more likely to be involved in deviance. Lastly, because the deviance literature emphasizes the importance of using prior deviant behavior, life-time deviance here was used as a control variable. As expected, it was related positively to deviant behavior.

Violence

Among the socio-economic status variables, those students whose head of household was not in a status of manager, compared to those who were in a status of manager, were less likely to be involved in violence (Table 2). Among the control variables, once more, risk seeking was associated positively with the dependent variable. Likewise, life-time social deviance was related positively with violent behavior. In short, a very limited number of socio-economic status variables had statistically significant impacts on deviant behavior. Moreover, individuals from the lower social strata were less likely to engage in deviant acts.

Tablo 2. Classic and Logistic Regression Analyses of Socio-Economic Status and Deviance^a

Independent Variables	Current Social Deviance (n= 333)		Violence (n= 381)	
	Model 1 Betas	Model 2 Betas	Model 1 Exp(B)	Model 2 Exp(B)
<i>Socio-Economic Status</i>				
Family total income (log)	.08	.12	1.215	.982
Place of residence				
Village	-.01	.01	1.669	1.835
Town or small city	-.04	-.02	1.127	1.214
City (reference)				
Mother working				
Yes (reference)	-.05	-.08	.896	.777
No				
Father's education				
High school or below	.09	.08	1.188	1.304
Two or four years university (refer.)				

Head of household in a status of manager				
No	-.15**	-.13**	.500**	.468**
Yes (reference)				
Poverty				
Below povert level	-.105	-.07	.563	.555
Above poverty level				
(reference)				
<i>Control Variables</i>				
Demografic Variables	.01	.04	.969	1.019
Age				
Gender				
Female (reference)	.22***	.18***	1.764**	1.715**
Male				
Duration of school	-.10	-.10	.694	.693
Two year university				
Four year university				
(reference)				
Theoretical Variables		-.07		1.495
Importance of religion				
High				
Low (reference)				
Relative ethics index ($\alpha=$		.05		1.066
.51)				
Deviant friend				
No (reference)		.03		.850
Yes		.31***		1.211***
Risk seeking index ($\alpha=.83$)		.04		.993
Family economic				
dissatisfaction				
Grades (high school)		.05		.955
Average or below		.05		1.536
(reference)				
Good				
Very good				
Constant	22.979	14.276	.027	-2.423
R ²	.135***	.254***	-	-
Nagelkerke	-	-	.076**	.157***

* $p \leq .10$, ** $p \leq .05$, *** $p \leq .01$

^a The analysis was based only on the significant correlations between the socio-economic status variables and deviant acts. Hence, some other socio-economic status variables were not included here. These were father's work status, father's occupation, some other neo-Marxist measures, material support from the relatives (like food, clothes, firewood or coal etc.), "green card" (a special government card given for the poor in support of health, firewood or coal etc), ownership of family assets (house, shop, land), ownership of a car, ownership of a house, types of houses where a

family resides (a single house, an apartment house, a luxury house, a villa, or a house in a building complex).

Conclusion and Discussion

Socio-economic status was viewed as being one of the most important social correlates of deviance according to the criminologists with a variety of theoretical orientations. Scholars from all the major theories argued that the relationship between socio-economic status and deviance was negative or inverse: As an individual's socio-economic status increased, it would be less likely that the individual acted in a deviant way. In this respect, in line with the literature on the link between socio-economic status and deviance, in the present study, an attempt was being made to understand whether socio-economic status played any role in deviant acts, and, if that existed, what was the direction of the relationship between socio-economic status and social deviance. The two major goals were realized through using a random sample of 646 undergraduate students at a state university in a small city in Turkey.

As the bivariate analysis showed, a number of socio-economic status variables were used to test the association between social class and deviant acts. However, the findings showed that most socio-economic status variables did not play any important role in the explanation of deviance. Nevertheless, some significant relationships between socio-economic status and deviant behaviors were observed. These significant relationships showed that the lower class students were less likely to commit deviant acts. For example, those students with a status under the poverty line (compared to those above poverty line) had a correlation that showed less deviance. These significant negative correlations between lower socio-economic status and deviance really posed an important threat to the findings in western countries (e.g., Ellis and McDonald, 2001).

Nevertheless, when the multivariate statistical analysis was examined, the variable head of household who is not in a status of manager (one of the neo-Marxist class measures) was the only statistically significant socio-economic status variable. In comparison to those students whose head of households were in a status of manager, those students whose head of households were not in a managerial position were less

likely to engage in current social deviance and violence. When the data was examined in terms of who the head of household was, 10.2% of the mothers were working, whereas 60.7% of the fathers were working. Also, the variable “head of household who was not in a manager position” was significantly correlated with the father working ($r = -.31$), the father retired ($r = .22$), and the father working part-time ($r = .25$). This seemed to imply that the fathers had some free time to act as a control agent over the youth’s behavior.

Recently, one solution for the lack of the link between socio-economic status and deviance was the attribution of the indirect impacts of socio-economic status variable via some deviance constraining or deviance-conducive factors (e.g., see Agnew et al., 2008; Özbay, 2008; Wright, Caspi, Moffitt, Miech, & Silva, 1999). In this respect, while some theoretical variables from social bonding theory, differential association/social learning theory, self-control theory, and strain theory were included in the study, the multivariate analysis did not appear to show the indirect effect due to a very few significant socio-economic status variables.

It was worth mentioning that the study contained some limitations: One of the most important of them was that the data came only from a single university in Turkey despite the fact that there are currently around 168 universities in Turkey. Second, as heavily criticized in the socio-economic status-deviance literature, the data were based only on youth or school samples which did not include serious deviant acts (e.g., Antonaccio et al., 2010; Cullen, 2011). On this point, the relevant literature indicated that the real impact of socio-economic status required serious deviant acts or chronically disadvantaged people. In reality, our sample did not reflect these features. Future studies in Turkey should examine the socio-economic status-deviance link with mature people aged between 18 and 65, and also pay more attention to the disadvantaged groups in their research designs.

To sum up, the present study indicated that most socio-economic status variables were not significant. Also, the sign of socio-economic status variables (e.g., the lower socio-economic status individuals were less likely to engage in deviance) were not in line with the findings elsewhere and more importantly challenged a number of sociological theories of deviance such as strain, learning, control theories, and so forth.

Reference

- Aaltonen, M, Kivivuori, J and Martikainen, P (2011). Social determinants of crime in a welfare state: do they still matter? *Acta Sociologica*, 54, 161-181.
- Agnew, R (2006). *Pressured Into Crime: An Overview of General Strain Theory*. Los Angeles: Roxbury Publishing Company.
- Agnew, R, Matthews, KS, Bucher, J and Keyes, C (2006). Socioeconomic status, economic problems, and delinquency. *Youth & Society*, 40, 159-181.
- Akers, LR (1977). *Deviant behavior: a social learning approach*. Belmont: Wadsworth.
- Antonaccio, O, Tittle, RC, Botchkovar, E and Kranidiotis, M (2010). "The correlates of crime and deviance: additional evidence. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 47, 297-328.
- Axenroth, BJ (1983). Social class and delinquency in cross-cultural perspective. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 20, 164-182.
- Becker, R and Mehlkop, G (2006). Social class and delinquency: an empirical utilization of rational choice theory with cross-sectional data of the 1990 and 2000 German general population surveys (allbus). *Rationality & Society*, 18, 193-235.
- Cloward, RA and Ohlin, LE (1960). *Delinquency and opportunity*. New York: Free Press.
- Cohen, KA (1955). *Delinquent boys: the culture of the gang*. Glencoe: Free Press.
- Cullen, T. Francis. (2011). Beyond adolescence-limited criminology: choosing our future- the American society of criminology 2010 Sutherland address. *Criminology* 49, 287-330.
- Elliott, SD and Ageton, SS (1980). Reconciling race and class differences in self-reported and official estimates of delinquency. *American Sociological Review*, 45, 95-110.
- Ellis, L and McDonald, JN. (2001). Crime, delinquency, and social status: a Reconsideration. *Journal of Offender Rehabilitation*, 32, 23-52.
- Fergusson, D, Swain-Campbell, N, and Horwood, J (2004). How does childhood economic disadvantage lead to crime? *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 45, 956-966.

- Galloway, AT, & Skardhamar, T (2010). Does parental income matter for onset of offending? *European Journal of Criminology*, 7, 424-441.
- Ganzeboom, BGH, De Graaf, MP, Treiman, JD and de Leeuw, J (1992). A standard international socio-economic index of occupational status. *Social Science Research* 21, 1-56.
- Gibbs, PJ (1975). *Crime, punishment, and deterrence*. New York: Elsevier.
- Gottfredson, MR and Hirschi, T (1990). *A general theory of crime*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Gove, R. Walter. (1980). *The labeling of deviance*. Beverly Hills: Sage.
- Gutierrez, CF, Shoemaker, JD (2008). Self-reported delinquency of high school students in Metro Manila: gender and Social Class. *Youth & Society*, 40, 55-85.
- Hagan, J, Gillis, AR and Simpson, J (1985). The class structure of gender and delinquency: toward a power-control theory of common delinquent behavior. *American Journal of Sociology*, 90, 1151-1178.
- Hirschi, T (1969). *Causes of delinquency*. Berkeley: University of California Press.
- Junger-Tas, J (1994). Delinquency in thirteen western countries: some preliminary conclusions. In J Junger-Tas, G-J Terlouw and M. W. Klein (eds.) *Delinquent behavior among young people in the western world: first results of the international self-report delinquency study*, 370-380. Amsterdam: Kugler.
- Kenhove, VP, Vermeir, I and Verniers, S. (2001). An empirical investigation of the relationships between ethical beliefs, ethical ideology, political preference and need for closure. *Journal of Business Ethics*, 32, 347-361.
- Merton, KR (1938). Social structure and anomie. *American Sociological Review*, 3, 672-682.
- Merton, K. Robert. (1968). *Social theory and social structure*. New York: Free Press.
- Miller, WB (1958). Lower-class culture as a generating milieu of gang delinquency. *Journal of Social Issues*, 14, 5-19.
- Özbay, Ö. (2006). Class and self-reported juvenile delinquency: evidence from Turkey. *Journal of Criminal Justice*, 34, 237-249.
- Özbay, Ö. (2008). Strain, social bonding theories and delinquency. *Cumhuriyet Universitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1-16.

Ramoutar, MK. (1995). Social class and crime in a Caribbean Community. *International Journal of the Sociology of Law* 23, 273-293.

Ring, J and Svensson, R (2007). Social class and criminality among young people: a study considering the effects of school achievement as a mediating factor on the basis of Swedish register and self-report data. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 8, 210-233.

Shaw, C & McKay, HD (1969). *Juvenile delinquency and urban areas*. Chicago: University of Chicago Press.

Sutherland, HE and Cressey, DR (1978). *Criminology*. New York: Lippincott Company.

Tittle, CR (1983). Social class and criminal behavior: a critique of the theoretical foundation. *Social Forces*, 62, 334-358.

Tittle, CR and Meier, RF (1990). Specifying the ses/delinquency relationship. *Criminology*, 28, 271-299.

Tittle, CR, Ward, DA and Grasmick, HG (2003). Gender, age, and crime/deviance: a challenge to self-control theory. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 40, 426-453.

Türk-İs Haber Bulteni. (2010).

<http://www.turkis.org.tr/source.cms.docs/turkis.org.tr.ce/docs/file/aclikmayis10.pdf> (24.01.2012)

Unal, H (2010). Ebeveynlerle olan ilişkiler, sapkın arkadaşlar ve sapkın davranışlar.

Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research), 13, 216-248.

Wolfgang, EM and Ferracuti, F (1982). *The Subculture of violence: Towards an integrated theory in criminology*. Beverly Hills: Sage.

Wright, REB, Caspi, A, Moffitt, TE, Miech, RA and Silva, PA (1999). Reconsidering the relationship between ses and delinquency: causation but not correlation. *Criminology*, 37, 175-194.

“ALEVİLERİN MÜSLÜMANIĞI” ÜZERİNE BİR ALAN ÇALIŞMASI (DERSİM ÖRNEĞİ)

Ali Kemal ÖZCAN*

Özet

Makalede; aleviliğin, özel olarak bu günkü adıyla Tunceli ve yöresi (Dersim) aleviliğinin ne olduğu, hangi dinsel ve mezhepsel olgu çerçevesinde değerlendirilebileceği konusu işlenmektedir. İlgili literatürde bu konu, tartışmalı olduğu kadar politik bir çekişme/kargaşa alanını ihtiva etmektedir. Vurgulamak gerekir ki; bu alanda yok denecek kadar akademik çalışma yoksunluğundan söz etmek abartılı olmayacaktır. Özellikle ülkemizdeki alevi nüfusun kendi olgusal varlığının niteliğini –ve niceliğini– konu alan ampirik araştırmalar yoksunluğu ilk elden göze çarpmaktadır. Bu anlamda bu çalışma böyle bir eksikliğin giderilmesine bir katkı yapma girişimidir. Özgün olarak da, daha homojen bir nüfus halinde yaşamakta olan, dolayısıyla en “kendine benzer” halini koruyan Tunceli ve yöresi alevileri üzerinde alan araştırması odaklı bu çalışma, bu konuda yapılacak daha gelişkin araştırmalara bir *somut zemin* sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Alevilik, Dersim Alevileri, İslam Algısı, Müslüman, Elhamdülillah.

Abstract

In this paper, whilst we examine the innate nature of Alevis and Alevis of the Tunceli district (Dersim) and within which framework of religion or sect we can assess them; we draw attention to that in the related literature too, the subject matter appears to be a matter of political contention/commotion, as of disputes. We also emphasize that there is a scarcity of academic studies in the particular field. Above all, one cannot escape the fact that there is a deprivation of empirical (field researches) work with regards to the qualitative –and quantitative–

* Yrd. Doç. Dr., Tunceli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, alikemalozcan@tunceli.edu.tr

nature of Alevi populace of our country. In this sense, this study attempts to provide a contribution towards filling a gap to some extent in the field. In addition, in terms of a specific purpose, this work aims to supply a concrete ground to further scholarly researches by focusing on Tunceli Alevis who live in the region with a more homogenous population, and who consequently preserve their most “genuine nature”.

Keywords: Alevis, Alevis of Dersim, Islam perception, Muslim, Hallelujah.

Giriş

Bu çalışma aleviliğin tarihi veya bir “köken” arayışı denemesi değildir. Çünkü mevcut çalışmaların ezici çoğunluğu bu tür bir arayış etrafında yoğunlaşmaktadır. Ancak aleviliğin ne olduğu konusunda belirgin bir ampirik çalışma yoksunluğu söz konusudur. Mevcut varlığının ne olduğu konusunda bilimsel denebilecek çalışmaların kısıtlığında ise, doğal olarak *tarihsel kök* arayışları paralelinde birbirine karşıt iddiaların ve *inanışların* uçuşması kaçınılmaz olmaktadır (Üzüm, 1996: 54-74). Bu durumda ilgili literatür, akademik bir içerikten yoksun kalmış, bakılan cephenin yüzeyinde görülenlere odaklanılmış ve taraflar *baktığı yerden* “haklı” olmuşlardır.

Karşıt iddia ve inanışların başında, Aleviliğin İslam’la ilişkisi temelindeki tartışmalar gelir. Daha çok Bektaşî ve Pir Sultan Abdal figürleri etrafında odaklanan bu tartışmalar, genel olarak “birbirinin tam zıddı” (İslam Ansiklopedisi: 556) olan iki iddia ile ifade olunmaktadır:

Alevilik İslam dışıdır.

Alevilik İslam’ın özüdür.

Alevi dernek ve benzeri sivil toplum oluşumları bu konuda iki kampa bölünmüş görünmektedirler. Avrupa Alevi Birlikleri Federasyonu, Pir Sultan Abdal Kültür Derneği gibi oluşumların başını çektiği cephe, aleviliğin İslam dışındaki bir kültür sentezi olduğul, Cem Vakfı, Alevi İslam

¹ Bu derneklerin tüzükleri üzerinde yaptığımız dijital taramalarda, kaleme alınan metinlerinde “İslam” ve “müslüman” kelimelerine rastlanmadığı görülmüştür (<http://www.psakd.org/tuzuk.html>, Erişim Tarihi:18.01.2014; <http://www.aleviten.or.at/menuleft/aabf/tuezuuck.html>). Erişim Tarihi:18.01.2014

İnancını Yaşatma Derneği gibi dernekler aleviliğin “İslam’ın özü” olduğu² hususunda ısrarcıdır. Ancak taraflar arasındaki çekişme, ağırlıklı olarak bilimsel bilgilerin ve olguların desteğine ihtiyaç “hissettirmeyecek” kadar kesinlik ve keskinlik arzeden bir politik saflaşmayı ihtiva etmektedir.

Tartışma ve çalışmaların ezici çoğunluğunun, hatta hemen hepsinin aleviliğin İslam’la ilişkisi veya ilişkisizliği etrafında odaklanması kuşkusuz dikkat çekicidir ve dolayısıyla yakından incelemeye muhtaçtır.

Aleviliğin İslam’la ilişkisi tartışması, buna bağlı olarak aleviliğin mi yoksa müslümanlığın mı Anadolu topraklarında daha eski olduğu veya hangisinin diğerinden etkilendiği meselesi, bu inanışlara sahip toplumların yüzyıllardır iç-içe yaşama halinin anlaşılır bir sonucudur. Alevilik ile İslam’ın birbirinden etkilenmesi, özellikle de aleviliğin hem sosyolojik hem siyasî olarak hâkim olan İslam’dan alması anlaşılması zor bir sonuç değildir. Yüzyıllarca beraber yaşamış olma sürecinin, tarihteki belli-başlı Alevi katliamları ile birlikte yaşanmış olmasının getirdiği “toplumsal travma” gözönüne alındığında, insan doğasındaki hakim/güçlü olana benzeme eğiliminden dolayı Aleviliğin İslam’dan daha fazla alıcı olmasını anlaşılır kılmaktadır.

Dolayısıyla çalışmamız, Aleviliğin İslam’la ilişkisinden veya benzeşmesinden biraz öteye geçip, Aleviliğin kendisi ile ilişkisini anlama çabasına bir giriştir. Başka bir ifade ile çalışmamız, tarihi “kök”lerde “en güvenilir” benzerlik veya benzemezlik kaynakları aramaktan öteye geçip alevilerin Aleviliği yaşayış halinin, müslümanlık denince neyi hissettiğinin; bu insanlarımızın günlük hayatlarında kendilerini nasıl yaşadıklarının elle tutulur verilerine ulaşmaya çalışmıştır. Bunu da; haddinden fazla konuşulan, ancak dokunmaktan bir-şekilde kaçınılan alevilerin müslümanlığa gündelik ilgisi – ve tepkisi – üzerinden anlamayı amaçlamıştır.

Alevi kültürünün günlük/mevcut yaşamdaki doğasını anlamaya çalışırken, şühesiz aleviliğin tarihinin, tarihsel gelişim ve değişiminin önemsenmediği anlaşılmamalıdır. Sosyolojik çalışmalarda tarihi arka-plan küçümsenemez. Ancak, mevcut olguyu olduğu haliyle tanımadan,

² Bu kuruluşların metinlerinde “Alevi İslam” tamlaması hem isimlerinde hem temel belgelerinde öne çıkarken, bu “çizgi”deki Demokratik Kitle Örgütleri’nin “Alevi İslam Din Hizmetleri Başkanlığı” gibi alt kuruluşları mevcuttur (<http://www.cemvakfi.org.tr/features/>). Erişim Tarihi:18.01.2014

tanımlamadan girişilen tarih veya köken çalışmalarının havada kalacağı açıktır. Sosyolojik metodolojinin başlangıç ilkelerinde üzerinde en genel konsensüs sağlanan öğelerden biri, araştırılması hedeflenen olgunun mevcut hâlinin resmini çekmedir. Böyle bir metodolojik kavrayışla, sosyolojinin akademik disiplin olarak ilk kurumlaşmasında ismi anılan Durkheim'in Sosyolojik Metodun Kuralları (Durkheim, 1964 [1895]) adlı temel eserindeki ilk şartı olan “olguyu tanıma”, çalışmanın temel çıkış yöntemi olmuştur.

Bu sınırlı çalışmanın, yapılacak tarih çalışmalarına da mütevazı bir katkı sunacağı umulmaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Araştırmamızın temel sorusu, Dersim Alevilerinin İslam dinine ve/veya herhangi bir mezhebine ne kadar yakın olduğu, ne kadar benzediği odağındadır. Dolayısıyla, en genel kabul gören din ve mezhep tanımlamalarını, veri analizlerinin temel kuramsal zemini olarak alınmıştır.

İslâm dininin klasik kaynaklarında en genel anlamıyla Din, “Allah tarafından konulan ve insanları O'na ulaştıran yol”, İslâm ise, “özel olarak Hz. Muhammed'e gelen dinin adı"dır (Er, 1994; Tümer, 1994: 312, 313). Felsefe sözlüğünde “inanca dayanan doğaüstü tasarımlar ve işlemler sistemi...” (Hançerlioğlu, 2010: 63) olarak tanımlanan dinin, sosyolojik klasiklerin en kabul gören temel tanımlamalarında da “sistemleşmiş ve kurumlaşmış inançlar” görüşü anahtar temadır.

“Din, bir inançlar, davranışlar ve sosyal hayatın muayyen şartlarına göre oluşturulmuş kurumlar sistemidir”. Witold Tyloch.

“Din, bir cemaatin meydana gelmesini sağlayan âyin ve inançlar sistemidir” (Emile Durkheim, Akt. Asaloğlu, 2010: 6, 7).

Araştırma konusu açısından daha önemli olanı mezhep tanımlamalarıdır. Türkiye Diyanet Vakfı yayınlarının İslâm Ansiklopedisi, mezhebi; “dinin inanç esaslarını veya amelî hükümlerini anlama ve yorumlama konusunda kendine özgü yaklaşımlara sahip düşünce sistemi; bu yaklaşımlar etrafında meydana gelen ekolleşmenin ürünü olan ilmi ve fikrî birikim” (Üzüm, 2004: 526) şeklinde tanımlar. Arapça etimolojik

kökünü zehebe sözcüğünden aldığını belirten Hançerlioğlu, mezhebi “inanç ve tapım yolu...” (2010: 263) olarak özetler. İlgili literatürde üzerinde genel uzlaş olduğu söylenebilecek bu tanımlamaların, alan çalışmasında Tunceli ve yöresi aleviliği ile ilgili elde edilen verileri tercüme edecek sadeliktedir.

Metodolojik Hassasiyet

Bu çalışma, “Alevilik İslam’ı ne kadar yaşıyor, ne kadar hissediyor, ne kadar sindiriyor?” sorusunun cevabını Dersim Aleviliği içinde, bu bölgede yaşayan Aleviler arasında aradı. Dersim Aleviliği hem tarihsel süreç içerisinde acımasız katliamlara³ maruz kalması nedeniyle içine kapanmış olmasından, hem de bölgenin nüfus yoğunluğunun Alevilerin ezici ağırlıkta olması sonucu asimile edilememiş olmaları gözönüne alınarak örneklem alanı seçilmiştir. Bu sâikle araştırma alanı Tunceli’nin beş ilçesi (Hozat, Ovacık, Pülümür, Nazımiye ve Mazgirt) ile sınırlı tutulmuştur. Nispeten Sünni nüfusun daha fazla yaşadığı Tunceli’nin Pertek ve Çemişgezek ilçeleri, sonuçların yanılğı payını azaltmak amacıyla kapsama alınmamıştır..

Bu amaçla, Tunceli’deki Aleviler arasına girmek kolay olmadı kuşkusuz; ancak herhangi bir endişeye kapılmalarına sebep olmamaya dikkat ederek, ürkütmeden girmeye çalışılmıştır. “Ürkütmeden”e dikkat edildi çünkü kıyımlarla birlikte egemen sistemlerin ötekileştirme politikalarının genel olarak Aleviler, özellikle Tunceli Alevileri arasındaki içine kapanma, kendini saklama sosyal psikolojisini gözardı edilemezdi. Daha önce “seçmen davranışı/egilimi” üzerine yaptığımız bir alan çalışmasındaki tecrübeden de hareketle, Tunceli insanının bu çalışmada sorulara cevap vermek istemeyeceği ihtimali hesaba katıldı. Oyunu çok büyük oranda aşiretine verdiği son 60 yılın seçim sonuçlarıyla sabit/aşikâr olan (Özcan ve Şahin, 2010: 456) Tunceli seçmeni arasında yaptığımız bir ankette, toplam 546 denekten sadece 1 kişi aşiretine oy kullandığını açıkça söylemiştir (Age.: 449). Tunceli ahalisinin “Alevilik yaşayışı”nı konu alan soruların aşiret ile ilgili sorulardan daha çok hassasiyet arzettiği bilinmektedir.

Sorular hazırlanırken, bu kaygıyla, dolaylı bir yöntem ile, deyim yerinde ise, deneklere “laf arasında” sorular yöneltildi. Yaş grubu, cinsiyet,

³ Dersim Katliamı, 1937–38.

eğitim durumu gibi çok genel denek profili tespitinden sonra, bir diyalog zemini açmak üzere “Çalışıyor musunuz?” sorusuyla başlandı. Hemen arkasından, “Karşıt görüşlülerin birbirlerini sevebileceklerine, kavgasız beraber yaşayabileceklerine inanıyor musunuz?” ve “Farklı inançlarda/dinlerde olanların birbirlerini severek beraber yaşayabileceklerine inanıyor musunuz?” gibi Türkiye’de güncelliğini hiç yitirmeyen bir konudaki iki çok benzer soruyla denekler tartışmaya çekildi. İki soru kimi zaman ayrı ayrı, kimi zaman birleştirilerek soruldu. Tartışmanın derinleştiğinin düşünüldüğü anda beklenmedik şekilde “Müslüman mısınız?” diye sormaya cesaret edildi. Hazırlıksız, kamuflesiz, örtünmesiz cevapların veya tepkilerin yanılğı payı minimize olmuş verileri ortaya çıkaracağı öngörüldü.

Nitekim araştırma sonuçları bu kaygının haklılığını ve öngörünün doğrulanmasına yönelik, düşünülenenden de fazla veri sundu. “Müslüman mısınız?” sorusuna verilen cevaplar/tepkiler, böyle bir dolaylı yaklaşımla isabetli bir metod denendiğini doğruladı. Tunceli’de bu soruyu sormanın “cesaret” işi olduğu, karşılaşılan acı/üzücü tepkilerle müşahade edildi.⁴

Aynı soru –aynı yöntemle– karşılaştırmalı olarak analiz etmek üzere Elazığ il merkezinde, müslümanlığından kuşku duymayan Sünnî’lere soruldu. Anket sonuçları toplumsal araştırmalarda pek rastlanmaz oranlarla zıt bulgular ortaya çıkardı.

Türkçe literatürde Alevîlik

İslam ve Mezhepleri Literatürünün Belli Başlı Kaynaklarında Alevilik

En genel İslamî kaynak olarak bilinen İslam ansiklopedisinde “Alevîlik” başlığına bir sayfanın üçte biri kadar yer verilmekte, özetle “Ali taraftarları” (Osmanlı arşivlerinde “Kızılbaş” veya Râfîzî” diye geçer [Ocak, 1989: 368, 369]) olarak tanımlanmakta, ancak İslâm dininin herhangi bir

⁴ Anket çalışmamızı 1. ve 2. sınıflardan 50’ye yakın sosyoloji öğrencimizle yaptık. Gittiğimiz Dersim’in 5 ilçesinden de çok benzer şekilde ve yoğunca “bu ‘girişim’in kimin tarafından yapıldığı, ne maksatla yapıldığı” soruları ve “bu İslamcılar yeni bir operasyondur” merkezli, kimi yerlerde şiddete ramak kalacak düzeyde tepkilerle karşılaşıldı.

pratigi, ritüeli veya teorisi ile bağına değinilmemektedir. Hemen bütün ilgili kaynaklarda Hz. Ali taraftarları ve/veya genellikle Şiiler ve Şia içinde yer aldıkları kabul edilen” bir alt mezhep olarak İslam’ın bir şekilde içine oturtulmaya çalışıldıktan sonra, asıl Aleviler tanımlamalarına girişilmektedir.

Fakat çağımızda asıl Aleviler olarak tanınan iki itikadî mezhep vardır. Bunlardan biri, bugün genellikle Lübnan, Suriye, Hatay yörelerinde varlığını sürdüren Nusayrîlik, diğeri ise XIII. yüzyılda Anadolu’daki etnik ve sosyal-dini kaynaşmaların bir sonucu olarak ortaya çıkan ve XVI. yüzyılda Safevîler’in propagandası ile gelişen Kızılbaşlık’tır. Bu mezhebe bağlı olanlar Osmanlı arşiv belgeleri ve vakayî’nâmelerinde kızılbaş veya Râfizîler diye geçmesine rağmen bunlar kendilerine Alevî nisbesini vermişlerdir (Öztelli, 1971: 188, 189).

Bu ve benzer temel kaynaklarda mezhep veya alt mezhep olarak anılan Alevîlik İslam mezhepleri tarihinde arandığında, bu isimle anılan bir mezhebe veya tarikata raslanmamaktadır (Fırlı, 2007; Asaloğlu ve Maldibekov, 2007). Ancak “yaygın İslamî anlayışa mensup kesimlerin zamanla kızıl börtü terketmesi üzerine, sonraları Alevî adıyla anılacak zümrelere” (Üzüm, 2002: 546) verilen ad olarak açıklanan Kızılbaşlık başlığına İslam Ansiklopedisi’nde 12 sayfaya yakın yer verilmektedir. Bu metinde de, Şiiliğin Oniki İmam’ı ile benzeşmelerinden hareketle Alevîliği “İslam içi”ne alma hedefine ayarlanmış sonuç cümleleri, yazının bütünü içine serpiştirilmiş bilgilere sonradan yapıştırılmış bir ek gibi durmaktadır:

Diğeri bir ifade ile Safevî Şeyhleri hilafet anlayışıyla ilgili tutumları bir yana temel iman esasları ve ibadet anlayışları bakımından kitâbî İslam’a uyan İsnâaşeriyye Şiiliği’ni kendi heteredoks kimliklerine dönüştürerek benimsemişlerdir. Bu bakımdan kızılbaşlık Şiilikle ne kadar ilişkili görülürse görülsün gerçekte bu, on iki imam Şiiliğinin ne itikaddaki yorumu olan İmâmiyye ne fıkhîteki açılımını teşkil eden Ca’feriyye ile örtüşmektedir (A.g.e.: 551, 552).

Şia mezhebinden alınan Alevilikteki Hz. Ali ve Oniki İmam figürlerinin de İslam'daki tarihi şahsiyetlerine benzemediklerinin altı çizilmektedir.

Mesela hemen hemen bütün kızılbaş şairleri tarafından on iki imamla ilgili deyişler söylenmesine rağmen bunların hiç birinde imamlar, inanç ve yaşayışları itibariyle tarihi şahsiyetlerine uygun olarak algılanmamıştır. Yine on iki imam Şiiliğinde Peygamber ve Fâtıma ile on iki imamdır oluşan on dört mâsum anlayışı, mâsum kelimesinin Türkçe'deki kullanımından hareketle imamların ergenlik dönemine ulaşmadan vefat eden on dört çocuğu olarak anlaşılmıştır. Burada adı geçen çocukların çoğunun tarihi kişilikleri de yoktur (A.g.e.: 553).

Aleviliğin Şiilikle ilişkisi veya yakınlığı etrafındaki kaynaklarda ise "ilişki" kadim Safevi-Osmanlı çatışması/çekişmesi çerçevesine kümelendirilmektedir (Dalkesen, 2005: 20-49). Bu çalışmalarda tartışmalar, argümanlar, irili-ufaklı veriler Alevilikle Şiiliğin yaklaşmasının dini değil siyasi/konjoktürel olduğu yönüne işaret etmektedir. Mesela Ahmet Yaşar Ocak'ın "Safevi propagandacıları tarafından Oniki İmam şiiği, bilinen klasik hüviyeti ile değil, heteredoks Türkmenlerin tenasuh, hülul vb. temel inançlarına uyarlanmış bir biçimde, kavramların Şii muhtevası boşaltılarak propaganda edildi"ğine (Ocak, 1996: 220) dikkat çekmesi de, Alevilikteki İslam-Şii figürlerin, gerçek tarihsel varlıklarıyla ilişkisizlikleri eksenli ana-akım görüşü destekler niteliktedir.

Suriye ve Hatay Nusayriliğini Alevilikle ilişkilendiren yaklaşımlarda daha zorlama değerlendirmeler göze çarpmaktadır. Benzer bir temada, Nusayriliği Alevilikle aynı "mezhep" çemberinde değerlendirmeye çalışanlar, işin olgusal gerçeğiyle karşılaşınca başlangıcın tam tersi bir sonuca ulaşmaktadırlar. Nusayrilik üzerine kapsamlı bir çalışma, konusuna başlarken (önsözünde) ilk kullanımında Nusayrilik kelimesini "Arap Aleviliği" parantezinde verirken, çalışmanın sondan ikinci cümlesini şöyle kurar.

Nusayrilik, Anadolu Aleviliği gibi çoğunlukla eski Türklerin Şamanist geleneklerinin bugüne taşınarak İslamî boyadan geçirilmesi

sonucunda oluşturulan bir senkretizm⁵ değildir (Türk, 2010: 289). (İtalikler bize aittir)

Ampirik Araştırmalarda Alevilik

Türkiye'deki ilahiyat fakültelerinde 1969-2004 yılları arasında 183'ü yüksek lisans, 57'si doktora olmak üzere din sosyolojisi alanında toplam 240 tez çalışması yapılmıştır (Çapçıoğlu, 2004: 203-224). Bunların arasında 8 adet çalışma (yaklaşık %3) Alevilik ve/ya Bektâşilik üzerine olup ve nisbeten ampirik ağırlıklı olanları, Anadolu'nun Hacıbektaş, Ordu, Ereğli, Diyarbakır, Sivas gibi Alevîlerin çoğunlukla azınlık –hatta marjinal– olarak yaşadıkları bölgelerindeki nüfusa yönelik olmuştur. Farklı ve ezici bir oranla yoğun/homojen olarak yaşadıkları Dersim'e el atan bir çalışma yoktur.

Ampirik araştırmalar kapsamında yaptığımız taramalarımızda elimize geçebilen ve Ankara'da yapılmış bir alan araştırmasında (Fırat, 2005:50-69), nisbeten kayda değer somut verilere ulaşılmış olmakla beraber, "Aleviliğin Alevîler Tarafından Algılanması" gibi sosyolojik önemi hayati olan bir olgunun verilerine ulaşmaya çalışılırken, "Aleviliği nasıl tanımlarsınız?" (A.g.e.: 54, 55) gibi baştan sorunlu bir soru ile işe girilmektedir. Alevîlerin kendilerini tanımlama konusunda "gözle görülür bir karmaşa" (Üzüm, 1996:54-74) içinde olduğu, özellikle yüzyılların hem fiziki hem psikolojik baskı ve horlamalarının Alevî kitlelerde adeta gelenekleştirdiği "kendini saklama" gerçeği (veya "takkiye" [Aydın, 2005]) unutulurak sorulacak böyle "direkt" sorular üzerinden aranacak sosyolojik verilerle gerçeğe yaklaşmanın baştan handikaplı olacağını öngörmek zor değildir. Böyle bir sosyolojik travmanın gerçekliği, deyim yerindeyse fiili "tahakkümü" gözardı edilerek yapılacak alan araştırmaları ile objektife yakın sonuçlara ulaşmak mümkün görünmemektedir. Nitekim bu alanda –belki sebeplerden biri de budur– yapılmış bir başka alan araştırmasına maalesef rastlanmamaktadır.

Son onyılda gelişen Alevî dernekleşmelerinin, akademik çalışmalar literatürüne alınması mümkün olmayan yayın faaliyetlerinden ortaya

⁵ Türk Dil Kurumu sözlüğü: "Birbirinden ayrı düşünce, inanış veya öğretileri kaynaştırmaya çalışan felsefe sistemi"; Sosyoloji Sözlüğü (Gordion, 2005:650): "bir tanrıya başka bir tanrının biçimi ya da gelenegini kullanarak tapınma".

çıkılmış yayınlarda ise, rijit polemiklerden ve sosyal bilim esaslarıyla elde edilecek verilerle desteklenmişlikten uzak çeşitli ve çelişkili iddialardan öteye geçilmemektedir.

BULGULAR

Örneklem Kitle

Yukarıda belirtildiği gibi, alan çalışmasında seçilen topluluk Tunceli'nin beş ilçesindeki Alevî nüfustur. İstisnalar hariç, nüfusunun tamamının Alevî olduğu Hozat, Ovacık, Pülümür, Nazımiye ve Mazgirt ilçelerinde hem sokağa hem evlere dengeli bir dağılımla ulaşıldı. Temel örneklem kitle olan Tunceli'nin ilçelerindeki kitleye ulaşırken cinsiyet dağılımında % 56-% 44 (Tablo 1) yarı-yarıya yakın bir denge ile çok iyi sayılabilecek bir kadın nüfusa ulaşılması sağlandı. Elazığ'da sadece sokaktaki deneklere sorulduğu için bu oran nisbeten az oldu ve ancak % 24.1 (Tablo 2) gibi bir kadın oranına ulaşılabildi. Ulaşılan deneklerin yaş grubu dağılımında ise % 50-60 arası bir yoğunlukla en dinamik kategori olarak 20-40 yaş arası grup öne çıktı. % 30-40 arası bir yoğunlukla 41-60 yaş grubu ikinci sırada olurken, 60 yaş ve üstü grup doğal olarak marjinal bir sınırdaki kaldı.

Anket soruları arasında olmakla birlikte, analiz etmek üzere tablolara yansıtılması gerekli görülmeyen eğitim durumu dağılımında, beklendiği gibi ezici bir yoğunlukla orta derece (ortaokul, lise ve dengi) eğitilmiş bir kitle ile karşılaşıldı.

Beklentileri Aşan Oranlar

Anketleride elde edilen rakamlar ideal sonuçlar, hata payı olmayan oranlar değildir kuşkusuz. Ancak çifte hassasiyetinden dolayı “kamufle” edilerek sorulan “Müslüman mısınız?” sorusuna alınan cevaplar, toplumsal araştırmalarda elde edilen ortalama oranların sınırlarını zorlar niteliktedir.

Tablo 1: “Müslüman mısınız?” Sorusuna Tunceli’den Alınan Yanıtlar

Dersim/Soru	Cinsiyet	Yaş grubu	Evet	Hayır	Elham-dulillah	Bilmiyo-rum	Yaş Toplam	Yaş Oranı
Müslüman mısınız?	Erkek	20-40	165	110	15	23	313	% 48.9
		41-60	166	33	17	17	233	% 36.4
		60-...	63	15	10	5	93	% 14.5
Erkek Toplam			394 % 61.6	158 % 24.7	42 % 6.5	45 % 7	639 % 56	
Müslüman mısınız?	Kadın	20-40	180	39	19	14	252	% 50.5
		41-60	131	21	12	12	176	% 35.3
		60-...	57	5	4	5	71	% 14.2
Kadın Toplam			368 % 73	65 % 13	36 % 7.2	30 % 0.6	499 % 44	
Tüm Toplam			762 % 67	223 % 19.6	78 % 6.8	75 % 6.6	1138 % 100	

Tunceli’nin homojen Alevî beş ilçesi ve il merkezinde, ankete cevap veren 1138 kişiden –bir sohbetin/tartışmanın içinden “beklenmedik anda” sorulan– “Müslüman mısınız?” sorusuna, %67 evet; %19.6 hayır; %6.8 elhamdülillah; %6.6 bilmiyorum demiştir. Aynı soruya Elazığ merkezde alınan cevap aynı sıra ile: %26.7 evet; %3.5 hayır; 69.7 elhamdülillah ve % 00 bilmiyorum (Tablo 1) olmuştur.

Buraya şu eklenmelidir: maalesef öngöremediğimiz için seçeneklerimizde olmayan bir cevap biçimi, neredeyse istisna vermeyecek bir belirginlikte, bir “sırıtkanlık”ta önümüze çıktı. Tunceli’de “Müslüman

mısınız?” sorusuna “evet” cevabı veren hemen her birey, ya “neden soruyorsun; evet”, ya “ne maksatla soruyorsun; tabi ki”, veya “kimin adına soruyorsun; elbette müslümanız” gibi ön bir ekle/soruyla “evet” demiştir.

Aranan ana cevaba geçmeden söylenirse; Elazığ’da “Müslüman mısınız?” sorusuna 307 kişiden “bilmiyorum” diyen olmamıştır. Yani tabloda %00 diye gösterilen rakam aslında 307’de sıfırdır. Tunceli’de bu rakam 1138’de 75’dir (%6.6). Yine, “Sünni” müslümanların ezici yoğunlukta olduğu Elazığ merkezde “müslüman mısınız” a “hayır” diyenlerin oranı %3.5 iken, Tunceli Alevileri arasında bu oran %19.6 olmuştur.

Ankette aranan temel cevap olan (Türkçede kısaca “şükür Allah’a” anlamına gelen) “elhamdülillah” ta oranlar tersi “uç”lara çekildi: Elazığ’da “Müslüman mısınız?” sorusuna “elhamdülillah” diyenlerin oranı %69.7’ye çıkarken, Dersim’de “müslüman mısınız” a “elhamdülillah” diyebilenlerin oranı %6.8’de kalmıştır.

Rakamlar biraz daha “sade”leştirildiğinde; Elazığ’da “Müslüman mısınız?” sorusuna “elhamdülillah” diyenler ile unutup/şaşırp⁶ “evet” diyenlerin (bilmiyorum diyenler yok) toplamı %96.4, Dersim’de ön-şartlı – daha doğrusu “ön-kalkanlı”– “evet”, “bilmiyorum” ve direkt “hayır” diyenlerin toplamı %93.2 olmuştur. Diğer bir ifade ile, Elazığ’da “elhamdülillah” (Allah’a şükür) diyenler “evet”lerle birlikte (%69.7+%26.7) %96.4’e dayanırken, diyemeyenler Dersim’de %93.2’ye çıkmaktadır (Tablo 1&2).

Tablo 2: “Müslüman mısınız?” Sorusuna Elazığ’dan Alınan Yanıtlar

Elazığ/Soru	Cinsiyet	Yaş grubu	Evet	Hayır	Elham-dülillah	Bilmiyo-rum	Toplam	Yaş oranı %
Müslüman mısınız?	Erkek	20-40	33	4	86	–	123	% 52.7
		41-60	23	1	52	–	76	% 32.6

⁶ Burada “unutup/şaşırp” dememiz bir yorum değildir, tamamen sosyoloji öğrencisi anketörlerimizin “istisna” vermeyen gözlemlerinden çıkmış bir veridir. Elazığ’da da, “Müslüman mısınız?” sorusuna, neden-niçin, ne maksatla, kimsiniz gibi sorularla cevap veren çıkmamıştır.

		60-...	4	–	30	–	34	% 14.6
Erkek Toplam			60 % 25.7	5 % 0.2	168 % 72.1	0 % 00	233 % 75.9	
Müslüman mısınız?	Kadın	20-40	15	2	30	–	47	% 63.5
		41-60	7	4	14	–	25	% 33.7
		60-...	–	–	2	–	2	% 2.7
Kadın Toplam			22 % 29.7	6 % 8.1	46 % 62.1		74 % 24.1	
Tüm Toplam			82 % 26.7	11 % 3.5	214 % 69.7	0 % 00	307 % 100	

Benzer bir “resim” Elazığ ve Tunceli karşılaştırılmasında “Kelime-î Şahadet getirebilir misiniz lütfen?” sorusunda öne çıkmaktadır. Deneklerin toplam %87.3’ü Elazığ’da Kelime-î Şahadet’i bilmiş/getirmiş, %12.7’si ise bilmemiş veya getirmemiştir (Tablo 4). Tunceli’de % 36.2’si bilmiş/getirmiş, %33.3 bilmemiş ve %30.5’i (toplam %63.8) getirmemiştir (Tablo 3). Eklenmelidir ki burada da, Tunceli Alevileri ile Elazığ Sünni müslümanları arasında “Müslüman mısınız?” sorusuna tepkideki contrast öngörülemediği oranda belirgin olmuştur. Tunceli’de, yine, kaygılı ve maksat arayan bir tonla (“niye getireyim?” veya “biliyorum ama söylemem” vs.) alınabilecek cevaplar alınmıştır. Elazığ’da ise “soru”ya, müslümanlığını vurgulama fırsatı elde edilmişçesine karşılık verilmesi, bariz bir dışavurum olarak anketörlerimizce müşahade edilmiştir.

Tablo 3: “Kelime-î şahadet Getirebilir misiniz Lütfen” Talebine Tunceli’de Verilen Yanıtlar

Dersim/Soru	Cinsiyet	Yaş grubu	Bildi	Bilmedi	Getirmedi	Yaş Toplam	Yaş oranı
Kelime-î		20-40	98	111	104	313	% 48.9

şahadet getirebilir misiniz lütfen	Erkek	41- 60	109	51	73	233	% 36.4
		60-...	33	22	38	93	% 14.5
Erkek Toplam			240 % 37.5	184 % 28.8	215 % 33.6	639 % 56	
Kelime-î şahadet getirebilir misiniz lütfen	Kadın	20- 40	106	79	67	252	% 50.5
		41- 60	54	75	47	176	% 35.3
		60- ...	12	41	18	71	% 14.2
Kadın Toplam			172 % 34.4	195 % 39	132 % 26.4	499 % 44	
Tüm Toplam			412 % 36.2	379 % 33.3	347 % 30.5	1138 % 100	

Genel olarak kadınların, özel olarak 60 yaş ve üstü kadınların sorulara cevaplarının ayrı bir önem arzettiğini de vurgulamak gerekir. “Dış” etkilere en az açık, güncel-politik kaygılardan en azade denebilecek bir kesim olması sebebiyle, bu cevapların “manzara”sı bizi sosyolojik verilere biraz daha kolay götüreceği aşîkârdır. Bu rakamlara bakıldığında da, daha okunabilir olgulara ulaşılmaktadır. Elazığ’daki anketler sokakta yapıldığı için 60 yaş ve üstü kadınlara pek ulaşamadığı görülmektedir (2 kişiye ulaşıyor, ikisinden de “elhamdulillah” ve kelime’î şahadet alınıyor [Tablo 2; Tablo 4]). Ancak Tunceli’de kayda değer bir oranın bu kategorinin rakamlarına ulaşılmıştır. Tunceli’de 60 ve üstü yaşındaki 71 kadından sadece 4’ü (%5) “Müslüman mısınız?” sorusuna “elhamdulillah” diyebilmiştir. “Evet”, “bilmiyorum” ve “hayır” cevaplarının toplamı 71’de 67 (%94) olmuştur (Tablo 1; Tablo 3). Denebilir ki, “politik mahalle”nin baskılarından nispeten daha habersiz Dersim kadınının bu verileri, biraz daha gerçeğe yakın bir temelde Tunceli Aleviliği’nin İslâm’la “mesafe”sini gösterecek niceliktedir.

Tablo 4: “Kelime-î Şahadet Getirebilir misiniz Lütfen” Talebine Elazığ’da Verilen Yanıtlar

Elazığ/Soru	Cinsiyet	Yaş grubu	Bildi	Bilmedi	Getrmedi	Toplam	Oran %
Kelime-î şahadet getirebilir misiniz lütfen	Erkek	20-40	102	1	20	123	% 52.7
		41-60	69	1	6	76	% 32.6
		60-...	33	–	1	34	% 14.6
Erkek Toplam			204 % 87.5	2 % 0.8	27 % 11.5	233 % 76	
Kelime-î şahadet getirebilir misiniz lütfen	Kadın	20-40	44	–	3	47	% 63.5
		41-60	18	2	5	25	%33.7
		60-...	2	–	–	2	%2.7
Kadın Toplam			64	2	8	74 %24	
Tüm Toplam			268 % 87.3	4 % 1.3	35 % 11.4	307 % 100	

SONUÇ: “Amatör” Çıkarımlar

Alevilerin –araştırma kapsamında Tunceli Alevileri’nin- ne olduğu, hangi dinden olduğu, hangi dine veya mezhebe daha yakın olduğu konusunda bir sonuca ulaşmanın bilimsel veriler/olgular zemininde zor olmamasıyla birlikte, mevcut giriftleşmiş sosyo-politik “konjoktür”de pek kolay da görünmemektedir. Bu, daha bir süre böyle olacağı da benzemektedir. Dolayısıyla ulaşılan sonuçlar, pek kolayca sağa-sola bükülmeye gelecek nitelik ve nicelikte olmamasına rağmen, sonuçları amatör addederek toplama uygun görülmüştür.

Başlıca sonucumuz üzere; Tunceli Alevîleri'nin Müslümanlıkla ilgilerinin olduğu, ama bu ilginin bir dinî veya mezhebî yakınlıktan çok, gözlemler ve rakamların söylediği, bunun bir “çekinme kaynağı” (fizikî/maddî veya manevî) ilgisi olduğu yönündedir. Türkiye'nin en “bakir” Aleviliği olarak Tunceli Alevîleri, tarihlerinin –ve güncellerinin– acı “ders”lerinden kurtulmanın yolu olarak, Müslüman olma konusundaki tereddütsüz algı hallerinden ziyade, “Müslüman gibi” olmak görüntüsünü veya zarureti ön plana çıkarttıkları gözlenmektedir.

Burada, “gibi olmak” veya “gibi görünmek” sonuçlarını Alevîlerin “kendileri gibi olmaması” merkezli yermelere, küçümsemelere tevessül etmemek gerektiğinin altını çizmek gerekir. Çünkü sözünü ettiğimiz Alevîlerin “dersler” tarihi, katliamlar ve kıyımlar tarihidir. Dolayısıyla ankette ulaşılan sonuçlar çerçevesinde bu olguyu; Tunceli insanının “kendisi gibi olma”dan kaçan değil kaçınan bir sosyo-psikolojik olgusu olarak tercüme etmenin doğruya daha yakın olacağı düşünülmektedir.

Ayrıca, bu çalışmayla ortaya çıkan toplumsal “olgu”, daha derinlemesine araştırmalara mazhar bir “ham veri” sunmaktadır. Örneğin, sosyo-psikolojik “mahalle”nin daha dikkatli/etrafı bir gözetimi ile hazırlanıp sunulacak “Müslüman mısınız?” sorusu ve bu “soru”nun daha sınırlandırılmış toplumlusal kesim veya kategorilere yönlendirilmesi ile, Tunceli Alevîleri'nin müslümanlığı nasıl algıladıklarının, İslam'ı nasıl yaşadıklarının daha somut verilerine ulaşmak mümkündür.

Bir ilk deneme denebilecek bu sınırlı araştırmada elde edilen veriler, Tunceli Aleviliği'nin “söylem” müslümanlığı ile yaşayış müslümanlığı arasında belirgin bir “yabancılık” olduğu yönüne kuvvetle işaret etmektedir. Hazırlıksız gelen “Müslüman mısınız?” sorusuna gelen “elhamdulillah” ile “evet” arasındaki büyük açık, bu yaşayış-söylem yabancılaşmasının bariz ifadesidir. Tunceli Alevîsinin İslam'ı yaşayışa uzaklığı ile müslümanlığını kimi yerde aceleden, kimi yerde kerhen “evet”lemesinin doğru orantılı olduğu ve bunun somut verilerine ulaşmanın zor olmadığı, saha araştırması sırasında dikkat çeken gözlemler arasında olmuştur.

Bu “amatör” bulguların, gelecekteki benzer araştırmalar/çalışmalar için entellektüel bir kıskırtmaya vesile olacağı umulmaktadır.

Kaynakça

- Asalıoğlu, A. ve Malbidekov, Ö. (2007). *İslam Mezhepleri Tarihi*, Türkistan.
- Asalıoğlu, A. (2010). *Dinler Tarihi*, Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, E. (2005) Alevilik - İslamiyet İlişkisi, *PSA Kültür Sanat Dergisi*, Sayı 59.
- Dalkesen, N. (2005). 15 ve 16. Yüzyıllarda Safevi Propagandalarının Anadolu'nun Dini ve Kültürel Hayatındaki Etkileri; Alevi-Kızılbaş Kimliğinin Oluşumu, *Kırkbudak*, Sayı 1, s. 20-49, Kış 2005.
- Durkheim, E. (1964 [1895]). *The Rules of Sociological Method*, New York: Free Press.
- Er, İ. (1994). "Din", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, Ankara: TDV. s. 312-349.
- Fığlalı, E. R. (2007). *İtikâdî İslâm Mezheplerine Giriş*, İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Çapçioğlu, İ. (2004). Türkiye'deki İlahiyat Fakültelerinde Din Sosyolojisi Alanında Tamamlanmış Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Araştırma, *AÜİFD* XVI, sayı 1, s. 203-224.
- Fırat, K. (2005). Ankara'da Bir Alan Araştırması: Aleviliğin ve Dinsel Kimliğin Alevilerce Algılanması, *Kırkbudak*, Sayı 1, s. 50-69, Kış 2005.
- Gordion, M. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (2010). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ocak, A. Y. (1989). Alevi, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, s. 368, 369, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1996) Alevilik ve Bektaşilik Hakkındaki Son Yayınlar Üzerine Genel Bir Bakış ve Bazı Gerçekler, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, 191-223, İstanbul: İletişim.
- Özcan, A. K. ve Şahin, A. (2010). Seçmen Oyunun Şekillenmesinde Temel Faktörlerin Tespitine Yönelik Bir Alan Araştırması, *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildiri Kitabı*, s. 445-456.
- Öztelli, C. (1971). *Pir Sultan Abdal*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Tümer, G. (1994). "Din", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, s. 546-557, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Türk, H. (2010). *Anadolu'nun Gizli İnancı: Nusayrîlik*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Üzüm, İ. (1996). Kendi Yazarlarına Göre Alevîlik-Bektaşîlik, *Türkiye Günlüğü*, sayı 42, Eylül-Ekim, s. 54-74.

Üzüm, İ. (2002). Kızılbaş, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 25, s. 546-557, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Üzüm, İ. (2004). Mezhep, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 29, s. 526-532, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

<http://www.psakd.org/tuzuk.html>, Erişim Tarihi:18.01.2014.

<http://www.aleviten.or.at/menuleft/aabf/tuezuek.html>. Erişim Tarihi:18.01.2014

<http://www.cemvakfi.org.tr/features>. Erişim Tarihi:18.01.2014

EĞİTİM VE TOPLUMSAL DEĞİŞME

Sabit MENTEŞE*

Özet

Toplum, her hangi bir yer ve zamanda birbirleriyle etkileşim içinde bulunan sistemler kümesidir. Eğitim, kişilerin belirli konularda bilgi, beceri ve deneyim kazanmalarını sağlamak üzere yetiştirme ve geliştirilmesine yönelik düzenli faaliyetler bütünüdür. Temel amacı, işgücüne vasıf ve nitelik kazandırarak, üretimde emek faktörünün verimliliğini arttırmaktır. Toplumsal değişme ise toplumda, toplumsal kurumlarda kısaca toplumsal hayatın her alanında zaman içerisinde meydana gelen değişimlerdir. Toplumsal değişimin niçin olduğu sorusu genel olarak toplumsal değişmeyi etkileyen faktörlerle yakından ilişkilidir. Toplumsal değişme bağımsız gelişen bir süreç değildir. Ancak bu konu oldukça karmaşıktır ve çoğunlukla toplumsal değişmeyi tek faktörle açıklamak mümkün olmamaktadır. Tarama modelinden yararlanılan çalışmada, eğitimin toplumsal değişime etkisinin olduğu kabulünden yola çıkılarak, eğitim yatırımların bu yönde yapması önerisinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, toplum, toplumsal değişme, nitelikli işgücü.

Abstract

Education and Social Change

Community, is a set of systems interacting with each other at any point of time or place. Education as a whole of an order of activities for providing to the people to gain knowledge, skill and experience. Its main purpose is to increase efficiency of labour by providing them skill and qualifications. Nevertheless, social change is the change through time at every point in society, social institutions, social life in short. The question of why this happens is closely relevant with the sources of social change in general. Social change is not an independently involving process. But this subject is complicated and it is impossible to explain by solely one factor. In the study, investment on education should be on this direction

* Yrd. Doç. Dr., Tunceli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü smentesse@tunceli.edu.tr

have been proposed by accepting as a postulate education is considered to be effective on social change .Also in the study,comb prosedure have been appealled.

Keywords: community, social change, education, nitelikli işgücü

Giriş

Toplum kavramının çok farklı tanımlamaları yapılmış ancak toplumu anlatabilecek genel bir tanımlı yapılamamıştır. Başka deyişle her toplumbilimci kendi görüş ve yaşantısına uygun olarak, toplumsal bütünlüğü oluşturan insanlar arası ilişkiyi, toplumsal birim ya da öğelerden birisini ya da bazılarını öne alarak tanımlamıştır (Duverger, 1980:7). Bu durumun temel nedeni, toplumun birlikteliğin, çatışmanın, özdeğin, kültürün, belirli bir yerleşikliğin ortaya çıkardığı bir oluşum olmasındandır. Bu oluşum ise, tarih ve ideoloji bağlamında, değişik karakterde ve değişik yönsemelerde bulunabilmektedir (Sag: 2003: 11). Örneğin, işlevselciler Durkheim, Comte, Parsons, Merton, Ogburn gibi düşünürler, toplumu denge ya da düzene yönelen bir bütün olarak tanımlamaktadırlar. Bu gruptaki düşünürlerin temel kaygıları toplumsal düzenin nasıl sağlanacağı ve sürdürüleceğidir (Erdoğan, 1987: 30; Tan, 1990:560: Akt: Dinçer, 2003). Çatışmacı kuramı savunanlar Veblen, Dahrendorf, Coser, Rex gibiler düşünürler ise toplumu, temel gereksinimlerini en yüksek düzeyde karşılamak ve mümkün olduğu kadar daha çok kaynaklara sahip olmak için mücadele eden karşıt grupların oluşturduğu bir sistem olarak tanımlamaktadırlar (Erdoğan, 1987: 34; Kızılcılık vd. 1996:274; Tezcan, 1990:188; Kongar, 1981; Özkalp, 2009:6).

İlk bakışta bıraktığı izlenimin aksine “toplum”, son derece muğlak bir kavramdır. Öte yandan “sembolik etkileşimciler”, toplum diye bir şeyin olmadığını iddia etmektedirler. Buna rağmen yapılan tanımları incelediğinde uzlaşılan temel nokta, toplumun, insanları etkileyen gerçek ilişkiler bütünü olduğudur (Özkalp ,2009: 8). Diğer bir ifadeyle, alan yazındaki toplum tanımlamaları incelendikten sonra toplum kavramı için şu tanım yapılabilir. Toplum; ortak bir ekini (kültürü) kabullenen, bir coğrafi alanda yaşayan ve kendi kendinin devamlılık sürecini kazanabilmiş ilişkiler bütünüdür (Özkalp, 2009: 7-8).

Eğitim ise, toplumsal bir süreçtir. Bu süreç içerisinde bireylerin bilinçsel yeteneklerinin geliştirilmesi güdüsü, eğitime yoğunluk kazandırır.

Eğitim; bireylerin toplumsal yeteneğinin en elverişli düzeyde kişisel gelişmesinin elde edilmesi için (Tezcan, 1984:4) seçilmiş ve kontrollü bir çevrenin (özellikle okulun) etkisi altında, toplumsal yeterlilik ve en üst düzeyde bireysel gelişmeyi sağlayan toplumsal bir süreçtir (Fidan, Erden, 1987: 11). Eğitimin temel amacı kültür nakli ve daha önemlisi toplumu, arzulanan bir geleceğe götürmektedir (Büyükdüvenci:1987,2). Eğitim yeri geldiğinde gelecektir, özgürlüktür, değişim ve kalkınmadır. Kaya (1992:158) insanı değiştirmeden hiçbir sosyal, ekonomik siyasal değişimi başarmanın mümkün olmadığını belirtmektedir. 21. Yüzyıla girildiği bu çeyrek yüzyılda, bilim ve teknolojinin baş döndürücü bir hızla ilerlemesinin etkisiyle toplumların yapısı değişiyor, böylece de eğitim, yalnız ülkemiz için değil, her toplum için bir yeniden yapılanma ya da değişim süreci anlamına geliyor. Zira eğitim ve toplum iç içedir (Balcıoğlu, TY).

Değişme ve Toplumsal Değişme

Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde değişme; “bir zaman dilimi içindeki değişikliklerin bütünü” olarak tanımlamaktadır (TDK, 1988:496). Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü’nde ise “bir halden başka bir hale ya da önceki durum veya davranışta farklılaşma” biçiminde tanımlanmaktadır (Kızılçelik ve Erjen, 1996:140). Güvenç (1976:197) ise değişimi; “bir bütünün öğelerinde, öğeler arasındaki ilişkilerin yapısında daha önceki durumlara göre farklılık gözlenmesi” olarak ifade etmektedir. Diğer bir değişle "değişim" kavramı, tüm nesne ve olayların var olma biçimi olup, önceki durum ya da davranıştan farklılaşmayı içerir. (Tezcan, 1990:188; Ozankaya, 1984:31; Hañcerlioğlu, 1986:86). Toplumsal değişme ise, günümüzde en çok tartışılan konulardan biridir. Toplumsal değişme, temelinde ilişkiler bulunan devinimsel yargıları içerisinde barındıran bir kavramdır. Toplumsal değişme; “ilişkilerin değişmesidir” (Ergun,1994: 99). Ozankaya (2009) toplumsal değişmeyi, toplumun öğelerinde özdeksel ve tinsel yeni oluşumları olarak tanımlamaktadır. Toplumsal değişmeyi, toplumsal ilişkilerden ve kültürel değişmelerden ayırmak oldukça güçtür. Öyleyse toplumsal değişme; “toplumsal yapının ve onu oluşturan toplumsal ilişkiler ağının ve bu ilişkileri belirleyen toplumsal kurumların değişmesidir”. Toplumsal değişme; “sosyokültürel değişme” dir (Tezcan,1981:163).

Toplumsal değişme çok ve çeşitlilik gösterir. Bunlar dış ve iç kaynaklar olarak gruplandırılabilir. Dış kaynaklar çevresel değişmeler, istila, kültürel temas, yayılma ve çevresel değişmelerdir. İç kaynaklar ise, keşifler ve icatlar, nüfus hareketleridir. (Özkalp, 2009: 306). Genellikle iki tür toplumsal değişim modelinden söz edilmektedir. İlki organik toplumsal değişim şeklinde ifade edilmektedir. Organik toplumsal değişim; bir toplumun esas itibarıyla iç dinamikleri sonucu değişmesidir. Değişimin itici gücü toplumun içinden gelmektedir... Organik toplumsal değişimin karşısında özenilmiş-empoze edilmiş (induced) toplumsal değişim yer alır. Bu toplumsal değişim tipinde, esas itibarıyla bir toplum diğerinin toplum biçimine özenmekte ve aynı zamanda özenilen toplum, özenen topluma kendi toplumsal ve özellikle belli kurumlaşma biçimlerini türlü nedenlerle empoze etmeye çalışır (Heper, 1973: 45).

Tarih içinde geriye düşünsel bir yolculuk yapan Kongar, toplumsal değişmeyi, teknolojik değişimin temelinde, insanlar arası ilişkilerin farklılaşması olarak kullanmaktadır. Yine benzer bir tanım “toplumsal yapıdaki maddi, manevi ve karışık haldeki unsur ve güçlerde görülen her türlü farklılaşma” olarak ifade edilmektedir (Kongar, 1979: 21).

Toplum, ögeleri ya da kurumları arasında işlevsel bağ bulunan bir sitemdir. Gerek iç, gerekse dış etmenlerden kaynaklansın, sistemde başlayan bir değişme, bir noktada durmamakta; devam edip gitmektedir. Çünkü toplumu oluşturan ögelerin her biri kendi özgül nitelikleri doğrultusunda dinamik koşullardan sürekli olarak etkilenmekte ve toplumsal düzeyde değişime yol açabilecek birikimi sağlamaktadır (Oskay, 1983: 11-12; Dinçer, 1994: 34).

Ottaway (1962), toplumsal değişmeyi toplumsal güçlerle açıklamaktadır. Ottaway’a göre bir toplum belli bir zaman kesiti içinde teknik yenilik ve bilimsel buluşlar ile toplumun başat amaç ve değerleri arasındaki etkileşimin sonundaki farklılaşmadır. Bu boyutlardan baskın ve belirleyici olanın saptanması, durumun diğer değişkenlerle ilişkilerinin ve toplumsal güçlerin dikkate alınmasını gerektirmektedir. Burada sözü edilen toplumsal güç, insanların ortak ilgi, amaç ve çıkarı için işbirliğinden doğan grupları ifade etmektedir ve bir grubun ortak düşünce ve eylemlerini etkilediği takdirde toplumsal güç olmaktadır.

Toplumsal değişme, bir grubun, organizasyonun, topluluğun veya toplumun bir biçimden diğer bir biçime geçiş sürecidir. Toplumsal değişme

konusunda ileri sürülen bazı sayıtlılar bulunmaktadır. Bunlar; değişme doğal bir olgudur, değişmenin önüne geçilemez, kaçınılmazdır, değişme süreklidir, değişme gereklidir, değişme benzerlikler (üniform) gösterir, (Özkalp, 2009:299).

Toplumsal değişimin niçin olduğu sorusu genel olarak toplumsal değişmeyi etkileyen faktörlerle yakından ilişkilidir ancak bu konu oldukça karmaşıktır ve çoğunlukla tek faktörle açıklamak mümkün olamamaktadır. Bu faktörlerin arasında bilim ve teknoloji, kültür, demografi, ekonomi ve kitle iletişim araçları ve çevresel faktörler ilk akla gelenlerdir (Turhan,2013). Toplumsal değişimle ilgilenen düşünürlerin, toplumsal değişme gerçeği üzerinde birleşmiş olmalarına karşın, değişmeyi açıklamak için; evrimci, dengeci, çatışmacı, modernleşmeci vb. farklı modeller kullanmışlardır. Her biri toplumsal değişimin nasıl meydana geldiği ve bu süreçte itici güçlerin neler oldukları bakımından birbirlerinden ayrılmaktadırlar (Kongar, 1981:55; Kızılcılık, 1996:106).

Toplumsal (sosyal) değişim kuramları ile ilgili olarak şimdiye kadar pek çok sınıflama yapılmıştır. Aslında sosyal değişim kuramları ile ilgili olarak böyle bir sınıflama yapılmasının doğru olup olmadığı tartışılır. Çünkü temelde aynı noktadan hareket eden kuramlar bile kendi aralarında farklılaşmaktadır (Haralambos, 1991:766).

Eğitim ve Toplumsal Değişim

Toplumsal değişimi kuramsal açıdan inceleyen düşünürler toplumsal değişim için çeşitli faktörlerin ön planda olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu noktada, L. White teknoloji, K. Marx ekonomi, M. Weber de ideoloji ve inanç sistemini toplumsal değişim için temel faktör olarak yorumlamışlardır (Ergün, 1994).

Toplumsal değişim kavramı iki yönlü olarak da ele alınabilir. Toplumsal değişim kavramı ilerleme olduğu kadar, gerileme yönünde de anlam belirtir. Her iki yönde, toplumsal değişimdir (Kurtkan,1976:272).

Toplumsal hayatın çeşitli sahalarındaki değişen belli başlı unsurlar vardır. Bunların başında, değerler, tutumlar, inançlar, toplumsal rol ve statüler, ekonomik yapı ve varlıklar, nüfus artış hızı, üretim ilişkileri, aile ve akrabalık düzenleri, dinî kurumlar, gelenek ve görenekler, teknolojik araç ve gereçler, şahsiyet yapıları, eğitim kurumları, san'at anlayışları, yetiştirme

ve eğitim teknikleri, cinsel tutum ve davranışlar, dil, kitle iletişim araçları ve sistemler gelmektedir. Ancak söz konusu değişimler kendiliğinden olmamaktadır. Sistem özelliği taşıyan toplum, onu meydana getiren temel parçalarından birinde ya da birilerinde meydana gelen değişimden etkilenir ve etkiler. Eğitim, süregelen toplumsal sistem için belli işlevleri yerine getiren bir alt sistem olarak da görülebilir. Tüm toplumsal sistemin amaçları ve gereksinimleri, eğitim sistemi için ortaya koyduğu işlevlere ve bu işlevleri yerine getirmek için oluşturduğu yapılara yansımaktadır. “Statik bir toplumda, eğitimin temel işlevi kültürel mirası olduğu gibi yeni nesillere aktarmaktır. Buna karşılık değişen toplumlarda eğitim sadece kültürel mirası aktarmakla kalmamakta, ayrıca yeni nesilleri olası değişimlere de hazırlamaktadır” (Erol, 2011: 2).

Eğitimin toplumsal değişimdeki gücü uzun yıllardan beri tartışılmaktadır. Değişimlere uyum sağlamak için önemli bir etkiye sahip olan eğitim, günümüzde değişimleri yönlendirmede itici güç olarak kullanılmaktadır. Eğitimin kendisi bir amaç değil, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeyi sağlamanın, bireyleri mutlu ve toplumu huzurlu kılmanın bir aracıdır. Eğitim, üretkenliğin ve kalitenin artırılmasında, değişim ile sürekliliğin dengelenmesinde önemli bir hizmet alanıdır (TUBİTAK, <http://www.tubitak.gov.tr>, Erişim tarihi: 23.12.2013).

Nitekim eğitim kurumsal olarak işlevleri gereği toplumsal değişimin önemli bir girdisidir. Yetiştirdiği bireylerin edindiği davranışlar sayesinde, toplumda yeni gelişmelerin meydana gelmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Değişik toplumsal kurum ve kuruluşlarda görev alan insanların, kendilerinden beklenen tutum ve davranışları kazanmalarında en güvenilir yol eğitimidir. Başka bir deyişle, toplumsal kurumların öngördüğü nitelikte insan gücünün yetiştirilmesi, toplumun eğitim sisteminden beklenmektedir. Eğitim sisteminin bu işlevini yerine getirmesindeki başarısı, eğitim sürecinin çıktısı olan eğitilmiş insan gücünü girdi olarak alan ve bu insanlarla topluma hizmet sunmaya çalışan toplumsal kurumların başarısı için bir önkoşul olmaktadır (Akt: M. Ali Büyükarıslan, 1995).

Esasında eğitimin çok ve değişik işlevleri bulunmaktadır. Sosyal, siyasal, ekonomik, psikolojik, teknolojik, yönetsel, hukuksal vb. (Edt: Veyse Sönmez, 2007). Ayrıca Profesör G. U. Papi ise eğitimin işlevleri olarak şunları ifade etmiştir:

- a. Kişileri, yeni buluşları daha kolay kabul eder duruma getirir.
- b. İşgücü için gerekli potansiyeli sağlar, makineleşmeyi geliştirir.
- c. Üretim tekniklerinin yararlı bir biçimde birleştirilmesini sağlar.
- d. Yeni teknik buluşların gecikmeden uygulanmasını sağlar.
- e. Hem ülke içinde hem de uluslararası alanda, işgücü ve girişim yeteneğini geliştirmekte etkili olur.

f. Teknik, ekonomik ve siyasal kararlar verme durumunda olan sorumluların tehlikeli ve yanlış kararlar vermesini önler (Akt: Kavak ve Burgaz 1994).

Eğitimin toplumsal olarak üstlendiği görev, diyalektik bir yapı göstermektedir; eğitim hem yetiştirdiği çocukları ve gençleri içinde yaşayacakları topluma uyan birer şahsiyet olarak yetiştirmek için toplum düzenini ve kültürünü onlara aktarmakta, hem de bu çocuklara ve gençlere, toplum yapısını değiştirici, düzeltici ve ileriye götürücü, eleştirici düşüncüyü vermeye çalışmaktadır (Mustafa Ergun, <http://www.egitim.aku.edu.tr/>, Erişim, 23.12.2013).

Esasında toplumsal değişme ile eğitim arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Eğitimle toplumsal değişmeler arasında tek yönlü bir ilişkiden çok, karşılıklı bir ilişki vardır. Yani, eğitim toplumsal değişmenin hem öznesi (etkileyicisi) hem de nesnesi (etkilenen) durumundadır. Burada karşılıklı bir neden-sonuç ilişkisinden söz edilmekle birlikte bunun derecesini belirlemek oldukça güçtür (Şişman, 2006).

İstenen yönde değiştirme ve değişme zaten doğası ve tanımı gereği eğitimin en temel işlevlerinden biridir. Eğitimin işlevi, sadece, mevcut kültürel değerleri yeni kuşaklara aktararak toplumsal devamlılığı sağlamak olsa dahi, bunu yaparken bile, biyolojik bir varlık olan çocuğun davranışlarını değiştirerek sosyal bir varlık haline getirmektedir. (Dinçer, 2003).

Toplumsal değişme sürecinde eğitim; “belirleyici bir unsur olarak çift işlev görür: nedensellik işlevi ile bir durumdan başka bir duruma geçiş sağlanırken, tamir edici işleviyle de toplumsal barışın sürekliliğini sağlar” (Bilhan, 1986:169).

Kısaca, eğitimin yeni bilgileri üretmek, yeni bilgileri yaymak, toplumun birikimleri olan kültürel değerleri yeni kuşaklara aktarmak, aktarımı yaparken gerekli bilgileri güncellemek, geliştirmek ve yenilemek, bireylere demokratik bilgi, anlayış ve tutumlar ile toplumun ihtiyaç

duyduğu bilgi ve becerileri kazandırmak, bireylerin hem kendi toplumlarına hem de dünyaya uyumunu sağlamak ve kolaylaştırmak görev ve sorumluluğu vardır (Şen, 2007).

Trow (Akt:Tezcan, 1981:167), toplumsal değişimin koşulu olarak eğitimi göstermektedir. Ona göre ekonominin hızla değiştiği toplumda en değerli becerileri ve toplumsal esnekliği eğitim sağlamaktadır. Clark'a (akt: Tezcan, 1981:167- 16) göre de, toplumsal değişimin etkileyicisi eğitimidir. Ona göre teknolojik gelişme teknisyen ve yöneticilerin yetiştirilmesi ile olanaklıdır. Teknolojinin gelişmesi verimliliği arttırmakta ve işgücünün yapısını değiştirmektedir.

Weber'de (Akt: Tezcan, 1981:169) toplumsal değişim ve eğitime ilişkin görüşlerinde; toplumun ekonomik ve toplumsal güçler tarafından etkilenip biçimlendiğini vurgular. Ona göre eğitim de, işte bu güçler tarafından belirlenecektir.

Eğitimin toplumsal değişimde rolü iç kaynaklar içinde görülebilir. Keşifler ve icatlar yetişmiş insan gücü ile olan yakın ilişkisi kabul edilmektedir. Nitekim yapılan araştırmalar, eğitilmiş insan gücü herhangi bir ülke ekonomisinin en can alıcı girdisi olduğunu kanıtlamıştır (M. Woodhall, 1994:9, Serin, 1972; Coombs ve Mihçioğlu, 1973).

E.F.C. Valleare'a göre eğitim, farklı toplum tiplerine göre farklı fonksiyonlar üstlenir; devrimci toplumlarda, kültürel değişim ve yeni bir ideoloji ahlakı kazandırma; tutucu toplumlarda liberal-entelektüel bir öğretim vermekte; reaksiyonel toplumlarda ise geçmiş toplum düzenlerini ve ahlak sistemlerini aynen devam ettirme eğiliminde bulunmaktadır (Akt: Ergun, Mustafa: <http://www.eğitim.aku.edu.tr>, Erişim tarihi: 24.12.2013).

Eğitim toplumsal değişimi başlatmıyor; toplumsal değişim bazı üstün insanlar tarafından başlatılır. Ancak başlamış olan bir toplumsal değişimi yayan, hızlandıran ve güçlendiren eğitim-öğretim çalışmalarıdır. Ayrıca eğitim, çeşitli sosyal değişimlerin temellerini de hazırlayabilir. Bir taraftan pozitif toplum değerlerini yerleştirirken bir yandan eleştirci ve hür düşüncenin temellerinin atılması, gelecekteki kültürel değişimlerin kabulünü ve yönlendirilmesini sağlayacaktır. Eğitim toplumbilimcisi Ottaway (akt: Tezcan, 1981:169) da, eğitimin toplumsal değişim içerisinde, kendi başına bir değişim etkeni olduğunu vurgular. Eğitimin, iktidarın ve okulların kararlaştırdıkları değişimleri desteklediği ve onları

gerçekleştirdiği görüşünü savunur. Ona göre, eğitimsel değişme toplumsal değişmeyi takip eder.

Toffler (Akt: Tezcan, 1981:173), okulların ileriye değil de geriye dönük bir sistemin savunuculuğunu yaptığını söyler. Ona göre sanayi toplumlarında bile okullar gelecekteki amaç ve yöntemleri araştıramamaktadır. Toffler' e göre, değişim hızlandıkça, daha ileride olabilecek olayların yapısını öğrenebilmek için, daha çok özen gösterilmesi gerekecektir.

Toplumların iktisadi yapısında meydana gelen bir değişimin toplumsal yapının tümünde değişmeye neden olduğu genel kabul gören görüştür. Ancak iktisadi yapının değişimi üzerine çokça değişken etkide bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar (Serin 1972), iktisadi yapıda meydana gelen iyileşmeler ve buna bağlı oluşan değişimler üzerine eğitilmiş işgücünün etkisinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Nitekim insan sermayesini sistematik bir şekilde ilk kez ifade edenlerden biri "Theodore Schultz"dur. Schultz, eğitimin verimli bir yatırım olarak ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre, eğitim sadece bireylerin seçme şanslarını artırmaz, aynı zamanda endüstriyel gelişmenin ve ekonomik büyümenin öngördüğü işgücünü de sağlayarak, toplumsal değişmeye önemli derecede katkı sunmaktadır (Aydın, 1994).

Ekonomik gelişmenin ihtiyaç duyduğu ve ilerdeki 5-10 yılda ihtiyaç duyacağı teknik elemanları, devlet ve özel işletmeler bürokrasinin ihtiyaç duyacağı memurları okullar yetiştirmektedir. Bazen okulların yetiştirdikleri ile sanayinin ve bürokrasinin istediği elemanlar tam uyuşmuyor; bu, kişileri işbaşında yetiştiren meslek kursları ile giderilmeye çalışıyor, ama her türlü yetişmiş insan gücünün temel bilgilerini uzun yıllar alan okul kademeleri veriyor. Okullar, toplumun meslek yapısını doğrudan belirliyor, hatta meslek farklılaşması sınıflı gelişim ile birlikte gidiyor ve okul sistemlerini etkiliyor. Okul, toplumsal değişimin gerektirdiği yeni meslek sistemine hemen uyum yapmakta, o meslek alanındaki bilgileri toplayıp sistemleştirerek öğrencilere vermekte; bu şekilde toplumsal değişimi desteklemekte ve hızlandırmaktadır. Eğitim-öğretim kurumlarının desteklemediği hiç bir toplumsal değişme başarıya ulaşamaz. (Ergun, Mustafa, <http://www.egitim.aku.edu.tr/>, Erişim tarihi: 04.01.2014).

Eğitimi ve insan kaynaklarını geliştirmenin diğer göstergelerinin, ekonomik gelişmenin hem nedeni hem de sonucu olduğu gerçeğini

göstermek için Wheeler (1980), gelişmekte olan 88 ülkenin verilerini analiz için eşzamanlı bir model geliştirmiştir. Bu model, belli bir dönemde insan kaynaklarındaki gelişme ve büyüme arasındaki etkileşimleri hesaba katarak, neden ve sonuçları ayırtırmaya uğraşmıştır. Uygulama sonuçları, eğitim, sağlık ve beslenmenin çıktıdaki büyümeyi sadece doğrudan etkilemediğini, bunun yanında, yatırım oranlarındaki artış ve doğum oranlarındaki azalma yoluyla dolaylı olarak da etkilediğini göstermektedir. Çıktıdaki büyüme ile eğitim ilişkisinin, yaşam beklentisinden, yine 1970'ler değil 1960'lardaki ilişkilerin daha güçlü olduğu görülmektedir. Wheeler ayrıca, ortalama okur-yazarlık oranında % 20'den % 30'a varan bir artışın ulusal gelirde % 8 ile % 16 arasında bir artışa neden olduğunu ve Afrika Ülkelerindeki ilişkilerin daha güçlü olduğunu buldu (Psacharopoulos ve Woodhall, 1985: 43; Çev: Kavak ve Burgaz, 1994)

Yapılan araştırmalar eğitimin toplumsal kalkınmadaki payı hesaplanabilir duruma gelmiştir (Serin 1972). Maris (1982) tarafından yapılan başka bir araştırmada da 66 gelişmekte olan ülkenin verileri benzer bir analize tabi tutulmuş ve şu sonuca varılmıştır; eğitim, sadece ekonomik büyümeyi güçlü bir biçimde etkilemekle kalmaz, ayrıca, eğitim yatırımları ile desteklenmedikçe, genel yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkileri zayıflar (Psacharopoulos ve Woodhall, 1985: 43; Çev: Kavak ve Burgaz, 1994).

Başka araştırmalar da, eğitim yatırımlarının fiziki sermaye yatırımlarını tamamladığını göstermektedir. Düşük gelirli ülkeler arasında çiftçilerin eğitimi ve onların tarımsal verimi arasındaki ilişkiyi ölçen dünya bankasının 8 araştırması, bir çiftçinin 4 yıllık bir ilköğretim eğitimi bitirdiğinde verimliliği, ortalama olarak % 8.7 eğitimi olmayandan yüksek olduğunu bulmuştur. Bu hem negatif hem de pozitif etki veren 31 veri setinin bir ortalamasıdır (standart sapma % 9). Bu araştırma aynı zamanda, eğitimin etkisinin tamamlayıcı girdiler dikkate alındığında daha yüksek olduğunu bulmuştur. Örneğin, eğitim ve çiftçi verimliliği arasındaki ilişkileri ele alan bir araştırmada (Jamison ve Lau, 1982), geliştirilmiş tohum, sulama ve gübreleme yatırımlarının elde edilen ürün bakımından, hiç eğitim görmeyenlere göre 4 yıllık temel eğitim görmüş çiftçilerde daha üretken olduğu görülmüştür (Baş, 2004: 26).

Ekonomik büyümede insan becerilerine yatırımın önemine dikkat çekenler A. Smith ve klasik iktisadın öncüleri olmuşlardır. 1960'larda

Schultz (1961) ve Denison (1962), eğitimin, işgücünün beceri ve üretkenlik (productive) kapasitesini geliştirme yoluyla ulusal gelirin büyümesine doğrudan katkıda bulunduğunu göstermişlerdir. Bu önemli olgu, çalışmaların, eğitim yatırımlarının ekonomik değeri üzerine yoğunlaşmasına neden olmuştur. Ancak, eğitimin ekonomik gelişmedeki rolü konusunda ki bazı kararsızlıklar ve ekonomik büyümedeki durgunluklar nedeniyle bu alandaki araştırmalar 1970'lerde azalmıştır. Son zamanlarda Dünya Bankası insan sermayesine, özellikle eğitime olan ilgiyi yeniden canlandırmıştır. Hicks (1980) ve Wheeler (1980) tarafından gerçekleştirilen ve 1980 World Development Report'ta yayınlanan iki ayrı araştırma, eğitimin ekonomik büyümeyi uyardaki önemini yeniden onaylatmıştır. Hatta eğitim ile diğer yatırım biçimleri arasındaki biri birini tamamlayıcılık dikkate alındığında, ekonomik büyümeye katkının daha da fazla olduğu öne sürülmüştür (Psacharopoulos, 1984; Akt: Psacharopoulos ve Woodhall, 1985: 41).

Ekonomik büyüme ile toplumsal değişme arasında yüksek düzeyde bir korelasyonun olduğu öteden beri araştırılmaktadır. Bu bağlamda, ekonomik büyümede insan becerilerine yatırımın önemine A. Smith ve klasik iktisadın öncüleri çok erken bir dönemde dikkat çekmişlerdir. 1960'larda Schultz (1961) ve Denison (1962), eğitimin, işgücünün beceri ve üretkenlik (productive) kapasitesini geliştirme yoluyla ulusal gelirin büyümesine doğrudan katkıda bulunduğunu göstermişlerdir (G. Psacharopoulos ve M. Woodhall, 1985: 39; Çev: Kavak ve Burgaz, 1994).

Eğitimin ekonomik büyümeye katkısını ölçmeye yönelik ilk girişimler; hem Denison ve diğerleri tarafından kullanılan büyümeyi hesaplama yaklaşımı (Growth accounting approach) hem de Shultz ve diğerleri tarafından benimsenen insan sermayesine yatırımın getiri oranlarına dayandırılmaktadır. Büyümeyi hesaplama, çıktıyı (Y), fiziksel sermaye (K) ve işgücü (L) girdilerine bağlayan bir birleşik üretim fonksiyonu kavramına dayandırılmıştır. Birçok araştırmada da kabul edildiği gibi, üretim fonksiyonunun en basit formu, doğrusal homojen üretim fonksiyonudur: $Y=f(K,L)$. (G. Psacharopoulos ve M. Woodhall (1994: 39; Çev: Kavak ve Burgaz, 1994).

Eğer ekonomik büyüme, tamamen fiziki sermaye ve işgücü artışlarından kaynaklanıyorsa, o zaman, çıktıdaki büyüme oranlarının sermaye ve işgücü ögelerine göre ayrıştırılması mümkün olmalıdır. Denison,

ABD'nin 1910 ve 1960 yılları arasındaki ekonomik büyümesini fiziki sermayeye ve işgücü artışları bakımından açıklamaya çalışmıştır. Ancak, bu yöntemle açıklanamayan büyük bir “artık” tespit edilmiştir. İşte bu nokta, araştırmacılar için oldukça dikkat çekici bir noktayı oluşturmuştur. Bu kez çabalar, bu artışın ne kadarının işgücü niteliği üzerinde eğitimin etkileriyle ne kadarının da diğer faktörlerle (fiziki sermayenin niteliğindeki gelişmeler, ölçek ekonomileri gibi) ilişkili olduğu yönüne çevirmiştir. Denison bu yaklaşımla, 1930-1960 yılları arasında ABD'deki üretim artışındaki büyüme oranlarının yaklaşık $\frac{1}{4}$ 'ünün (%23) işgücünün eğitim düzeyinin artışından kaynaklandığını hesaplayarak, önemli bir noktayı açıklığa kavuşturmuştur (G. Psacharopoulos ve M. Woodhall, 1994; Çev: Kavak ve Burgaz, 1994: 40).

Büyümenin temel unsuru olan sermaye, üretime pozitif katkısı olan her türlü maddi ve maddi olmayan iktisadi değerler olarak kabul edilmektedir (David, 2001: 22). Genellikle sermaye denildiğinde, üretimde kullanılan makine, teçhizat ve diğer ekipmanlar, para gibi fiziki değerler akla gelmektedir (Luthans vd., 2004: 46). Oysa iyi yetiştirilmiş ve beceri kazandırılmış dengeli ve sağlıklı beslenebilen insan kaynağı, üretimde verimliliği artırmakla kalmayıp, yeni teknolojik icatların rasyonel şekilde kullanılmasına da katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla üretime katılan kişinin sahip olduğu ve genel anlamda insanın niteliğini vurgulayan bilgi, beceri, tecrübe ve dinamizm gibi pozitif değerler, beşeri sermaye olarak kabul edilmektedir (Karagül, 2003: 81). Üretim sürecindeki rolü insana, tıpkı üretim üzerinde fiziki sermayenin etkisi gibi, sermaye benzeri bir nitelik kazandırmaktadır. Emek, girişimci ve teknik bilgi faktörlerinin sahibi olarak, insanın nitelikli veya niteliksiz olarak her iki şekilde de ekonomik sürece katkısı, insanın bir sermaye unsuru olmasından kaynaklanmaktadır (Tunç, 1998: 84; Akt: Çolak, 2010: 112).

Tüm bu tartışmaların sonucu açıktır: Gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde yaklaşık 1950'den beri çıktıdaki büyümenin önemli bir kısmı işgücünün eğitim düzeyindeki artışla açıklanabilir (G. Psacharopoulos ve M. Woodhall, 1984; Çev: Kavak ve Burgaz, 1994: 40). Nitekim seçilmiş bazı ülkelerde, sözelimi eğitimin Kanada'da ekonomide yıllık büyüme oranına katkısı % 25.0, ABD'de % 15, İngiltere'de % 12.0, Gana'da % 23, Nijerya'da % 16.0 olarak hesaplanmıştır (Psacharopoulos, 1984:337; Akt:G. Psacharopoulos ve M. Woodhall, 1984; Çev: Kavak ve Burgaz, 1994:40)).

Eğitimin toplumsal değişimdeki rolünün ne olduğu öteden beri tartışılan bir konudur. Eğitim toplumun kültürel değerlerini hiç bozmadan sürekliliğini sağlayacak hem de toplumun geleceğini yeniden yaratıcı, eleştirici, yeniliklere açık, toplumsal değişmeyi sağlamaya çalışan kuşaklar yetiştirecektir. Eğitim bir yandan pozitif toplum değerlerini yerleştirirken öte yandan eleştirici, hür düşüncenin temellerinin atılmasını, gelecekteki kültürel değişmelerin kabulünü ve yönlendirilmesini sağlamaktır (Ergün,1995:239-241).

Eğitimin en genel temel amacı, toplumun refahının, bireyin gönenç düzeyinin yükseltilmesi, bireye kişilik kazandırılmasıdır. Öyleyse eğitim, ülkenin siyasal, toplumsal, ekonomik ve bilimsel kurumlarının üretim kapasitesini arttıran bir süreç olarak görülebilir (Adem, 2002: 29).

Bir toplumsal kurum olarak okul ve eğitimin genel toplumsal yapıyı şekillendirme ve değiştirme gücü elbette vardır. Okullarda verilen pratik bilgiler ve davranış şekilleri, ülke insanlarını belirli idealler etrafında toplanmaya ve kültür birliği sağlamaya çalışmaktadır. Eğitimin, doğrudan değiştirme ve şekillendirme gücünün yanı sıra toplumsal değişmeyi desteklemesi, belirli yönlerde toplumsal değişmeyi etkileme ve kontrol altında tutma gücü de vardır (Durkheim,1950, 73; Akt; Tokgöz, 2003,42).

Toplumsal Değişme ve Eğitim Arasındaki İlişkiyi Açıklayan Yaklaşımlar

Bilim ve teknolojiadaki gelişmeler, kentleşme, demografik değişmeler, aile yaşamındaki değişmeler, ekonomik yapı, doğal çevre, siyasal yapı, eğitim, demokratik gelişmeler, değerler, ideolojiler ve insanlar arası mücadele ve çekişmeler (Tezcan, 1997; Doğan, 2007; Gökçe, 2009): tüm bunlar sahip oldukları nitelikleri gereği toplumsal değişme üzerine etkide bulunmaktadır. Eğitim toplumsal yapının en temel kurumlarından biridir. Dolayısıyla eğitim, toplumsal değişmelerin aktarılması, bireylerin, grupların ve bütün toplumun, değişmelerin neden olduğu yeni durumlara uyum sağlamaları, toplumsal değişmelerin gerektirdiği yeni insan tipinin oluşturulması ve toplumsal değişmelerin gerçekleştirilmesi aracıdır (Gelkan, 1989; Akt: AÖF; 2010:228).

Eğitim ile toplumsal değişme arasındaki ilişkileri genel olarak açıklamaya çalışan dört bakış açılarından söz edilmektedir (Eskicumalı, 2003:15-16). Bunlardan ilki eğitimi toplumsal değişmeyi sağlayıcı en önemli

kurumlardan biri olarak gören yeniden oluşumcu (Counts, 1932) ve modernist (Inkeles, 1969; Inkeles ve Smith, 1974; Schultz, 1963; Harbison ve Myers, 1964) görüşlerdir (Akt: Eskicumalı, 2003:16). Bu görüşte eğitim, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik ve teknolojik gelişmeyi sağlayan, özgürlük, adalet ve eşitlik ilkelerine dayalı yeni bir toplumsal düzenin yaratıcısıdır.

Yeniden toplumsal oluşumcular olarak da adlandırılan bu görüş, eğitimi diğer politik, ekonomik ve toplumsal kurumlardan bağımsız ya da yarı bağımsız bir kurum olarak görmüşler ve bu yüzden de eğitimin toplumsal değişmeyi sağlayan birinci etken olduğunu ifade etmişlerdir (Eskicumalı, 2003: 17).

İkinci görüş ise, tutucu ya da muhafazakâr, bazılarının ise çatışmacı görüş olarak tanımladıkları görüştür. Bu görüşe göre eğitim mevcut toplumsal, ekonomik ve politik düzenin ayrılmaz bir parçasıdır. Onu korumak için gerekli insan yetiştirme aracıdır. Böylece toplumsal yapıyı değiştirmekten çok onu koruma işlevini yerine getirmektedir. Nitekim Marksist yapısal fonksiyoncular olarak tanımlanan ve Avrupa'da başlıca Althusser (1971) ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Bowles ve Gintis (1976) tarafından temsil edilen bu görüşün savunucuları eğitimi, toplumdaki hâkim sınıf ve grupların kendi kültür ve yaşam biçimlerini toplumun diğer kesimlerine kabul ettirecek “devletin ideolojik bir organı” olarak görmektedir (Eskicumalı, 2003: 17).

Yine bu görüşe göre eğitim ya da okul sistemi, siyasal ve ekonomik gücü elinde bulunduranların mevcut statülerini sürekli kılmak için başvurdukları önemli bir araçtır. Çatışmacı kuramda toplum, sürekli olarak denge halinde bir sistem olmayıp, aksine iç ya da dış etkenlerden kaynaklanan gerilim ya da çatışmanın üstesinden gelerek, toplumsal düzeni ve değişmeyi sağlamaya çalışan bir sistemdir (Wendt, 1980: 81).

Üçüncü görüşü savunanlar yani Neo-Marksistlerin oldukça büyük kısmı okula kara bir kutu gözüyle bakar. Eğitimi hâkim sınıfların kendi çıkarlarına hizmet eden ve onları koruyan bir vasıta olarak görürler. Bu görüşe göre, okullar sınıf, toplumsal cinsiyet ve ırk temelinde katmanların olduğu bir toplumsal düzeni yeniden üretmek bakımından önemli bir role sahiptir. Okullar, eşitsizliğin yeniden üretimine yardımcı olurken aynı zamanda bunu yaratan kurumlara, ideolojilere ve bizim onlar içerisindeki eylemlerimize meşruiyet sağlıyor. (Apple, M.W. 2004).

Fakat, ikinci görüşten farklı olarak eğitim kurumlarının hakim kültür ve kurumları yeniden üretirken biraz da olsa toplumsal değişmeye yol açacak bağımsızlıklarından söz ederler. Bu görüş, Apple (1979), Anyon (1980), Bernstein (1977), Giroux (1983) ve Willis (1977) gibi Yeni-Marksist akademisyenler tarafından savunulmaktadır (Eskicumalı, 2003).

Dördüncü görüş, toplumsal değişmelerin eğitimi belli bir yönde değişmeye zorladığı gibi, eğitim yoluyla toplumun istenen ya da planlanan yönde değiştirilmesinin de mümkün olduğunu savunmaktadır. Başka bir deyişle, eğitim kurumları toplumsal değişme meydana getirecek potansiyel ve sınırlılıklara sahiptir. Eğitim toplumsal değişme meydana getirebilir. Ancak bu değişme toplumdaki diğer toplumsal, ekonomik ve politik kurumların aynı anda, aynı istikamette değişiyor olmasına bağlıdır. Dewey (1937) tarafından benimsenen bu görüşe göre, eğitim, bir değişim aracı olduğu kadar; bir denge aracıdır da; çünkü yaşam sürekli değişmektedir. Yaşam yalnız yaşanan an değil, aynı zamanda gelecektir. Eğitim, dünya barışını kurma amacını gerçekleştirmek için, güçlü bir araç olarak kullanılmalıdır. Bu nedenle, eğitimin görevi; bu amaçları belirleme, yürütme, geçerli kılma ve tutarlı değerlerle doldurmadır (Sönmez, 1991: 95-99). Dewey'e (1937) göre politik, ekonomik ve teknolojik değişmeler ancak eğitim kurumlarındaki değişim çabalarıyla bütünleştirilirse toplumsal değişim meydana gelebilir.

Eğitim toplumun stratejik bir alt parçası olarak çok yönlü işlevi bulunmaktadır. Nitekim sistemi koruyucu işlevi yanında, onu değiştirici işlevi de bulunmaktadır. Özellikle bilginin teknolojik üretime dönüştürülmesinin yarattığı etki, toplumsal değişimin temel dinamigini oluşturmaktadır. Özellikle bilgi bolluğu ve hızlı iletişimle küçülen günümüz dünyasında, eğitimin, eğitilmiş işgücünün önemi çok daha önem kazanmıştır. Bu nedenle ülkeler sağlıklı bir toplumsal yapı için yurttaşlarını ayırm yapmaksızın en üst düzeyde eğitime tabi tutmaya çalışmakta, bunun için gerekli ortamları yaratmakta ve yatırımları yapmaktan kaçınmamaktadırlar.

Sonuç ve Öneriler

Neden-sonuç ilişkisinin karşılıklı olduğunu vurgulayan toplumbilimcilere göre, toplumsal değişmeler, eğitimi belirli bir yönde

değişmeye zorladığı gibi, eğitim yoluyla toplumu hedeflenen bir plan doğrultusunda da değiştirmek olanaklıdır. Eğitimde başlatılan bir değişme, toplumsal yapının diğer parçalarını değişme yönünde etkilediği gibi, kendisi de sürekli olarak diğer parçalarla meydana gelen değişmelerin etkisinde kalmaktadır (Tezcan, 1981:165).

Toplumsal yapı ile eğitim arasında karşılıklı sosyal, ekonomik, politik ve kültürel ilişkiler, bağlantılar ve etkileşimler söz konusudur. Bu bağlamda toplumların sosyal, ekonomik ve kültürel kalkınmasında etkili olan eğitim, toplumların varlıklarını ve gelişmelerini sürdürebilmeleri, rekabet edebilmeleri dolayısıyla söz sahibi olabilmeleri açısından kuşkusuz en önemli en etkili güç olarak görülmektedir (Güder ve Taşçı, 2006: 13).

Klasik olarak eğitimin iki işlevi vardır. Bunlardan birincisine eğitimin tutucu ve ikincisine ise yaratıcı işlevi denilmektedir (Tezcan, 1992). Eğitimin tutucu işlevi, toplumun kültürel değerlerini ve toplumsal davranış örneklerini genç bireylerine aktarmaktır. Bu amaçla toplumda, temel uyum sağlanır ve geleneksel yaşam biçimi korunur. Eğitimin ikinci işlevi ise yaratıcı işlevidir. Yani toplumun geleceğini güven altına almak için eleştirici, yaratıcı, yeni buluşlar yapabilecek ve toplumsal değişmeyi sağlayabilecek kuşaklar, diğer bir değişle nitelikli işgücü yetiştirmektir. Nitekim eğitimin iktisadi kalkınmaya olan etkisi ile yetiştirdiği nitelikli işgücü arasındaki ilişki üzerine yapılan araştırmalar olumlu çıkmıştır (Serin, 1972).

Genellikle toplumsal değişmeye etkileyen faktörlerin; fiziki çevre, kültürel, teknolojik ve demografik özellikler olduğu varsayılır. Burada özellikle değişim sürecinde rol oynayan teknoloji ve kültür, ikisi birden eğitimden önemli derecede etkilenirlerken, eğitimi de etkilemektedirler. Bu nedenle eğitimin teknoloji ve kültürü etkilemesi, toplumsal yapıyı değiştirme şeklinde kendisini göstermektedir. Ancak her ülkede beklenen ve belirlenen düzeyde eğitimin toplumsal yapıyı iyiye ve ileriye doğru evrimleşerek değiştirmesi aynı yön ve düzeyde olmamaktadır. Eğitim, toplumsal yaşamın her kademesini önemli ölçüde etkileyen bilim ve teknolojiyi üretimini sağlayarak ekonomik ve sosyal yapıda önemli değişimler yaratmaktadır (Storesletten ve Zilibotti, 2000: 54-57; Akt: Nazım Öztürk, 2005:1).

Toplumsal değişim sürecinde eğitim tek başına birinci derecede rol oynamamaktadır. Toplumdaki ekonomik, politik ve benzeri diğer güçlerin

birinci aktör olarak rol aldığı toplumsal değişimde eğitim bütün bunlara rağmen gerekli ve oldukça önemli ortak bir etkidir. Dewey'in ifadesiyle eğitim toplumsal değişmeyi harekete geçiren, hızlandıran ve değişen sosyo-ekonomik ve politik şartlar için gerekli bilgi, beceri ve değerleri yayarak onurlandıran önemli bir toplumsal kurumdur (Dewey, 1937: 235-238).

Eğitimle toplumsal değişme arasında tek yönlü bir ilişkiden ziyade karşılıklı bir ilişki olduğunu söylemek daha gerçekçi olur. Yani eğitim toplumsal değişimin hem etkileyicisi (öznesi) hem de etkileneni (nesnesi) olarak düşünülmelidir (Şişman, 2000: 50).

Bilgi bolluğu ve hızlı iletişimle küçülen günümüz dünyasında, bu baş döndürücü hıza yetişebilmek, sürekli üretilen ve çok kısa zamanda tüketilen bilgiyi gereği gibi kullanabilmek ve dönüşümünü sağlayabilmek, kuşkusuz zihinsel güçlerini çok iyi kullanabilen, eleştirel düşünebilen, muhakeme edebilen ve yeniden üretebilen bireylere sahip olmakla mümkün olacaktır (Turgut, 2001).

Eğitim iktisadi boyutta ele alındığında, toplumun yaratıcı gücünü ve verimliliğini arttıran, kalkınma için gerekli nitelik ve nicelikte işgücü geliştirmesini sağlayan ve bireylere, yeteneklerine göre yetiştirme ve meslek edinme imkânı sağlayan etkili bir araçtır (Rosenzweig, 2010; Akt: Çalışkan vd. 2013: 32).

Sonuç olarak, çalışmada ulaşılan sonuca göre eğitimin her tür ve düzeyine gerekli önemin verilmesi yanında, eğitimde çağın gerektirdiği değişikliklere gidilmesi gerekmektedir. Nitelikli bir eğitim Türkiye'nin istenilen yön ve düzeyde toplumsal değişim sağlamasına katkı sunacaktır. Bu nedenle eğitim planlaması ve eğitim programları ile eğitimin tür ve kademeleri arasında kurulacak ilişkinin ülke ekonomisi ve sosyal yapı gerçekleri ile dünyada yaşananlarla eş zamanlı ve birlikte uyumlu olmalıdır. Bunu başarabilmenin bir yolu, eğitimin özerk bir yapıya kavuşturulmasıyla mümkündür. Çünkü iktidara bağımlı bir eğitimin işlevselliği, yine iktidarın eğitimden ne anladığı ve ne beklediği kadarla sınırlıdır.

Kaynakça

Adem, Mahmut (2002). Zorunlu Temel Eğitim. Temel Eğitim: Bilim, Eğitim ve Toplumsal Gelişme. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Bilimsel Toplantı Serisi: 8, s. 29-41.

Akyüz, Hüseyin (1992). Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Aydin, Mustafa (1994). "19. ve 20. Yüzyılların Evrimsel Kuramları" Ders notu, Malatya: İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

Balcıoğlu, Ziya (TY). *Türkiye'de Eğitim, Türkiye'nin Sorunları Dizisi-1*, Yeni Yüzyıl Kitaplığı, Emlak Bank'ın Katkılarıyla.

Baş, Kemal (2004). *Türkiye'de Zorunlu Eğitim Süresinin Arttırılmasının Sağlayacağı Kazançlar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Adı: Ankara Yayın, Cilt: 59, Sayı: 3.

Büyükarıslan, M. Ali (1995). Toplumsal Kalkınma ve Eğitim, Eğitim Yönetimi Yıl: 1, Sayı:4, Kocaeli, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Coombs, H. Philip ve [Mihçioğlu](#), Cemal (1973). *Eğitim Planlaması Nedir?* [19. cilt/ Ankara: Talim ve Terbiye Dairesi Yayınları](#).

Çalışkan, Şadan; Karabacak, Mustafa ve Meçik, Oytun (2013). Türkiye'de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1923-2011 Kantitatif Bir Yaklaşım, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 11, Sayı:21, ss. 29-48.

Dewey, John (2008). *Historical, Philosophical, Multicultural Foundations* Fordham University King, April 16.

Dinçer, Mehmet (1994). Yurtdışı Deneyimli Lise Öğrencilerinin Okul Başarılarında Rol Oynayan Sosyo-Ekonomik Etkenler, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dinçer, Mehmet (2003). Eğitimin Toplumsal Değişme Sürecindeki Gücü, *Ege Eğitim Dergisi*, (3), 1: 102-112).

Doğan, İsmail (2007). *Sosyoloji: Kavramlar ve Sorunlar*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Duverger, Maurice (1980). *Sosyal Bilimlere Giriş*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Erdoğan, Nihat (1984). Toplum ve Toplumsal Yapı Kuramları Üzerine. *Sosyoloji Dergisi*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını. Sayı:1. s.25-44.

Ergun, Mustafa, <http://www.egitim.aku.edu.tr/egsos.pdf>, erişim tarihi: 04.01.2014).

Ergun, Mustafa, Türkiye Sanal Eğitim Bilimleri Kütüphanesi, <http://www.egitim.aku.edu.tr/ergun8.htm>, Erişim Tarihi: 24.12.2013).

Ergün, Mustafa (1994). *Eğitim Sosyolojisine Giriş*. Ankara: Ocak Yayınları.

- Eskicumalı, Ahmet (2003). Eğitim ve Toplumsal Değişme: Türkiye'nin Değişim Sürecinde Eğitimin Rolü, 1923–1946, *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 19 (2), 2003, ss. 16–29.
- Fidan, Nuretti ve Erden, Münire (1991). *Eğitime Giriş*. Ankara: Feryal Matbaacılık.
- Büyükdüvenci, S. (1987). *Eğitim Felsefesi “Yazılar”*, Ankara: Yargıcıoğlu Matbaası.
- Gökçe, Feyyat (2009). *Değişme Sürecinde Devlet ve Eğitim*. (5. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Güvenç, Bozkurt (1976). *Sosyal ve Kültürel Değişme*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayını. D-21.
- Hançerlioğlu, Orhan (1986). *Toplumbilim Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Haralambos, M. Holborn (1991), *Sociology: themes and perspectives*, London: Collins Educational.
- Heper, Metin (1973). *Modernleşme ve Bürokrasi, Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş*, Ankara: Sosyal Bilgiler Derneği Yayını.
- İleri, Ülkü (2009). *Türkiye’de Toplumsal Değişimin Çalışma İlişkileri Üzerindeki Etkileri*, Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası, (Yayına Hazırlayan: Ali Rıza Aslan, Ankara: Hermest Ofset).
- Kanad, F. Halil (1948). *Pedagoji Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Karagül, Mehmet (2003). Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeye Etkisi ve Etkin Kullanımı, 5, p79-90. 12p. Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Vol. 3, Issue
- Kemerlioğlu, Eyüp; Kızılçelik Sezgin ve Gündüz, Mustafa (1996). *Eğitim Sosyolojisi*. İzmir: Saray Medikal Yayıncılık.
- Kongar, Emre (1979), *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, (2. Baskı) İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1979, s. 21.
- Kongar, Emre (1981). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kongar, Emre (2004). “Toplumsal değişme kuramları ve türkiye gerçeği”. İstanbul: Remzi Kitabevi 10. Basım.
- Kurtkan, Amiran. (1976). *Genel Sosyoloji*, İstanbul: İ. Ü. İktisat Fak. Yay. No:373.
- Luthans, Fred., Luthans, Kyle, W., ve Luthans, Brett, C (2004). Positive Psychological Capital: Going Beyond Human and Social Capital. *Business Horizons*. Vol.: 47. No.: 1.

Michael, W. Apple (2004). *Neoliberalizm ve eğitim politikaları üzerine eleştirel yazılar*, Ankara: Eğitim-Sen yay. <http://e-kutuphane.egitimsen.org.tr/index.php?sf=detay&id=2033>; Erişim tarihi:07.01.2014).

Okumuş, Ejer (2003). *Toplumsal Değişme ve Din*, İstanbul: İnsan Yayınları.

Oskay, Ülgen (1983). *Geçiş Dönemi Tipi Olarak Zonguldak Kömür Havzası Maden İşçisi*. İzmir: Ege Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları No:25.

Ottway, A. K. Cosway (1962). *Education and Society: An Introduction to the Sociology of Education*, 4. Baskı, London: Routledge & Kegan Paul.

Ozankaya, Özer (1984). *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Özkalp, Enver (2009). *Sosyolojiye Giriş*, Yenilenmiş 17. Baskı, Bursa: Ekin Yayın Dağıtım.

Öztürk, Nazım (2005). *İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü*, Sosyo-Ekonomi, Ocak-Haziran 2005-1.

Paul, A. David with the assistance of John Gabriel Goddard Lopez (2001). *Knowledge, Capabilities and Human Capital Formation in Economic Growth, New Zealand: A Research Report for the New Zealand Treasury*.

Polama, M. Margeret (1993), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çev: Hayriye Erbaş, Ankara: Gündoğan Yayınları- Sosyoloji-Siyaset Dizisi).

Psacharopoulos, G ve Woodhall, M. (1985). *Eğitimin Ekonomik Büyümeye Katkısı*, (Çev: Kavak, Yüksel. ve Burgaz, Berrin (1994). *Eğitim Ekonomisi, Seçilmiş Yazılar*). Ankara: Pegem Personel Geliştirme Merkezi Yayınları, No: 14.

Sağ, Vahap (2003). *Toplumsal Değişim ve Eğitim Üzerine*. C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Mayıs 2003 Cilt: 27 No:1 11-25.

Sönmez, Veysel (1991). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Adım Yayıncılık.

Şavran, Gönç vd. (2010). *Sosyolojiye Giriş*, 2. Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayın No: 1951, AÖF Yayın No: 1031, Editör: Nadir Suğur, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Wendt, B. (1980). *Sozialstruktur und Sozialwissenschaft*. (Ed. Emin Karip) *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Şişman, Mehmet (1999). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, Ankara: Pegem A Yayıncılık

Şişman, Mehmet. (2006). *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

- Tan, E. Mine (1990). İşlevselci Paradigma ve Çatışmacı Paradigma. Ankara Üniv. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi: 557-571.
- Taşçı, Kamil ve Gökhan, Güder (2006). Yönetim ve Ekonomi, Assos Index, 13(2):151-163.
- Tezcan, Mahmut (1984). Sosyal ve Kültürel Değişme, Ankara.
- Tezcan, Mahmut (1990). Eğitim Sosyolojisi. Ankara: Ankara Üniv. Eğitim Fak. Yayınları.
- Tezcan, Mahmut (1997). Eğitim Sosyolojisi. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tezcan, Mahmut. (1981), Eğitim Sosyolojisine Giriş, Ankara: Ankara Üni. Eğitim Fak.Yay., No:91.
- Turgut, Bekir (2001). Küreselleşme ve Milli Duyarlılıklar, Milli Eğitim Dergisi, Mart, Nisan, Mayıs, Sayı:150.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (1988). Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tüziner, Lale vd. (2000). İnsan Kaynakları Yönetimi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi, Beta Yayınları.
- Woodhall, M. (1987). “Eğitim Ekonomisi: Toplu Bir Bakış”, (Çev: Kavak, Yüksel. ve Burgaz, Berrin (1994). Eğitim Ekonomisi, Seçilmiş Yazılar). Ankara: Pegem Personel Geliştirme Merkezi Yayınları, No: 14.

VERİMLİLİĞİ ARTIRMA VE REKABET ÖNCELİĞİ ELDE ETMEDE ÖNEMLİ BİR TEKNİK: YALIN GİRİŞİM

Neslihan DEMİR*
Erkan T. DEMİREL*
Nurten POLAT DEDE*

Özet

Bu çalışmada “yalın girişim” kavramı “verimlilik artışı” ve rekabet önceliği elde etme” perspektifinden irdelenmiştir. Literatür bulgularına göre “yalın girişim”, işletmelerin rekabet edebilir ve verimli üretim yapabilme arayışları sonucunda doğmuş bir üretim modeli olan “yalın üretim” sisteminden türeyen bir kavramdır. Temel amacı israfı önlemek ve girişimi gereksiz ayrıntılardan kurtararak sadeleştirmektir. Odak noktasında “müşteri” bir diğer ifade ile “insan” unsuru bulunmaktadır. Tüm paydaşlar için değer yaratarak, verimlilik artışına yol açmakta, bu şekilde yaratılan yeni kaynaklar üretimi ve istihdamı artırarak hem işletmeler için hem de ülke ekonomisi için önemli bir rekabet avantajı oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Girişim, Yalın Girişim, Yalın Üretim, Yalın Düşünce, Verimlilik, Rekabet

Abstract

Lean Organization: A Technique to Increase Business Efficiency and Achieve Competitive Advantage

The present study analyzes the concept of “lean organization” from the perspective of “increasing efficiency” and “obtaining competition priority”. According a review of the literature, “lean organization” is a concept derived from the system of “lean production”, which is a production model arising from the search of an organization to achieve competitive and efficient production. The principal aim of lean

* Doç.Dr. İnönü Üniversitesi, Kale MYO, Malatya / nderin@inonu.edu.tr

* Yrd.Doç. Dr. Fırat Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü / demirelerkan@firat.edu.tr

*Yrd.Doç.Dr. İstanbul AREL Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü / polatdede@arel.edu.tr

organization is to prevent loss and simplify the organization by getting rid of unnecessary details. The focus of lean organization is on the “customer”, in other words, on “human” factors. Creating value for all stakeholders, it leads to increased efficiency, and the new sources created in this way increase production and employment and offer an important competitive advantage for organizations and for the economy of the country.

Key Words: Organization, Lean Organization, Lean Production, Lean Thinking, Efficiency, Competition

Giriş

Günümüzde yaşanan hızlı teknolojik gelişmeler ve küreselleşme eğilimi yeni bir iş ve rekabet çevresi yaratmıştır. Son otuz yılın gündeminde olan, “dünyanın ekonomik parçalanmışlığın şekillendirdiği bir bütün tablosu” olarak tanımlanan “küreselleşme sürecinde” ulusal ekonomik değerler küresel değerlerle ikame edilmektedir. Bu değişimin yarattığı belirsizlik içinde ulusal ekonomiler, kendilerini bir anda küresel belirleyiciler tarafından çizilen bir rotaya göre hareket etme zorunluluğu içinde bulmuşlardır. Son yıllarda yapılan çalışmalarda örgütlerin faaliyetlerini sürdürmeleri ve küresel rekabette avantaj elde edebilmeleri için bir stratejiye sahip olmaları gerektiği üzerinde durulmaktadır. İşletmeler, sürekli değişen bu uluslararası pazarda hayatta kalmak ve başarılı olabilmek için farklı stratejiler uygulamaya başlamışlardır. Bu konuda uygulanan stratejilerden biri de 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kabul görmeye başlayan ve insan unsurunu ön plana çıkaran “Japon Yönetim Felsefesi”dir. Japon yönetim felsefesi içinde yerleşen, hem teorik olarak hem de pratik olarak işletmeleri daha etkin ve daha verimli yapmanın yollarını arayan “ yalın üretim kaynaklı, yalın yönetimdir. Temelinde israfın azaltılması ile kaynakların etkin kullanılabilmesini sağlamanın yattığı bu sistemin ulaşmayı istediği sonuç; işletmenin finansal ve teknik performansının artırılması ile memnuniyeti yüksek müşterilere sahip olmaktır. “Yalın yönetim” kavramının kabul görmeye başlamasından sonra konu; “yalın organizasyon” gibi bakış açılarıyla zenginleştirilmiştir. Konuya yakın geçmişte yeni bir açılım kazandıran kavramlardan biri ise “yalın girişimdir”.

Dünyada artan rekabetle birlikte firmaların her türlü yetersizliğinde, yerel veya uluslararası bir rakip derhal onun yerini alacaktır. Tüm dünyada

olduğu gibi Türkiye’de de teşvikler ve koruma duvarları ortadan kalkmakta ve büyük ya da küçük her firma çok sayıda rakibin olduğu bir ortamda ve giderek bilinçlenen tüketicilere hizmet etmek zorunda kalmaktadır. Böyle bir ortamda Türk işletmeleri de bir an evvel, rekabeti artırıcı bir strateji olarak, “yalın girişim” prensiplerini uygulamak ve buna bağlı olarak yoğun rekabet ortamında kurum imajlarını artırmak zorunda kalmaktadırlar. Çünkü “yalın yönetimin” bir türevi olan “yalın girişim” prensipleri evrenseldir ve dünyada başarısı kanıtlanmış uygulamalara dayanılarak geliştirilmiştir.

Durum böyle iken ilgili kesimlerin bilgi dağarcıklarını genişletmek ve dikkatlerini çekmek için konu hakkında araştırmaların yapılmasının elzem olduğu düşünülmektedir. “Yalın yönetim”, “yalın düşünce” ve “yalın organizasyon” gibi kavramlardan yola çıkılarak hazırlanmış gerek teorik gerekse pratik pek çok çalışma mevcut iken “yalın girişim” kavramını irdeleyen çalışma sayısı ise oldukça azdır. Bu konudaki eksikliğin giderilmesine yardımcı olabilmek ve literatüre katkıda bulunabilmek amacıyla bu çalışmanın yapılması uygun görülmüştür. Konu ile ilgili literatür taraması yapılarak, ilk etapta girişim kavramı üzerinde durulmuş sonra “yalın girişime” yönelik elde edilen veriler sonucunda uygulamalarının verimlilik artışı ve rekabet avantajı elde etme ile kalkınmada nasıl etkili bir biçimde kullanılabileceğine yönelik bilgiler aşağıda paylaşılmıştır.

Girişim Kavramı

Girişim kavramı, çoğunlukla işletme kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. İki kavram bazen farklı anlamlarda kullanılıyor olsalar da eş anlamlı olarak kullanımları daha yaygındır (Dinçer, 2000:15; Mucuk, 2001:5) ve her iki kavram uygulamada birbirlerinin yerine kullanılmaktadır (Doğan, 1998:7). Girişimi işletmeden ayrı bir kavram olarak kabul edenler, girişimin işletmeye göre daha geniş bir kuruluş olarak kabul etmektedirler. Bir başka ifade ile işletmeyi dar anlamlı olarak ele alırken, girişimi ise geniş anlamlı olarak ele alırlar (Dinçer, 2000:15; Mucuk, 2001:5). Bu görüşe göre işletme, fabrika, atölye ve büro gibi teknik bir birimdir. Girişim ise işletmeler kuran ve işleten; hukuki, iktisadi ve mali bir birimdir (Doğan, 1998:7). Örneğin, Arçelik bir girişim iken çeşitli yörelerdeki alım

merkezleri, depoları ve fabrikaları ise birer işletmedir. Günümüzde, gelişen bilgisayar teknolojisi ve yeni yönetim yaklaşımları nedeniyle farklı anlamlarda kullanılan girişimler de ayrı bir işletme olarak organize edilebilmektedir. Buna bağlı olarak girişim ve işletme kavramlarını birbirinden ayrı kavramlar olarak kullanmaya olan ihtiyaç giderek azalmaktadır (Dinçer, 2000:15). Bu çalışmada da, belirtilen gerekçeler ışığında her iki kavram eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

Girişim yani işletme; “kişilerin veya kuruluşların ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan, bunun için üretim faktörlerini bir sistem içerisinde bir araya getirerek mal veya hizmet üreten ya da pazarlayan, sonunda maddi veya manevi bir kâr elde etmeyi amaçlayan iktisadi, teknik, sosyal ve hukuki birim” şeklinde tanımlanabilir (Dinçer, 2000:3). Girişimin; ekonomik ürün veya hizmet üretmek ya da pazarlamak için faaliyette bulunan bir kuruluş olduğu, bunun için üretim faktörlerini bir araya getirdiği ve üretim faaliyetinde bulunurken kâr amacı güttüğü ifade edilebilir (Doğan, 1998:7). Girişim kavramının basit olan ve kabul gören bir başka tanımı da “başkalarının ihtiyaçlarını karşılamak üzere mal veya hizmet üreten ekonomik birim” şeklindedir (Mucuk, 2001:4).

Girişim kavramının daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için “girişimci” ve “girişimcilik” kavramlarından da bahsedilmesi yararlı olacaktır. Bilindiği gibi teknolojik gelişmenin ivmesini arttırmasında da girişimci faaliyetlerin büyük rolü vardır. Girişimcilik, aynı zamanda gelişmekte olan ekonomilerin büyümeleri için de, zaruri bir araç olarak görülmektedir (Zoltan, 2001:235-245). Girişimcilik, yani kendi işini kendi istihdamını kendi yaratmak süreci, çeşitli ekonomik besleme yolları ile büyümeye ve işsizliğin azaltılmasına yardımcı olmaktadır (Baptista, 2007:75-89). Bu düşünce, bugün için gelişmiş ekonomiler de dâhil olmak üzere küresel anlamda kabul görmektedir

Halk arasında “bir işi yapmak için harekete geçmek, kalkışmak, başlamak” girişim olarak tabir edilirken, böylesi bir durum içinde yer alan girişken kişi ise “girişimci” anlamına gelmektedir (Aytaç, 2007:101-120). “Girişimci kavramı” ve “Girişimcilik kavramı”; işletme, iktisat, sosyoloji gibi çeşitli disiplinlerin uzun zamandan beri kullandıkları kavramlardır. Girişimci kavramının tanımını ilk kez 18. Yüzyılın başlarında İrlandalı bir iktisatçı olan Richard Cantillon yapmıştır. Cantillon, girişimcinin risk alma özelliğini vurgulamaktadır. Girişimcinin, henüz belirginleşmemiş bir

bedelle satmak üzere üretimin girdileri ile hizmetlerini alan ve üreten kişi olduğunu ifade etmektedir. Yine bir iktisatçı olan Jean Baptise Say, bu tanımı geliştirerek; girişimcinin risk üstlenme kadar üretim faktörlerini örgütlenme ve yönetme niteliklerine de sahip olması gerektiği üzerinde durmuştur. Joseph Schumpeter ise bu bakış açılarını, girişimcinin yenilikçilik ve dinamiklik özellikleri ile ekonomik gelişmede insan kaynaklarının yapı taşı olduğunu vurgulayarak genişletmiştir (Tikici, 2009:5). Schumpeter, “dinamik girişimci” kavramını da literatüre kazandırmıştır. Dinamik girişimci, “yeni tedarik kaynakları, yeni satış piyasaları, yeni ürünler, yeni süreçler ve organizasyon şekillerini uygulayarak eskiyi yeni ile ikâme eden, eskiyi terk edip daha etkin olacak yeni yolları ve yöntemleri devreye sokarak yaşayan kişidir. Bir diğer ifade ile “yıkıcı yaratıcıdır. Bu yönü ile ekonomik büyümenin en önemli aktörü haline gelmektedir (Müftüoğlu, 2004:6).”

Günümüzde girişimci, geleneksel üretim faktörleri olan emek, sermaye ve doğanın yanında yer alan bir başka üretim faktörüdür (Akat, 2002:14). Bu durumda ise girişimci; insanları ihtiyaç duydukları ve talep edebilecekleri malları ve hizmetleri bulan, bunları üretmek için üretimin gerçekleşebilmesi için üretim faktörlerini en iyi koşullar altında bir araya getiren (Akat, 2002:14), yenilikçi ve yaratıcı bakış açısıyla üretime öncü olan, ekonomik gördüğü işe sermaye koyan ve risk alabilen (Fidan, 2001:10) kişi olmaktadır.

Girişimci ve girişimcilik kavramları arasında kesin bir ayrım yapılamamaktadır. İki kavram birbirlerine çok benzeseler de küçük nüanslarla ayrılmaktadırlar. Girişimcilik kavramı ile ilgili tanımlar, çoğu zaman girişimci kavramından hareket edilerek yapılmaktadır. Genel olarak girişimcilik, çevresel etkilerin oluşturduğu fırsatlardan yararlanmak ya da yeni fırsatlar yaratmak amacıyla, ekonomik ürün ve hizmet üretmek için üretim faktörlerine sahip olma, bunları örgütlenme ve risk alma yeteneği ile ilişkilidir (Demircan, 2000:3). Girişimcilik; yeniliklere ve teknik değişimlere ön ayak olan ve bununla beraber ekonomik büyümeye katkı sağlayan (Schumpeter, internet:2008), dengesini arz ve talebin oluşturduğu (Kirzner, 1997:60-85), yeni bilginin ürüne ve hizmete dönüştürüldüğü bir süreçtir (Shane, 2000:217-226). Ölçülebilen bir değer ifade eden yenilikçi bir fikrin peşinde, risk almak, üretmek, uygulamak için bir süreç dâhilinde çalışmak (Turner, 2003:49) anlamına gelen girişimcilik; risk ve belirsizlik

altında, kâr elde etme, büyüme amaçları ile yenilikçi ve ekonomik işletmeler kurulmasıdır (Dollinger, 1999:4).

Girişimcilik; bulanık iş dünyasında belirli bir düzeni yaratmak amacıyla girdileri kullanma sanatı olarak da kabul edilmektedir. Bir başka ifade ile girişimcilik, “durumu idare etmekten ziyade bir sanattır ve hazır kullanmaktan ziyade bulanık ortamdaki düzensizliğe düzen getirme cesaretini gösterebilmenin adıdır” (<http://www.malatyaaktuel.com/inx/haber-8989-Kadinlariin Uzerinde Cam Ortu Var .html>, 22.02.2009). Girişimcilik sürecinin önemli bir kaynağı olan yenilik gücünün kullanılması ile girişimsel süreçlerin etkinliğinin sağlanması ve ekonomik gelişme kaydedilmesi arasında güçlü bir ilişki vardır (Anokhin, in pres:1-12).

Girişimcilik, gelişmişliğin ve gelişme hızının en önemli göstergelerinden birisidir. Gelişmişlik düzeyinin korunması ve gelişme hızının artırılması ile toplumdaki girişimcilerin sayısı ve toplumu oluşturan fertlerin girişimcilik eğilimleri arasında paralellik bulunmaktadır. Toplumumuzda, gelişmekte olan diğer ülkelere oranla girişimcilik potansiyelinin daha yüksek olduğu açıktır. Gelişme yolunda, gücüne şiddetle ihtiyaç duyulan girişimcilerin sayısı ne kadar fazla olursa büyüme ve çağı yakalama hatta geçme konusundaki başarı düzeyi de o kadar yüksek olacaktır. Girişimci sınıfın nüfus içerisindeki oranı arttıkça ülkenin sermaye birikimi, teknoloji birikimi ve gelişmişlik düzeyi de doğru orantılı olarak artacaktır. Girişimcilerin sayılarını artırmak elbette ki her ekonomi için özellikle de gelişmekte olan ekonomiler için çok önemlidir. Bundan daha önemli olan ve öncelikli olarak üzerinde durulması gereken hususlar ise girişimcilerin kurdukları işletmelerin devamlılıklarının sağlanması, sadece girişimcilik faaliyetleri ile kazanç sağlayacakları ve sektörlerinde sürekli başarıyı takip edecekleri bir ortamın yaratılabilmesidir (Tikici, 2009:4).

Girişimcilik; çağımızın, ekonomik açıdan ve sosyal açıdan en önemli güçlerinden biridir. Bu derece önemli bir güç haline gelmiş olması girişimci faaliyetlere yönelik ilginin artmasından kaynaklanmaktadır. Girişimci faaliyetlere ilginin artması ise iş alanlarındaki ve teknolojiadaki gelişme dalgalarının sürekli olarak, dünyayı dönüşüm üzerine şekillendirmesinin bir göstergesidir. Dünyadaki bu dönüşümün doğru bir şekilde algılanabilmesi; girişimciliğin ve girişimcilikle ilgili dinamiklerin tam olarak anlaşılmasına bağlıdır (Kapu, 2001:126).

Yalın Girişim Kavramı

Yalın girişim, ürün tasarımıından başlayıp yan sanayiye, ana üretim fabrikasına ve müşteriye kadar uzanan bütün unsurları küresel ölçekte ve uyum içinde, yalın üretim prensipleri dâhilinde koordine eden bir girişimdir (Womack, 1990:1). Bir girişim kökten değişimi temel alarak sürekli başarıyı elde etmek için değer oluşturmalıdır. Yalın girişim, yalın prensiplerini uygulayarak karşılıklı tüm ortaklar için etkili bir şekilde değer oluşturan, bütünleştirici bir varlık olarak tanımlanır (Stoewer, 2003:73-74). Yalın girişim, “paydaşlar için yalın yönetim prensipleri ve uygulamaları kullanılarak değer yaratılması” demektir. Varlık felsefesi, değer yaratma işlemlerini birleştirip bir sinerji oluşturmaktır (Yaman, 2007:60). Yalın girişimin amacı, müşteri istekleri doğrultusunda değer oluşturmaktır. Yalın yapı, başlangıçtan itibaren müşteri etrafında odaklanır ve müşteriye göre şekillenir. Süreçler ve aktiviteler müşteri değerine katkıda bulunup bulunmadıklarına bakılarak, “ilave değer katanlar” veya “ilave değer katmayanlar” olarak sınıflandırılır. Müşterinin istemediği, arzulamadığı veya emretmediği bir üretim eyleminin gerçekleşmesi söz konusu değildir (Kenedy ve Brewer, 2006: 63-74).

Yalın girişimin kökünde, organizasyonel süreçlerin içindeki gereksiz eylemlerin elenmesi vardır. Bu durum müşteri memnuniyetinin ve buna bağlı olarak talebin artırılması için önemli bir anahtardır. Yalın girişim anlayışının temeli 1950’li yıllarda “Toyota Üretim Sistemi (TÜS)” ile atılmıştır. Somut olarak ortaya atıldığı adres ise yine Toyota’dır ve bu olay gerçekleştiğinde tarih 1970’leri göstermektedir (Baum, internet: 2009). Yalın girişim anlayışının temelini oluşturan yalın üretim; ilk örneklerinin görüldüğü otomotiv sektöründe, üretkenlik, verimlilik ve kaliteyi tetikleyerek kendini kabul ettirmiştir. Japonlar’ın JIT (Just in Time – Tam Zamanında Üretim) felsefesinden türeyerek bugünkü anlamına erişmiştir. Bu bağlamda yüksek değer yaratabilmek için hizmet ve üretim süreçlerinin yeniden düzenlenmesini sağlamıştır (Holweg, 2007: 420-437). Yalın girişimin çıkış noktası olarak kabul edilen TÜS, basitliğin ve yalın (sade) düşünmenin tüm organizasyona yayılmasına odaklanan bir sistemdir. Yalın girişim ilkelerinin uygulanması, işletmelere, yatırımın geri dönüş zamanını kısaltma, varlık performansını artırma, maliyetleri düşürme ve kalite düzeyini yükseltme gibi katkılar sağlar (Baum, internet:2009). Bu

perspektiften bakıldığında yalın girişimin prensipleri şöyle sayılabilir (Baum, internet:2009; Hicks, 2007:233-249):

- Ürünlerin değerlerinin müşteri perspektifine göre özel olarak oluşturulması ve bunun kalite, marka, ambalaj ve etiket vb. ile müşteriye hissettirilmesi.

- Her ürün veya ürün grubu için değer çerçevesinin belirlenmesi ve gereksiz ayrıntıların elenmesi.

- Müşterilere sunulmak üzere değer haritasının hazırlanması.

- Değer yaratan basamakların sürdürülmesi

- Ürünlerin, müşteri isteklerine uygun ve müşterilerin kolayca anlayabileceği şekilde dizayn edilmesi

- Organizasyon yapısındaki ve süreçlerdeki mevcut gereksiz ayrıntılar ile sonradan oluşabilecek gereksiz ayrıntıların elenmesi ve sürekli kusursuzluğun aranması.

- Organizasyon yapısı ile süreçlerin, müşteri isteklerine göre ve basit (sade, yalın) olarak yeniden şekillendirilmesi.

Yalın Girişime Dönüşüm

Bütün üretim yapan işletmeler belirli ve sınırlı sayıda kaynakla faaliyet gerçekleştirirler. İşçilik, mekân, zaman, hammadde bunlar arasında sayılabilir. İşletmeler bu ana kaynaklarla beraber, yaptıkları faaliyetler arasında olup, değer katmayan ancak maliyet katan faaliyetlere ve unsurlara da sahip olabilirler. Organizasyonu yalın girişime dönüştürürken varlıklarını sürekli koruyan mudalardan (israflardan) kurtulmak gerekir (Yaman, 2007:60). Yalın girişim, yalın üretimin, miadını doldurmuş olan kitle üretim sistemiyle yer değiştirmesi ile gerçekleşir (Kajdan, 2008:89-97). Kitle üretim sistemine devam eden bir işletmede; kârın azalması, israfın ve envanterin aşırı çoğalması, teslimatların tam zamanında yapılamaması gibi nedenlerle müşteri memnuniyetsizliği ve pazar payının azalması gibi problemler yaşıyorsa, o işletme için yalın girişime dönüşme zamanı gelmiş demektir. İşletme, yalın dönüşümle ilgilenmeli ve süratle yalın yaklaşımları uygulamaya geçirmelidir (Brewer, Kennedy, 2005:45-53). Yalın girişim, verimlilikte anlamlı iyileşmeler sağlayabilmek için girişim sisteminin esnekliğini, yeteneklerini ve duyarlılığını geliştirmektedir. Yalın düşüncenin hâkim olduğu bir girişimde, başarılı olabilmek için, eleştirel

bakış açısına sahip gelişme alanlarının oluşmasına izin verilmelidir (Hicks, 2007:233-249).

Yalın girişim ile ilk defa karşılaşan ve ilgilenen yöneticiler; “istenilen yalınlığın derecesinin ne olduğu”, “gerçekten elde edilebilecek olan yalınlığın derecesi”, “faaliyetlerin nasıl sıralanıp birbiriyle bağlantılı olacağı”, “amaçların açık ve seçik anlaşılması için faaliyetlerin nasıl planlanacağı” gibi soruların cevaplanmasını isterler. Bu durumda tanımlamalar ve ölçümler için “Toplam Kalite Yönetimi uygulamaları” ve “ISO standartlarından” yararlanılabilir. Bu perspektif ile Six Sigma felsefesinin uygulanması, maliyet ve kalitenin yürütülmesinde müşterinin içinde olduğu bir çevre oluşturacaktır (Kajdan, 2008:89-97). Yalın sistem anlayışı içindeki toplam kalite yönetimi uygulamaları, üretim sürecinden daha ziyade kalite kontrolünün sağlanmasında ve kalitenin sunulmasında etkilidir. Yalınlıkta esas bakış açısı, israfın minimize edilerek, kaynakların etkin kullanımın sağlanmasıdır (Browning ve Heath, 2008:72). Yalın girişimin odak noktaları: değişen talebin yönetimi, üretim hızının artışı ve envanter seviyesinin minimize edilmesidir (misimag.com, web). İsraflardan kurtulmak ve girişimi başarılı bir şekilde yalın girişim şekline dönüştürebilmek için aşağıdaki beş yöntem kullanılabilir (Yaman, 2007:60):

- Üretimdeki proses değişkenlerini kontrol altına alarak bir stabilite sağlamak,
- Envanteri azaltmak için devamlı akışı tesis etmek, üretimdeki kayıp zamanı minimuma indirmek ve kaliteyi arttırmak,
- Üretim ile müşteri talepleri arasında bir oran sağlamak ve gerekli senkronizasyonu oluşturmak,
- Müşteri taleplerini karşılamak ve müşterinin ürünü çekmesini kolaylaştıracak tedarik zincirini oluşturmak,
- Talepteki değişimleri ve bu değişimlere kısa sürede cevap verebilecek üretim planlaması ve değişkenleri ayarlamak.

Yalın düşünce uygulamaları özellikle son on yılda otomotiv ve yapı endüstrileri ile küçük ve orta ölçekli pazarlama organizasyonlarında yaygınlaşmaktadır (Hicks, 2007:233-249). Bu alanlarla birlikte, dünyanın birçok yerinde çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren işletmeler, rekabet şartlarıyla baş edebilmek için yalın süreç uygulamalarını kendi bünyelerinde gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Ancak, bu işletmelerden

çok azı iyi bir süreç oluşturabilmiş durumdadır. Bu durumun kaynağına inebilmek için “Niçin?”, “Ne yapmalılar?” ve “Nasıl başarmalılar?” sorularına cevap aramak gerekmektedir. Bu soruların cevabı ise “liderlikte” yatmaktadır. Yalın girişim içerisinde liderler tarafından benimsenmesi gereken roller ve davranışlar olan “girişimcilik” ve “sürekli iyileştirme”, yalın kültürünün oluşturulmasında ölçülemeyecek derecede büyük etkiye sahiptir. Yalın lider, başlangıçta standardizasyonu oluşturabilmeli, ardından sürekli iyileştirmeleri gerçekleştirebilmeli ve neticede yalın uygulamaların etkilerini sürekli vurgulamalıdır. Yalın lider, yalın girişimin başarılı olması için aşağıdaki unsurlara dikkat etmelidir (Heymans, 2002:28-32):

- Kalite konusunda kararlılık
- Yeni ürün ve hizmette çevikliğin, esnekliğin ve hızın sağlanması
- Güvenilir kaynaklar (makine, insan, sistem)
- İsrafa çok az tolerans
- Sistem düşüncesi
- Süreçler ve sonuçlar arasında dengelenmiş bir bakış açısı
- Yargılamayan ve ayıplamayan bir kültür
- Herkesin artan gereksinim
- İsraf ve detaylara dikkat
- Maliyetler ve israflar üzerine geliştirilmiş bir odaklanma

Yalınlık kültürel bir değişimi gerektirmektedir. Bu kültürel değişim de, en alttan en üste kadar tüm seviyelerde ilerlemeye yardımcı olacak bir yalın lideri gerektirir. Bir başka ifade ile yalın uygulamaların amacını, nedenini, niçinini çalışanlara açık bir şekilde tanımlayacak dönüştürücü (transformasyonel) liderlere ihtiyaç olduğu söylenebilir (Pauline, Harvey, 2007:40-43).

Yalın girişimi elde etmek için yalın liderle beraber yalın çalışanlara da ihtiyaç vardır. Girişim, yalın olmadan önce insanlar yalın olmalıdır. Bu insanların, çalıştıkları endüstride bilgileri aracılığıyla, yalın girişimi destekleyecek uzmanlığa erişmiş olmaları gerekmektedir. Yalın insanlarda olması gereken beceriler şunlardır: Müşteri bilinci, girişimci düşünce, adaptasyon yeteneği, inisiyatif alma, yenilik, işbirliği, etkileme gücü vb. Ayrıca yalın insanlar yalın girişim araçlarını da bilmelidirler. Yalın girişimin basit fakat güçlü (Forging, 2004:8) araçlarını ise şöyle sıralayabiliriz: değer akım haritası, 5S, Kaizen, Kanban, hata önleyicilik, dengelenmiş hat, six

sigma kalitesi, görsel yönetim, hücresel üretim, tek parçalı akış, kendi kendini kontroldür (Howardell ve Douglass, internet, 2008).

Yalın girişim; bir ürün ailesini yaratan, satan ve bakımını yapan bir grup birey, işlev ve yasal olarak ayrı işlevişi gerçekleştiren senkronize şirketten oluşur. Yalın girişime dönüşürken yöneticiler, birey, işlev ve şirket performansları yerine girişimin performansına yoğunlaşmalıdırlar. Yalın bir girişime sahip olmayı arzu eden bir yönetici, bireylerin, işlevlerin ve şirketlerin çatışan gereksinimlerini anlamalıdır (Değer Zincirinin Baş Aktörleri, internet, 2008).

Yalın girişim; farklılaştırılmış, fikirlerini koruyan, bilgilerini paylaşmayan, kendi imparatorluklarını ilan etmiş departmanlardan oluşan bir organizasyondan, işbirliğinin hakim olduğu, bilgi ve fikirlerin paylaşıldığı departmanların olduğu organizasyonlara doğru köklü bir değişim gerektirir. Haberleşme bariyerleri kırılır. Böylece bilgi; görsel, şeffaf ve kolay elde edilir hale getirilir. Tüm bu değişimler, problemleri kaynağında çözen, değeri artırmak için israfı önleyen, değer akışını optimize eden çapraz fonksiyonlu takımlar sayesinde gerçekleşebilir. Bu takımlar iş süreçlerinde farklı görevlerde yer alabilirler (Pauline ve Harvey, 2007:40-43).

Yalın girişimin gerçekleştirilmesinde, değişime ayak uydurma konusunda, yönetimlerin ve sendikaların uygulamalarında, ülkelere ve iş kollarına göre bir takım farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Ulusal düzenlemelerde yerel pratikler, işyeri düzenlemesinde ise işyeri seviyesine göre farklı pratiklerin seçimine ihtiyaç vardır (Kochan ve Lansbury, 1997:597-620). Yalın girişimin özellikle yerel hükümetlerde başarısını artırmak için öncelikle yörenin kültürünün incelenmesi gerekir (Erridge ve Murray, 1998:70-85).

Araçlar ve yaklaşımlar serisi olan yalın sistemi uygulamak için ilk olarak iki kategori geliştirilmiştir. Bunlar: tanımlayıcı ve uygulayıcı kategorilerdir. Tanımlayıcı kategoride analitik saha içinde değer akımının tanımı, değer akım haritasının oluşturulması gibi faaliyetler vardır. Uygulayıcı kategoride ise Tam Zamanında Üretim, Toplam Kalite Yönetimi ve Six Sigma gibi araçlar vardır.(Hines, v.d.2002:707-728) Türkiye’de özellikle Toplam Kalite Yönetimine yönelik birçok çalışma yapılmaktadır. Bu çalışmalar yalınlığa giden yolda bir basamak olarak kabul edilebilir.

Yalın Girişime Engel Olabilecek Faktörler

Yalın üretimin başarılı olması için yalın girişimin tüm çalışanlar tarafından benimsenmesi gerekmektedir. Bir yöneticinin veya bir kişinin yalın girişime yönelmesi bulunması hiçbir şeyi değiştirmeyecektir. Yalın üretimin başarılı olması için yalın girişimin tüm çalışanlar tarafından benimsenmesi ile birlikte yalın girişime engel olabilecek işletme içi ve işletme dışı faktörlerinde açıkça tanımlanmasında yarar bulunmaktadır (Womack, v.d., 1990: 263-282).

Yalın Girişime Engel Olabilecek İşletme İçi Faktörler

Yalın girişimi başarmanın ilk kritik adımı yöneticilerin değerler sistemi açısından düşünmeye başlamalarıdır. Ancak bu ilk adımı atan yöneticiler kendileri gibi diğer şirketlerin yanı sıra işçilerden ve fonksiyonel birimlerden kaynaklanan bir dirençle karşılaşacaktır. Bireyler, fonksiyonlar ve şirketler; değerler sistemi ile çatışmaya düşerler ve ihtiyaçlarını yasallaştırmaya çalışırlar. Yalın girişimi benimseyenler ilk önce bu ihtiyaçları anlamalı ve nasıl tatmin edilebileceğini belirlemelidirler. Bu ihtiyaçlar; yalın girişimi engelleyebilecek olan bireylerin ihtiyaçları, fonksiyonların ihtiyaçları ve şirket ihtiyaçlarından oluşan iç faktörlerdir.

Yalın Girişimi Engelleyebilecek İşletme Dışı Faktörler

Dünyanın çeşitli ülkelerinde çeşitli sektörlerdeki firmalarca yalın tekniklerin uygulanması için harekete geçilmesine rağmen bu harekete geçiş süreci çok kolay olmamaktadır. Çünkü, “batılı seri üreticiler, dünya ekonomisi hakkında geçmişe dayalı düşünceler ve Japon yalın üretim sisteminin içeriye doğru yoğunlaşması” şeklindeki işletme dışı engeller, bu süreci zorlaştırmaktadırlar.

Yalın Girişim Uygulamalarının Ekonomik Anlamı

Günümüzün ekonomik şartlarında, uzun dönem için rahatlamış ve sakinleşmiş bir girişimin varlığı pek mümkün görünmemektedir. Akıllı bir girişimci rakipleriyle baş edebilmek için toplayabileceği her türlü avantajı

toplar. Bu doğrultuda maliyetlerini kontrol etmek arayışında olan işletmeler, artan bir şekilde yalın girişim prensipleriyle ilgilenmektedirler. Yalın teknikler sadece maliyetleri azaltmakla kalmaz aynı zamanda ürün kalitesini, fabrika etkililiğini, envanter dönüşümünü artırır, zaman kayıplarını önler ve en önemlisi müşteri memnuniyetini sağlar. Yalın girişimden umulan başarının elde edilmesi için, yalın prensipler sadece üretim zemininde değil, insan kaynakları, finansman ve tedarik zinciri gibi işletmenin tüm düzeylerinde uygulanmalıdır (Summers, 2004:34-39). Bu açıdan bakılınca; yalın girişim, “yeni operasyonel stratejiler içinde en önemlilerinden birisi” olarak görünmektedir. Yalın girişim, hammadeden müşteriye kadar uzanan, kendi prensipleri dâhilinde temellenmiş organizasyonel dizaynı öne süren bir yapıdır. Yalın girişim, piyasa aktivitelerine uyum için bir fırsattır, kalite ve etkililiği artırıcı bir araçtır (Piercy ve Rich, 2004:145-161). Bu girişim, yüksek seviyede verimlilik, teslimatta hızlilik, minimum stok seviyesi ve optimum kalite ile düşük fiyatta ve yüksek çeşitlilikte ürünler sunmaya yöneliktir (Arbos, 2002:170).

Her işletme sahibi ve yöneticisi, tüm işletme operasyonları arasındaki ilave değer katmayan aktivitelerin sayısını ve oranını azaltmak ister. İşletme süreçlerinin mümkün olduğu kadar yalın yani sade olmasını tercih eder. Çünkü bu durum zaman ve para israfını azaltır, yatırımların hızlı bir şekilde kâra dönüşümünü sağlar (Kajdan, 2008:89-97).

Yalın girişim uygulamaları, işletme ister büyük isterse küçük olsun, işletmenin ölçeğinden kaynaklanan riskleri aşağı doğru çeker. Bu konuda yapılan bazı araştırmalarda; küçük girişimlerin genelde büyüklere göre, binanın yapısı, çalışma çevresi, sağlık koşulları, kaza oranları, koruyucu tedbirler, psikolojik çevre, kaliteli bir iş ve stres yönetimi gibi konularda daha zayıf oldukları bulunmuştur. Bu tür dezavantajlar, ancak yalın uygulamalarla ortadan kaldırılabılır (Sorensen, Hasale, Elsa, 2007:1044-1059). Yalın yönetim ve üretim, şirketi hızlandırır. Şirketin en iyi yaptığı işe odaklanması ve tüm süreçlerin gözden geçirilmesi ile işi yavaşlatan engeller ortadan kaldırılır ve savurganlık azaltılır. Tam zamanında (just-in-time) üretim ise stok maliyetlerini en aza indirirken, bilgisayar destekli tasarım ve üretim daha yüksek bir hız için şirketin önünü açar. Hızlı refleks ve tepkiyi amaçlayan mühendislik teknikleri ise üretim sırasında ortaya çıkan sorunların çözülmesini sağlar (Türkoğlu, internet:2008).

Yalın girişim; mevcut yönetimlerin ilgilendiği entegrasyonu sağlayıcı bir yaklaşımdır (Kosanke, 1995:101-109). Böylece, yalın girişim ile daha fazla sinerji elde edilebilir (Furterer ve Elshennawy, 2005:1179-1191).

Yalın üretim sisteminin yüksek performansı, bu üretimin sadece Japonya'ya veya sadece otomobil endüstrisine bağlı olmaması gerektiği fikrini körüklemiştir. Bu görüş ise üretim problemlerinin çözümünün evrensel olduğu anlayışına dayanmaktadır (Heron ve Hicks, 2007:3). Cooper (1996:28-39) bir çalışmada, “yalın girişim ve karşılaştırma stratejisi” ile ilgili bir proje önermektedir. Cooper; yalın girişimin dünyanın her yerinde uygulanabilmesi için gerekli şartların hazır olduğunu savunan “yalın girişim ve karşılaştırma stratejisi” projesi ile yalın girişimin globalleşmesine yönelik adımlar atılacağını ifade etmektedir. Bu proje kapsamında, üçüncü dünya ülkeleri içinde gerekli alt yapı tesisleri kurulmuş ve ticaret birlikteliklerini engelleyen politik bariyerler ortadan kaldırılmıştır. Farklı ülkelerin söylemleri, büyük ve hızlı bir şekilde değiştirilerek birleştirilmiş ve böyle bir dünyada rekabet çok önemli hale gelmiştir. Bu stratejinin fiyat, yapılan iş ve kalite gibi üç temel ögesine dikkat eden firmalar yıkıcı rekabet şartlarında hayatta kalmayı başarabilirler.

Türkiye’de Yalın Girişim

Girişimcilik; evrensel değerlerle desteklenen temel bir insan hakkıdır. Ancak, özgürlüklerin olduğu rejimlerde girişim özgürlüğü vardır. Girişimciler, serbest piyasa koşulları içinde ortaya çıkar, rekabet eder, büyür ve gelişir. Ama girişimcilik maceracılık değildir, olmamalıdır. Özellikle makroekonomik dengelerini eksik kaynaklar üzerinde korumaya çalışan Türkiye gibi bir ülkenin böyle bir lüksü hiç yoktur (Kızanlık, internet:2009). Gelişmekte olan her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de akılcı bir büyüme sağlanması, sermaye birikiminin oluşturulması ve küresel rekabet şartlarına uyumun gerçekleştirilebilmesi için güçlü girişimcilere ve başarılı girişim örneklerine fazlasıyla ihtiyaç vardır. İhracata dayalı büyüme modelini benimseyen Türkiye’nin, söz konusu sistemin sürekliliğini sağlayabilmek ve dünya pazarlarıyla rekabet edebilmek için şunları yapması gerekmektedir (Uras, 03.07.2009):

- Katma değeri yüksek olan ürünleri üretmek.
- Maliyetleri düşürmek

- Verimliliği artırmak

Sermayenin kısıtlı ve maliyetinin yüksek olduğu ülkemizde büyümenin lokomotifi “verimlilik artışı” olmak zorundadır. Yalın Yaklaşım israflar yüzünden tüketilmekte olan kaynakları verimli kullanabilmenin yollarını göstermektedir. Tasarruf edilen kaynaklar daha fazla değer yaratmaya yönlendirildiğinde, hem mevcut pazarlarda daha geniş ekonomik imkânlar bulunabilir hem de yeni pazarlara doğru büyüme gerçekleştirilebilir. Yalın, Türkiye’nin temel iş felsefesi olmalıdır (Türkiye’de Yalın, internet:2008). Günümüzde verimlilik artışının yeni bir hız kazanmasının yolu kataloglardan yeni makine teçhizat seçmekten veya insan kaynakları departmanından yeni “tensikat listesi” istemekten değil, en ileri yönetim tekniklerinin uygulanmasından geçmektedir. Yeni yönetim tekniklerinden birisi de yalın yönetimdir. Türkiye’de yalın yönetim tekniklerini uygulayan yöneticiler şirketlerinin verimliliklerini yükseltirler ve ürün maliyetlerini önemli oranda düşürebilirler. Maliyetlerin düşürülmesi ise, kurların düşük düzeyine ve yüksek girdi fiyatlarına rağmen şirketlerin ayakta kalmasına ve hatta gelişmesine imkân verir (Doğaner, Türkoğlu, internet:2008).

Türkiye’de bu düşünce sistemi 1990’lardan itibaren uygulanmaya başlamıştır. Özellikle otomotiv sektörü bu düşünce sistemini aktif olarak kullanır. Sakarya’da Kurulu olan Toyota otomobil firmasında çalışanlar Japonya’daki Toyota firmasında çalışanların işgücü verimliliğini yakalamış olup; son birkaç yıldır kalite alanında birinci seçilmişlerdir. Ayrıca Ford, Renault, Tofaş ve Bosh yalın yaklaşımı uygulayan büyük firmalardandır. Türkiye’de de şirketler karar alma hızını artırmak için kapsamlı değişimleri göze almış durumdadırlar. Koç Holding örneğinde olduğu gibi, yönetim kademesi sayıları radikal bir şekilde azaltılarak, yönetim piramidi yassılaştırılmıştır. Akbank’ta ise hiyerarşik yapı değiştirilerek daha yatay bir örgütlenme modeline geçilmiştir (Türkoğlu, internet:2008).

Yalın düşünce Sistemi; iş yapma şeklindeki problemleri ortaya çıkararak, daha etkin çalışma yollarını göstermektedir. Böylece hem kuruluşlar hem de ülke için rekabet imkânı sağlar. Yalın düşünce, sadece üretim alanında geçerli değildir. Yalın Düşünce, ister üretim sektöründe, ister hizmet sektöründe olsun, büyük ya da küçük her türlü şirket, kurum ve kuruluşun başarısını ve etkinliğini artırılmada uygulayabileceği temel prensipleri içermektedir. Yalın düşünce, Türkiye’deki KOBİ’lerde başarıyla

uygulanabilir. Yalın yaklaşım yatırım harcaması gerektirmemektedir. Bu yüzden de KOBİ'lerin kısıtlı mali kaynakları yönünden çok uygundur. Ayrıca KOBİ'lerde bu düşünce sisteminin benimsenmesi daha hızlı ve kolay olur. Sistemin bir önemli avantajı da, yalın tekniklerin doğrudan çalışanlar tarafından kullanılması, yani teknik kadroyu büyütme gereğinin olmamasıdır (İpbüken, internet:2008).

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de girişimciler satış fiyatlarını belirlemede yeterince özgür değildirler. Fiyatın, serbest rekabet şartlarına göre belirlenmesi gerekmektedir. Fiyat konusunda tüm dünyada artık şu formül geçerlidir: "satış fiyatı – maliyet = kâr". Kârın elde edilebilmesi ise maliyetlerin doğru yönetilebilmesine bağlıdır. Hangi sektörde olursa olsun, bu gerçekte karşılaşılmaktadır (Dağada, internet: 2008). Sıkı rekabet şartları altında stratejiler, maliyet liderliği hususunda temellenmektedir. Böyle bir çevrede yaşamak ve ilerlemek ancak maliyetlerin minimuma düşürülmesi ile mümkündür (Coopper, 1999:1). Yalın girişimde bulunan firmalar yalın yönetim sayesinde maliyetlerini minimuma düşürebilirler ve bu sıkı rekabet ortamında başarıyı elde ederler.

Sonuç

Dünya literatüründe "yalın girişimle" ilgili çalışmalara bakıldığında ilk kez 1950'li yıllarda ortaya atılan ve 1970'lerde uygulamaya geçirilen "yalın üretim" kavramından başlanılarak; "yalın yönetim", "yalın düşünce", "yalın organizasyon" gibi kavramların tartışıldığı ve tartışılan kavramların arasına son yıllarda "yalın girişiminde" eklendiği görülmektedir.

Yalın girişim sadece bir üretim ya da yönetim tekniği olmayıp, hizmet sunumundan ürün geliştirmeye, pek çok alanda uygulanabilecek bir yaklaşımdır ve her geçen gün yeni örnekleri ortaya çıkmaktadır. İlaç, alüminyum, demir çelik gibi her tür üretim işletmesinde, sivil toplum örgütlerinde, hastane, sigorta şirketi, banka ve eğitim kurumları gibi hizmet işletmelerinde verimliliğin ve etkinliğin artırılmasında uygulanabilecek bir girişimdir. Yalın girişim her ülkede, her sektörde rahatlıkla uygulanabilecek bir girişimdir.

Türkiye'deki işletmelerde günümüzün küresel rekabet ortamında, işletmelerine rekabet avantajı sağlayacak bir strateji olarak yalın girişime başlamalıdır. Müşteri gereksinimleri odak alınarak, işletmelerin süreçleri

sadeleştirilir ve israf önlenebilirse, elde edilecek verim artışı yeni kaynakların ekonomiye kazandırılmasına katkıda bulunacaktır. Bu durumun tüm sektörlerle ve ölçeği ne olursa olsun tüm işletmelere yaygınlaşmasının oluşturacağı sinerji, ekonomik büyümeye hız kazandıracığı gibi zaman zaman yaşanan ekonomik krizlerin olumsuz etkilerinin kısa sürede ve kolayca bertaraf edilmesine de yardımcı olacaktır.

Yalın düşüncenin halk arasında ve işletmelerde yaygınlaşabilmesi için öncelikle devlet kurumlarının gereksiz ayrıntılardan ve israftan arındırılması ile mevzuatın sadeleştirilmesi gerekmektedir. Devlet sisteminde sağlanacak verimlilik artışının ekonomiye yeni kaynaklar kazandırmada, yeni istihdam alanları yaratmada ve vatandaşların reel gelirlerini artırmada çok ama çok önemli olduğu unutulmamalıdır. Bununla birlikte; israfa ve gereksiz ayrıntıya karşı bir kültürün içselleştirilmesi için eğitim sisteminde de gerekli değişikliklerin yapılması yerinde olacaktır. Vatandaşlar, ilköğretimden başlamak üzere yükseköğretime kadar her aşamada konulacak teorik dersler ve bunların pratik uygulamalarıyla, yalın düşünce sistemi ve tasarruf konusunda bilinçlendirilmelidirler.

Akademik alanda her geçen gün artarak yapılacak çalışmaların sonuçlarının paylaşılmasıyla da “yalın” anlamda bilincin oluşmasına ciddi anlamda katkıda bulunulacağı açıktır. Bunun için yalın girişim uygulamalarının verimlilik, etkinlik ve kârlılık gibi finansal performans faktörleri ile ilişkisini araştıran çalışmalar yapılmalıdır. Ayrıca, yalın girişim uygulamaları ile kurum imajı, müşteri tatmini, çalışan tatmini, marka bağlılığı ve işe bağlılık gibi örgütsel davranış faktörleri arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalarda hem teorik olarak hem de pratik olarak ülke ekonomisine ve bilime yarar sağlayacak çalışmalar olacaktır.

Kaynakça

(11.09.2008). Does Lean Enterprise Automation Have Legs?.
<http://www.misimag.com>

(11.09.2008). Türkiye’de Yalın.
http://www.yalinenstitu.org.tr/turkiyede_yalin.asp

(22.02.2009). Kadınların Üzerinde Cam Örtü Var.
http://www.malatyaaktuel.com/inx/haber-8989-Kadinlarin_Uzerinde_Cam_Ortu_Var_.html

(30.09.2008). Değer Zincirinin Baş Aktörleri.

<http://www.mess.org.tr/html/yayinlarimiz/html/hbrtanitim/hbrdegerzinciritanitim.pdf>

Akat, İlter, Budak, Gönül , & Budak, Gülay (2002). *İşletme Yönetimi*. İzmir: Barış Yayınları.

Anokhin, Sergey , & Schulze, William S. (in press). Entrepreneurship, Innovation, and Corruption. *Journal of Business Venturing*,
[doi:10.1016/j.jbusvent.2008.06.001](https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2008.06.001)

Arbos, Cuatrecasas (2002). Design of a Rapid Responsive and High Efficiency Service by Lean Production Principles. *International Journal of Production Economics*, 88 (21)

Aytaç, Ömer & İlhan, Süleyman (2007). Girişimcilik ve Girişimci Kültür: Sosyolojik Bir Perspektif. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18

Baptista, Rui , & Thurik, A. Roy (2007). The relationship between entrepreneurship and unemployment: Is Portugal an outlier ?. *Technological Forecasting & Social Change*, 74

Baum, David (19.06.2009). Creating the Lean Enterprise.
<http://www.oracle.com/oramag/profit/04-nov/p44lean.htm>

Brewer, Peter, & Kennedy, Frances A. (2005). Creating a Lean Enterprise. *Strategic Finance*, 87 (3)

Brewer, Peter, & Kennedy, Frances A. (2006). The Lean Enterprise and Traditional Accounting - Is The Honeymoon Over?. *Journal of Corporate Accounting & Finance* (Wiley), 17 (6)

Browning, Tyson R., & Heath, Ralph D. (2008). Reconceptualizing the Effects of Lean Production Costs with Evidence from the F-22 Program. *Journal of Operations Management*, Available Online: 11

Cooper, Robin (1996). Lean Enterprises and the Confrontation Strategy. *Academy of Management Executive*, 10 (3)

Cooper, Robin (1999). Lean Enterprises and the Confrontation Strategy. *Management Accounting Research*, 7 (2)

Dağada, Banu (27.09.2008). Yalın Üretim (Toyota Örneği).
<http://kalitem.tr.gg/Yal&%23305%3Bn--Ue-retim--kl-Toyota-.oe.rne&%23287%3Bi-k2-.htm?PHPSESSID=e2c1297132e112212b6698f5cc124008>

Demircan, Nigâr (2000). *Girişimcilik ve Girişimcilerin Kişilik Özellikleri*. Gebze/Kocaeli: Gebze YTE Sosyal Bil. Ens., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Dinçer, Ömer , & Fidan, Yahya (2000). *İşletme Yönetimine Giriş*. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.

Doğan, Muammer (1998). *İşletme Ekonomisi ve Yönetimi*. İzmir: Anadolu Matbaacılık.

Doğaner, Aysan, & Türkoğlu, Faruk (21.10.2008).
<http://www.aysandoganer.com/makale.php?makaleID=38>.

Dollinger, Marc (1999). *Entrepreneurship* (2nd ed.). USA: The Marsh Management Text.

Erridge, Andrew, & Murray, J. Gordon (1998). Lean Supply: a Strategy for Best Value in Local Government Procurement. *Public Policy and Administration*, 13 (2)

Forging, Jan (2004). Lean Enterprise Institute Training on Lean Technical Tools. *Industry News*, 15 (1)

Found, Pauline, & Harvey, Rebecca (2007). Leading Lean the Enterprise. *Engineering Management*, 17 (1)

Furterer, Sandra, & Elshennawy, Ahmad K. (2005). Implementation of TQM and Lean Six Sigma Tools in Local Government: A framework and Acase Study. *Total Quality Management & Business Excellence*, 16 (10)

Heron, Colin, & Hicks, Christian (2007). The Transfer of Lean Manufacturing Techniques From Japanese Automotive Manufacturing into General Manufacturing (UK) Throug Change Agents. *Robotics and Computer-Integrated Manufacturing*, Available Online: 4

Heymans, Brian (2002). Leading the Lean Enterprise. *Industrial Management*, 44 (5)

Hicks, B.J. (2007). Lean Information Management: Understanding and Eliminating Waste. *International Journal of Information Management*, 27

Hines, Peter, Silvi, Ricardo, & Bartolini, Monica (2002). Chain Management: an Integrative Approach in Automotive Retailing. *Journal of Operations Management*, 20 (6)

Holweg, Matthias (2007). The Genealogy of Lean Production. *Journal of Operations Management*, 25

Howardell, Douglass. (27.09.2008) *Seven Skills People Need to Create a Lean Enterprise*.
<http://www.lean.org/Community/Registered/ArticleDocuments/LeanPeople2.doc>.

İpbüken, Yalçın (28.10.2008). KOBİ'ler ve Yalın Düşünce.
http://www.turkticaret.net/business_center/haber.php?id=2509

Kajdan, Vilademir (2008). Bumpy Road to Lean Enterprise. *Total Quality Management*, 19 (1-2)

Kapu, Hüsnü (2001). *Orta ve Güneydoğu Anadolu'da Yaşayan Girişimci/ Yöneticilerin Yaşam ve Girişimcilik Değerleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bil. Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Kızanlık, Bülent (15.03.2009). KOBİ, KOBİ'liğinin Farkında mı?
<http://www.yenigirisimciler.com/index.php?bolum=haber&sayfa=kosedetay&mid=15&syaziid=19>

Kirzner, Israel (1997). Entrepreneurial Discovery and the Competitive Market Process: An Austrian Approach. *The Journal of Economic Literature*, 35

Kochan, A. Thomas, & Lansbury, Russel D. (1997). Lean Production and Changing Employment Relations in the International Auto Endustry. *Economic and Industrial Democracy*, 18 (4)

Kosanke, Kurt (1995).Cimaosa - Overview and Status. *Conpueter in Industry*, 27 (2)

Mucuk, İsmet (2001). *Modern İşletmecilik*. Türkmen Kitabevi: İstanbul .

Müftuoğlu, Tamer, & Durukan, Tülin (2004). *Girişimcilik ve KOBİ'ler*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Piercy, Niall C., & Rich, Nick (2004). Strategic Marketing and Oprations Relationships:The Case of The Lean Enterprise. *Journal of Strategic Marketing*, 12 (3)

Schumpeter, J. A. (13.11.2008). The Theory of Economic Development.
http://books.google.com.tr/books?id=-OZwWcOGeOwC&dq=%22The+Theory+of+Economic+Development%22&pg=PP1&ots=iK5Yq2xhl7&source=bn&sig=EGX2ixtgI8PplWmpyrrgy_tLCiM&hl=tr&sa=X&oi=book_result&resnum=4&ct=result#PPR9,M1

Shane, S., & Venkataraman, S. (2000). The Promise of Entrepreneurship as a Field of Research. *Academy of Management Review*, 25 (1)

Sorensen, Ole Henning, Hasile, Peter, & Bach Elsa (2007). Working in Small Enterprises is There a Special Risk?. *Safety Science*, 45 (10)

Stoewer, Heinz (2003). Lean Enterprise value:Insiggths from MIT's Lean Aerospace Initiative. *Space Policy*, 19 (1)

Summers, Joel (2004).The Lean Enterprise Combating Waste . *Productivity*, 3 (10)

Tikici, Mehmet, & Aksoy, Ali (edt.) (2009). *Girişimcilik ve Küçük İşletmeler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Turner, Colin (2003). Çeviri: Hanbey, Özlem. *Başarmak İçin Yönetmek Girişimci Organizasyonlar Yaratmak*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.

Türkoğlu, Faruk (01.10.2008). Yalın Yönetim Şirketi Hızlandırır
http://www.kobifinans.com.tr/tr/bilgi_merkezi/020602/10966/3

Uras, Güngör (03.07.2009). Kriz Bizi Neden Çok, Hem de Pek Çok Sarstı?.
Milliyet Gazetesi

Womack , James P., & JONES , Daniel T. (1994). From Lean Production to Lean Enterprise. *Harward Business Review* , 72(2)

Womack, James, Jones, Daniel T. & Roos, Daniel (1990). Çeviri: Kabak, Osman. *Dünyayı Değiştiren Makine*. İstanbul: Panel Matbaacılık.

Yaman, Ömer (2007). *Örgütlerde Yalın Yönetim: Bir Alan Araştırması*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yaşar, Murat (14.09.2008). Yalın Düşünce Sistemi.
<http://www.muraty.com/calisma/yalindusunce.ppt>

Zoltan, J.A. et all (2001).Entrepreneurship, Globalization and Public Policy.
Journal of International Management, 7

MURATHAN MUNGAN'IN SEÇTİKLERİYLE BİR DERSİM HİKÂYESİ'NDE KOLEKTİF BELLEK: DERSİM

Hasan CUŞA*

Özet

Murathan Mungan'ın Seçtikleriyle Bir Dersim Hikâyesi, 1938 Dersim olayını eksen alan öykülerden oluşmaktadır. Bu öyküler aslında gerçekleri algılama konusunda birer belge niteliğindedir. Edebî türden eserler resmî birer belge olarak kabul edilmese de resmî belgelere yansımayan olayları farklı bakış açılarıyla ve insanı doğal yönleriyle yakalama bakımından bilimsel çalışmalardan çok daha etkilidir. Bu etkiden söz eden Karl Marx, Fransız tarihini öğrenmek isteyenlere Fransız tarihçilerini değil, Fransız romancılarını tavsiye ederken, edebiyatın tarihe tanıklığının, en az tarih bilimi kadar, hatta ondan bile değerli olabileceğini ifade ve ispat etmek ister.

Halbwachs'ın geliştirdiği kolektif bellek kavramı, grupların tüm üyeleri tarafından paylaşılan ortak bir belleğe sahip oldukları, bu belleğin toplumsal bir inşa ürünü olduğu ve bireylerin belleklerinin toplumsal etkilerden bağımsız olmayıp, onun tarafından şekillendirildiği iddiasına dayanmaktadır. Dolayısıyla bellek, toplumsal bağlamından koparılamaz; çünkü herhangi bir şeyi hatırladığımız zaman o olayın meydana geldiği sosyal koşullar ile birlikte anımsarız. Belirli bir şeyi hatırlamamızda, kiminle birlikte, ne amaçla ve ne zaman hatırlamaya çalıştığımız rol oynamaktadır. Bu bildiride; Murathan Mungan'ın Seçtikleriyle Bir Dersim Hikâyesi'nde 1938 döneminin resmî tarihe yansımayan Dersim olayını, öykü karakterlerinin nasıl algıladıkları, bu toplumsal olayın onların hafızalarında nasıl yer edindiği ve karakterlerin toplumsal olayı hatırlamalarında rol alan unsurların neler olduğu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Dersim Olayı, Kolektif Bellek, Dersim, Algı

* Arş. Gör. Hasan CUŞA Çukurova Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı / hasencusa@gmail.com

COLLECTIVE MEMORY IN A DERSİM STORY ACCORDING TO THE CHOSEN TEXTS BY MURATHAN MUNGAN

Abstract

A Dersim Story according to the chosen texts by Murathan Mungan consists of stories focusing on 1938 Dersim Act .In fact, these stories are documents that give us chance to perceive the realities. Although literal books are not accepted as formal documents, they are more effective than formal documents because of defining events (that you cannot read in formal documents) from different perspectives and depicting natural sides of human. Karl Marx speaks about this effect and advises French novelists instead of historians for the history of France. He shows us that literature depicts history as much as history does or more than it does.

Concept of collective memory, developed by Halwachs, claims that groups have a common **collective** memory shared by all his members and this memory is a social construction; memories of individuals are not isolated from social effects but shaped by it. Therefore, memory cannot be isolated from its social context because we remember events with its social conditions. When, why and with whom do we recall events? These play an important role on us while we remember something. This notice will analyze 1938 Dersim Act that is ignored by formal documents; how story characters perceive it; how this social event took place in their mind and which conditions played a role on character's remembering social events. These will be discussed according to the chosen texts of a dersim story by Murathan Mungan

Key Words: Dersim Act,Collective Memory,Dersim ,Perception.

Giriş

Murathan Mungan'ın Seçtikleriyle Bir Dersim Hikâyesi'nde 1938 döneminin resmî tarihe yansımayan Dersim olayının, öykü karakterlerinin hafızalarında nasıl yer edindiği, karakterlerin toplumsal olayı nasıl hatırladıkları ve hatırlamalarında rol alan unsurların neler olduğunu amaçlayan bu çalışmanın kuramsal çıkış noktasını Halbwachs'ın geliştirdiği kolektif bellek kuramı oluşturmaktadır.

Halbwachs IV. Henry Lisesi'nde okurken, bellek konusunu felsefenin merkezine koyan Bergson'un öğrencisi oldu (Bergson 1896), ardından Durkheim ile çalıştı. Durkheim'in toplumsal bilinç kavramı daha sonra Bergson'un subjektivizmini aşmasına yardımcı oldu ve belleği sosyal

bir olgu olarak yorumlamaya dayanan çalışmalarının temellerini oluşturdu (Assman, 2001: 39).

Kolektif bellek kavramı, ilk kez 1920'li yıllarda Fransız sosyolog Maurice Halbwachs tarafından ortaya atılmıştır. Halbwachs'ın geliştirdiği bu kavram; toplumsal grupların, tüm üyeleri tarafından paylaşılan ortak bir belleğe sahip olduğu, bireylerin belleklerinin toplumsal etkilerden bağımsız olmayıp, sosyal çevre tarafından şekillendirildiği iddiasına dayanmaktadır. Halbwachs'ın kolektif bellek kavramını geliştirdiği tarihlerde sanat tarihçisi Aby Warburg da 'toplumsal bellek' kavramını geliştirmiştir. Bu kavramların ortak yönü; belleği, biyolojik ve kişisel çerçeveden çıkartıp sosyal ve kültürel bir çerçeveye oturtmalarıdır.

Belleğin sosyal çevre ile olan sıkı ilişkisinden söz eden “Halbwachs'ın tüm eserlerinde izlenen ana tez, belleğin sosyal koşullara bağlılığıdır. Halbwachs, belleği biyolojik açıdan, yani nöroloji ve beyin fizyolojisi açısından ele almaz, bunun yerine bireysel bir belleğin oluşması ve korunması için şart olan sosyal çevreyi koyar.” (Assman, 2001: 39). Halbwachs'ın belleğin oluşumu ve gelişimi için sosyal çevreyi şart koşmasının nedeni; bireylerin, geçmişi hatırlamak ya da yeniden canlandırmak için toplum bağlamında hareket etmeleridir. Bir başka deyişle “bellek insanın sosyalleşme sürecinde oluşur. Bellek her zaman bir bireye 'ait'tir, ama bu bellek toplumsal olarak belirlenir. Kuşkusuz toplumlara 'ait' bir bellek yoktur, ama toplumlar üyelerinin belleğini oluşturur.” (Assman, 2001: 40). Dolayısıyla sosyal çevreden bağımsız bir bellekten söz edilemez.

Halbwachs'a göre, anıların anımsanması toplumsal ortamda gerçekleşir. Kişinin anılarının beyninin neresinde olduğunu bulmaya çalışması anlamsız bir uğraştır. Çünkü onları ancak kendi dışında var olan toplumsal ortam ve grubun parçası olmayı kabul ederek hatırlar, yeniden kurar ve kullanır. Ancak bu şekilde bir kolektif bellek var olabilir (Coser, 1992: 38). Bir başka deyişle toplumsal bir ortamda anımsama olanaklıdır ve bu sayede de kolektif anılar veya bellek denen şey ortaya çıkar. Hatırlama toplumsaldır. Bireyler bir topluluğun parçası olmadan hatırlayamaz (Coser, 1992: 39). “İnsan sadece alışveriş içinde olduğu ve ortak belleğin çerçevesi içine yerleştirebildiği şeyleri hatırlar.” (Assman, 2001: 40).

Halbwachs'ın kuramına göre, kolektif belleğin oluşumunda hatırlama figürleri önemli bir rol oynar. Bu figürler zamana ve mekâna bağlılık, gruba bağlılık ve tarihin yeniden kurulmasıdır. Herhangi bir

hatırlama faaliyeti zaman ve mekândan ayrı düşünülemez; çünkü olay belli bir zaman ve mekânda gerçekleşir. Gerçekleşen bu olay yine belli bir zaman ve mekânda hatırlanır. “Hatırlama figürleri belli bir mekânda cisimleştirilmek ve belli bir zamanda güncelleştirilmek isterler, yani coğrafi ya da tarihi anlamda olmasa da her zaman somut bir mekâna ve zamana dayanır.” (Assman, 2001: 42). “Hatıralar aynı şekilde yaşanan bir mekâna dayanırlar. Aile için ev, kırsal kesimde yaşayanlar için köy ve vadi, kent soylular için kentler ve bir coğrafyada yaşayanlar için o coğrafi bölge mekânsal hatırlama çerçevesini oluşturur.” (Assman, 2001: 42).

Kolektif bellekle ilgili hatırlama figürlerinden biri de gruba bağlılıktır. Halbwachs’a göre kolektif bellek grup tarafından taşınır ve beslenir. Bireyin fikirleri ve anıları bağlı olduğu grubun içinde oluşur. Dolayısıyla “[t]oplumsal bellek, onu taşıyanlarla birlikte vardır ve gelişigüzel devredilmez.” (Assman, 2001: 43). Kısacası “çığır açan bir keşif olan toplumsal bellek kavramı bellek ile grubun birbirine bağlanmasına dayanıyor.” (Assman, 2001: 48).

Hatırlama figürü kapsamında “[t]oplumsal belleğin gruba özgüllüğü ile yakından ilişkili bir başka önemli özelliği yeniden kurulabilmesidir. Bununla kastedilen, hiçbir belleğin geçmişi olduğu gibi korumasının mümkün olmadığı, aksine ondan geriye ancak ‘grubun her dönemde kendi bağlamına özgü olarak yeniden kurabildiği biçimin kalabileceğidir.’” (Assman, 2001: 44). Bir başka deyişle “bellek yeniden kurma işlemine dayanır. Geçmiş, bellekte olduğu gibi kalmaz.” (Assman, 2001: 45)

Bir Dersim Hikâyesinde Kolektif Bellek

Murathan Mungan’ın Seçtikleriyle Bir Dersim Hikâyesi, farklı yazarlar tarafından kaleme alınmış 23 öyküden oluşmaktadır. Bu öykülerin birçoğunda 1938 döneminde Dersim olaylarına tanık olmuş kurmaca kahramanların trajik hatıraları yer almaktadır. Murathan Mungan bu seçkiyi niçin hazırladığını şöyle açıklar: “Tarih ve araştırma kitapları, belgeler, incelemeler bazı okurların ilgisini çekmeyebilir, kimileri özellikle uzak kalmayı isteyebilir, okunanlar çabuk unutulabilir. Oysa hikâyelerdir akılda kalan. Anlar, durumlar, sözler, sahneler, kişiler kalır. Bu seçkinin bir amacı da tarihi edebiyatla güncellemek[tir].” (Mungan, 2012: 12)

Murathan Mungan'a göre; “[e]debiyat kin tazelemek için değil, hafıza tazelemek için yapılır. İyi edebiyat insanlara gerçekleri algılama, hakikatleri üstlenme, sorumluluk alma, gerçeğe dayanma gücü kazandırmak ister... Kendisi farkında olsun ya da olmasın bu ülkede herkesin bir Dersim hikâyesi vardır. İlle de içinde olmaları gerekmez. Bazen bir ucunun kendisine değdiğini bile bilmeden yaşayıp gitmişlerdir.” (Mungan, 2012: 12)

Kolektif bellek, resmi tarihe yansımaya toplumsal olayları ve bu olayların bireyler üzerindeki etkilerini yansıtmaya bakımından önemli bir rol oynar. Resmi tarih; bireylerin olaylar karşısında yaşadığı travmayı, korkuyu yansıtmaz. Kolektif bellek, resmi tarihin bıraktığı boşlukları doldurur. “Halwachs’a göre ‘tarih’, toplumsal belleğin tam aksine bir seyir izler. Bellek sadece benzerlik ve sürekliliği temel alırken, tarih farklılık ve düzensizlikleri önemser. Toplumsal bellek gruba “içinden” bakıp, geçmişinin görüntüsünü tüm kademelerinde hatırlanabilir biçimde yansıtmayı hedefler ve derin değişimleri reddederken ‘tarih’ bu tür değişimsiz dönemleri aradaki ‘boşluklar’ olarak resmin dışında bırakır ve sadece süreç ya da olay olarak değişime işaret eden öğeleri gösteren tarihi olgular sayar.” (Assman, 2001: 46).

Çalışmamızın kapsamı sınırlı olduğu için Halbwachs'ın kolektif bellek kuramı kapsamında iki öyküyü analiz edeceğiz. Bu öyküler Sema Kaygusuz'un “*Yıllar Önce Ben Bir Meydandaydım*” ve Cemil Kavukçu'nun “*Bunlar masal mı Munira Hala*” adlı öyküleridir.

Yıllar Önce Ben Bir Meydandaydım

Sema Kaygusuz'un “*Yıllar Önce Ben bir Meydandaydım*” adlı öyküsü, 1938 döneminde Dersim’de bir meydanda Kekil Dede adlı kahramanın yaşadığı trajik olayın hatıralarından oluşmaktadır. Öykü, Hüseyin’in berber dükkânında başlar. Berber Hüseyin, yalnız yaşayan ve hiç kimseyle konuşmayan Kekil Dede’yi bir yandan tıraş ederken diğer yandan da onu yalnızlıktan kurtarmak için bir teklifte bulunarak ona şöyle der: “*Kekil Dede, sen ipsiz sapsız yapayalnız adamsın. Gel seni rahmetli Hüseyin’in Gevher’iyle evlendirelim. Birbirinize can yoldaşı olursunuz.*” (Mungan; 2013: 130). Bu sözler o güne kadar yalnız başına hiçbir şey hatırlamayan Kekil Dede’nin tanık olduğu acı dolu olayları hatırlamasına neden olur.

Kekil Dede Berber Hüseyin'in yaptığı teklife belleğindeki hatıralarından hareketle sitemli bir şekilde yanıt verir: “Yıllar önce ben bir meydandaydım. 12 yaşındaydım daha. Askerler çevremizi sarmıştı. Qawume, Textêxel köylerindeki bütün Demenahlıları bir araya getirdiler. Orada bir kadın vardı. Bebeğini gerdan gibi boğazına sarmış. Gücü yetse yutacak, ağzında saklayacak. Örtüsü geriye kaymış, alnından çenesine doğru altın perçemler sarkıyordu. Köyün muhtarı çoluk çocuk herkesi askerlere teslim etti. Sonra bir cayırtı koptu, kızlar oğlanlara, bebeler dedelere karıştı. O kadın ölünce, hiçbir kadın kalmadı dünyada. Bütün kadınlar öldü. Sen şimdi tutmuş on ikisinde dul kalmış adama kadın lafı ediyorsun.” (Mungan; 2013: 130) Kekil Dede'nin anlattığı bu trajik anı karşısında şaşırان Berber Hüseyin, ne diyeceğini bilemez hale gelmiştir.

Berber dükkânından öfkeyle çıkan Kekil Dede'den uzun bir süre haber alınamaz. Birkaç hafta sonra Kekil Dede'nin çarşıda topallayarak yürüdüğünü gören anlatıcı, onun yanına giderek neden topalladığını sorar. Kekil Dede kızgın bir ifadeyle “*kör müsün evlat, ben hep total bir adamdım böyle*” dediğinde şaşkına dönen anlatıcı “*sen hiçbir zaman total değildin total bir adam olsaydın sana Total Kekil derdik değil mi ?*” diye sorunca Kekil Dede -gözleri dolarak- nasıl total kaldığını anlatmaya başlar:

“Bir değirmen vardı, bizi orada değirmenin arkasındaki kayalığa sürüp üç sıra halinde arka arkaya dizdiler Askerler hepimizi tamamıyla öldürmek için süngülerle giriştiler. Süngü kurşundan daha acıdır. Allah düşmanıma vermesin. Süngü saplandığında en yigit delikanlı ol çığlık atmadan duramazsın. Yer gök inliyordu zaten. Yaralıları delik deşik edip kayalıkların üstünden Munzur'a attılar. Üstümdeki ölümler bir bir kalkıyordu. Bir baktım, aha o ağlayan asker! Ölü numarası yaptıysam da anladı sağ olduğumu, göz ucuyla yüzbaşıya baktı, sonra öbür askerlere. Süngüyü uyluğuma saplayıp bir tekmeyle beni aşağı yuvarladı. O günden beri topallıyorum işte.” (Mungan; 2013: 134)

Kekil Dede'nin anlattığı anılar, 38 Dersim olaylarında yaşanan felaketi resmetmektedir. Kekil Dede'nin tanık olduğu bu acı dolu olaylar belleğinde olumsuz ve travmatik anılar olarak yer almaktadır. Bu anıların Kekil Dede tarafından hatırlanmasında rol oynayan etken ise sosyal iletişimidir. Kekil Dede, Berber Hüseyin'in evlilik teklifinden bu yana yaşadığı olaylardan dolayı kendi kabuğuna çekilip tek başına yaşadığı süre zarfında geçmişe dair hiçbir şeyi anımsamaz. Çünkü Halbwachs'ın

kuramına göre “mutlak bir yalnızlık içinde büyüyen bir bireyin belleği olmaz” (Assman; 2001: 40). Başka bir deyişle “tek başımıza anımsayamayız.” (Ricoeur; 2012: 141).

Kekil Dede'nin geçmişe dair anımsamaları anlatıcı ile olan karşılıklı etkileşim ve iletişimle gerçekleşmiştir. Çünkü anlatıcının Kekil Dede'ye sorduğu sorular onun anımsaması yönünde kısırtıcı bir etki yaratmıştır. Mesela “Birçok durumda bir şeyi, başkaları beni onları anımsamaya kışkırttığı için anımsarım; çünkü başkalarının belleği, benim belleğime yardıma gelir ve benim belleğim, kendine onların belleğinden destek alır.” (Connerton, 1999: 60).

Öyküyü Halbwachs'ın hatırlama figürleri kapsamında zaman ve mekana bağlılık ilkesine göre incelediğimizde Kekil Dede'nin hatırlaması sosyal bir mekan olan berber dükkanında gerçekleşir. Anlattığı hatıralar ise somut bir mekân ve zamana dayanır. Mekan Dersim'de bir köy meydanı ve değirmeni, zaman ise 1938 dönemini göstermektedir. “Kendini grup olarak sağlamlaştırmak isteyen her topluluk sadece içsel iletişim biçimlerinin sahnesi olarak değil, aynı zamanda kimliklerinin sembolü ve hatıralarının dayanak noktası olarak bu tür mekânları yaratmak ve garanti altına almak ister. Belleğin mekâna ihtiyacı vardır.” (Assman, 2001: 43).

Kekil Dede anılarını anlatırken “*Askerler çevremizi sarmıştı*” “*bizi orada değirmenin arkasındaki kayalığa sürüp üç sıra halinde arka arkaya dizdiler.*” gibi “biz” ifadesini içeren cümleleri kullanması, hatırlama figürleri kapsamında onunla benzer kaderi yaşayanların oluşturduğu gruba olan bağlılığını ve aidiyet duygusunu gösterir. Kekil Dede, “*o günden beri topallıyorum.*” ifadesiyle de geçmişi yeniden şimdinin gözüyle inşa ettiğini gösterir.

Bunlar Masal mı Munira Hala?

Cemil Kavukçu'nun Bunlar Masal mı Munira Hala? adlı öyküsü gerçek adı Fatma olan Munira Hala'nın 1938 Dersim olaylarında yaşadığı travmatik anılarıyla kurgulanmıştır. Öykü küçük kızın ağzından anlatılmaktadır. Masal dinlemeyi seven küçük kız, annesi tarafından yatırılmak isterken “yatmadan önce Munira Hala bana masal anlatsın, o zaman daha rahat uyuyorum” diyerek Munira Hala'nın kendisine masal anlatmasını ister. Munira Hala ise küçük kıza masal anlatmayı kabul eder;

ama anlattığı masallardan kimseye söz etmesini istemez. Çünkü Munira Hala'nın anlattıkları masal değil yaşadığı ve tanık olduğu acı gerçeklerdir.

Munira Hala “derin bir nefes aldıktan sonra uzak çok uzak bir ülkede gökyüzündeki bulutlardan rüzgarın yönünü anlayan bir kız varmış.” diye masala başlar. Masaldaki bu kızın adı Fatma’dır. Munira Hala sürekli masal kahramanı Fatma’dan söz edince küçük kız dayanamayıp “Fatma sen misin?” diye sorar. Bu soruya yanıt olarak “bunlar masal güzel kızım” diyen Munira Hala'nın “yüzünde gülme benzeyen ama gülme olmayan bir ifade belirmişti.”

Masalda Fatma’ların köyden kaçması anlatılır. “Neden mi kaçmışlar ne onlar ne de başkaları biliyormuş bunu. Duydukları, askerler köylere geliyor, anneleri, babaları, büyük ağabeyleri, ablaları alıp götürüyorlarmış.” Küçük kızın masalda anlamadığı tek şey, “hiçbir suç işlemediği halde onca insanların neden kaçtığıydı. Askerler onları neden arıyordu, bulduklarında ne yapıyordu?” Küçük kız her sorduğunda Munira Hala’dan aynı yanıt alır: “masal bu, güzel kızım, masal bu.”

Masalda Fatma ve ailesi kaçtıklarında “ bir mağaranın önüne gelip durmuşlar. Mağaranın ağzı kocaman bir canavarın ağzı gibiymiş. İçerisi de alabildiğine karanlık. Canavarın iyi mi kötü mü olduğunu kimse anlayamamış ama gidecek başka bir yer de yokmuş. Mağaraya sığınmışlar ama kimsenin ağzını bıçak açmıyormuş. Sonra o korkunç sesler duyulmuş. Bağıra çağıra birileri mağaraya doğru geliyormuş. Birden mağara askerlerle dolmuş. Annesiyle babasını sürükleyerek dışarı çıkarmışlar. Kardeşleriyle yavru köpekler gibi kalmışlar o mağarada. Ağlamaya bile çekiniyorlarmış.” (Mungan; 2013: 37).

1938 Dersim olaylarında şiddete maruz kaldığı olayları masal diliyle anlatan Munira Hala “bir varmış bir yokmuş” gibi masal motiflerini kullanmaz. “Benim adım Munira değil güzel kızım.” diyerek masala başlar. Ardından “benim konuştuğum dil bu değil”dir diyen Munira Hala'nın bu ifadeleri kullanması kimlik bunalımı yaşadığını ve ötekileştirildiğini gösterir. Ötekileştirilen, ayrımcılığa uğrayan ve zulümlere maruz kalan bireyler, kendilerini ve diğerlerini tanımlarken genellikle kolektif belleğe başvurumaktadırlar. “Kolektif belleğin bir biçimi resmi bellekse, diğer biçimi ‘canlı bellek’tir. Bu bellek, olayları yaşayanların oluşturduğu ve daha ziyade maruz kalınan bir bellektir; olayların kurban veya faili olarak yükünü çeken, ağırlığını taşıyan, acı ve ıstırabını hissetmiş, tehdit ve korkusunu

duymuş, şerefini veya utancını paylaşan insanların inşa ettiği bellektir.” (Bilgin, 2013: 15).

Öyküde canlı belleğe sahip ve şiddete maruz kalan kişi Munira Hala'dır. O yaşadığı travmayı kimliğini gizleyerek şöyle anlatır : “Fatma'yı bir komutan alıp evine götürmüş. ... Saçını makineyle traş etmişler. Erkek çocukları gibi olmuş. Sonra kısa çoraplar, elbiseler, giydirip başına lengerli şapka takmışlar. Onu bu eve getiren komutan ‘Bir daha Kürtçe konuşursan yakarım seni!’ demiş. Fatma da o günden sonra Kürtçe konuşmamış.” (Mungan; 2013: 37). Resmi tarihe yansımayan bu olay, 38 Dersim olaylarında sürgün edilen kız çocuklarının yaşadığı travmayı özetler niteliktedir. “Kuşkusuz travmalar, canlı belleğin, yani maruz kalınan geçmişin önemli kaynaklarındandır.” (Bilgin, 2013: 20).

Gerçek adı Fatma olan Munira Hala'nın, 38 Dersim olaylarında tanık olduğu olayların şiddet içerikli oluşu, belleğinde olumsuz ve korkunç anılar olarak yer almasına neden olmuştur. Dersim'den “uzak bir ülke” olarak söz eden Munira Hala'nın geçmişe dair korku dolu ve travmatik anıları anımsamasında rol oynayan etken ise küçük kızın Munira Hala ile iletişime girmesidir.

Munira Hala'nın belleğindeki anıları hatırlamasına yönelik kışkırtıcı sorular soran küçük kız, hatırlamak için başkalarına ihtiyaç olduğunu göstermesi yönüyle önemli bir rol oynar. Dolayısıyla, bu öyküde de Halbwachs'ın kolektif belleğe dair çalışmalarında hatırlamanın kendiliğinden gerçekleşmeyeceği, ancak kendisiyle iletişim içerisinde olunması halinde mümkün olacağı hususu karşımıza çıkar.

Hatırlama figürleri kapsamında Munira Hala'nın hatıralarında yer olan olayların geçtiği mekan Dersim'deki köy ve mağarayı, zaman ise 1938'i göstermektedir. Munira Hala küçük kıza anlattığı masalda “Fatmalar” diye söz etmesi “biz” kimliğine vurgu yaparak gruba bağlılığını ve aidiyet duygusunu göstermektedir.

Sonuç

Resmi tarih bireylerin yaşadığı ve tanık olduğu travmaları dile getirmez. Bu “yasak konular” kolektif bellek kapsamında ancak edebiyat sahasındaki öykü ve anılarla dile getirilebilir. “Murathan Mungan'nın Seçtikleriyle Bir Dersim Hikayesi” de resmi tarihe yansımayan 38 Dersim

olaylarının bireyler üzerindeki derin izlerini hikayelerle dile getirmesi bakımından dikkat çekicidir.

Halbwachs'ın kolektif bellek kuramına göre; algılar ne kadar kişisel olursa olsun, anılar toplumsal değerler dâhilinde hatırlanabilmektedirler. Bir başka deyişe toplumsal bir ortamda anımsama olanaklıdır. Bireyin hatırlaması sosyal çevreye bağlı olarak ötekiyle girilen iletişim sonucu ortaya çıkar. İncelediğimiz her iki öyküde de kahramanların bellekleri sosyal çevreye bağlı olarak gelişir.

Her iki öyküdeki travmatik tarihsel olay aynı kolektif bellek örneğini teşkil etmektedir. Öykülerde kahramanlar tarafından oluşturulan kolektif bellek 38 Dersim olaylarıdır. Bu olaylar farklı öykülerdeki Kekil Dede ve Munira Hala adlı kahramanların Dersim olaylarında şiddete maruz kalması, isimlerinin değiştirilmesi ve ötekileştirilmesi sonucu toplumsal olayların belleklerinde olumsuz ve travmatik anılar olarak yer almasına neden olmuştur. Öykü kahramanların anımsadıkları olayların geçtiği mekan Dersim zaman ise 1938'dir. Her iki kahramanın bu anıları anımsaması başkalarıyla girdiği iletişimle mümkün olmuştur. Her iki "[m]etin esas olarak şunu söylemektedir: Anımsamak için başkalarına gereksinim vardır." (Ricoeur; 2012: 140).

Kaynakça

- Assman, Jan. (2001), Kültürel Bellek, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev.: Ayşe Tekin)
- Bilgin, Nuri. (2013) Tarih ve Kolektif Bellek (İstanbul: Bağlam Yayıncılık)
- Connerton, Paul. (1999) Toplumlar Nasıl Anımsar? (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev.: Alâeddin Şenel)
- Halbwachs, Maurice. (1992). On Collective Memory, (University of Chicago) (Çev. L.A. Coser)
- Mungan, Murathan. (2013), Murathan Mungan'ın Seçtikleriyle Bir Dersim Hikâyesi (İstanbul: Metis Yayınları)
- Ricoeur, Paul. (2012), Hafıza, Tarih, Unutuş (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev.: M. Emin Özcan)

TARİH YAZIMINDA ALTERNATİF BİR MODEL: POKROVSKİY TARİH EKOLÜ

İsmet KONAK*

Özet

İnsanlığın geçmişte yaşadığı her vaka, bir tarihsel sürece tabiidir. Bir disiplin olarak tarih, insanın bu süreci veya yaşanmış belgeler ışığında araştırmasıyla ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla tarih bilimi tarihçi, incelenen olgular ve belgeler olmak üzere üç ayak üzerine kuruludur. Tarihçinin olguları değerlendirme ve sentez yapma anlayışı dönemsel olarak farklılık göstermektedir. Bu bağlamda aydınlanma ve kapitalist modernite öncesi dönemde ilk olarak Tanrı merkezli, sonra insan merkezli ve insanlığın tarihini ekseriyette “egemenlerin tarihi” olarak mitleştiren bir tarih telakkisi vardı. Her ne kadar aydınlanma ile birlikte gözleme ve nedensellik ilkesine dayalı ve insan merkezli modern tarih telakkisi baskın gelmişse de statükocu karakter değişmemiştir. İki modelin yanı sıra 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarih yazımı, Marx ve Engels’in tarihsel materyalist yöntemine dayanarak egemen paradigmayı sorgulayan ve toplumların maddi üretim araçları temelinde tarihsel süreci yorumlayan bir anlayışa kavuştu.

Entelijansiya arasında hızla yayılan Marksist tarih öğretisinin etkili olduğu ülkelerden biri kuşkusuz Çarlık Rusya’sıydı. 1917 Şubat-Ekim devrimleri sonucunda Çarlık Rusya’sı yıkılmış, yerine marksist yönetim modelini benimseyen Sovyetler Birliği kurulmuştu. SSCB’nin eğitim kurumlarında 1918’den 1935 yılına kadar Pokrovskiy Tarih Ekolü söz sahibi oldu. Ekolün fikir babası olan Mihail Nikolayevič Pokrovskiy, tarih okuduğu öğrencilik yıllarında marksizme yönelmiş ve yeni Sovyet hükümetinin kurulmasıyla birlikte Eğitim Halk Komiseri A. V. Lunarçarskiy’in yardımcısı olarak Sovyet tarihçiliğinin temellerini atmıştı. Pedagojik alanda yaptığı yeniliklerle formal, ezberci, dogmatik tarih öğretisini bertaraf etmeyi başaran Pokrovskiy, tarih yazımında Marksist kuramı esas alarak Rusya’daki geleneksel tarihçiliğin sonunu getirdi.

Bu çalışmada geleneksel ve modern tarih yazımına alternatif olabilecek Pokrovskiy Tarih Ekolü’nün tarih yazıcılığındaki konumu, tarihsel sürece bakış açısı ve metodolojisi incelenmektedir.

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, smtknk2012@hotmail.com

Anahtar Sözcükler: Tarih Yazıcılığı, Marksist Tarih Yazımı, Sovyet Eğitim Politikası, Pokrovskiy Tarih Ekolü.

AN ALTERNATIVE MODEL IN HISTORIOGRAPHY : THE POKROVSKY SCHOOL OF HISTORY

Abstract

A Computable General Equilibrium Approach to Poverty in Turkey: A Study Based On 1998 Input-Output Table

Every event that happened in the process of humanity has a historical background. As a discipline, history was formed when humans surveyed this background or the experienced event. So the science of history is based on the tripod that consists of the historian, the surveyed events and the documents. The historian's mentality on the evaluation of events and his/her synthesis of events may differ periodically. In this context, first there was a God-centered and then a human-centered historical conception which mostly mystified the history of humanity as the history of rulers, in the first phase before the enlightenment and capitalist modernity. Although after the enlightenment period, the modern conception of history, which is human-centered, is based upon observation and the principle of causality, dominated, the status quo did not change much. Besides these two models, since the second half of the 19th century, historiography acquired a new conception. Based on the materialist historical method of Marx and Engels, this new conception began to question the dominant paradigm and to interpret history on the basis of the means of production of societies.

Tsarist Russia was definitely one of the countries that were influenced by the Marxist conception of history which had been spreading among intellectuals. Soviet Union, with a Marxist model of administration, succeeded tsarist Russia that collapsed after the February - October Revolutions of 1917. From 1918 to 1935, Pokrovsky's school of history prevailed in educational institutions in the Soviet Union. Mikhail Nikolayevich Pokrovsky had Marxist tendencies from his early university days and shaped Soviet historiography during his office as a deputy to A. V. Lunacharsky, Minister of Education. Thanks to his innovations in the field of pedagogy, M. N. Pokrovsky managed to abolish the formal, rote-learning-based and dogmatic conception of education.

This article deals with the position of the Pokrovsky School of History within historiography as an alternative to the traditional and modern historiographies. It also analyzes the school's methodology and its point of view towards the historical process.

Keywords: Historiography, Marxist historiography, Soviet education policy, Pokrovsky School of History.

Giriş

Tarih bilimi, toplumsal bellek oluşturmak bakımından her geçen gün siyasi iktidarlar için daha fazla önemiyet kazanmaktadır. Tarih, siyaset bilimi, sosyoloji veya felsefeye oranla daha politik bir hüviyeti haizdir. Bu bakımdan her ideolojinin kendine özgün bir tarih telakkisi ve metodolojisi vardır. Köleci, feodal, kapitalist ve neo-liberal dönemlerde hükümdar, aristokrasi ve burjuvazi gibi egemen güçlere sadık kalan bir tarih öğretisi söz konusuyken, Marx ve Engels ile birlikte köleler, serfler ve proleteryanın çıkarlarını esas alan eleştirel bir tarih yazımı hâsıl oldu.

Yazgıcı-geleneksel tarih yazıcılığını ters yüz eden Marksist veya materyalist tarihçilik, ilk olarak 20. yüzyılda Sovyetler Birliği'nde pratige geçti. Çalışmamızda, bu pratigin mimarı Mihail Nikolayeviç Pokrovskiy'in akademik hayatı ve tarihe ilişkin sınıfsal tahlilleri "Pokrovskiy Tarih Ekolü" adı altında incelenecektir. Ekol, "Marksist tarih metodunu" ilk kez sosyalist bir ülkede uygulamaya geçirdiğinden kendinden önceki tarih yazımına alternatif bir model olma karakterini taşımaktadır.

Tarih ve Tarih Yazıcılığı

Tarih, yaşanan her andır. Meydana gelen her olay veya vakıa, tarihi oluşturmaktadır.¹ Olaylarda başat aktör olan insan hem tarihi yaratır hem de yarattığını inceleme ihtiyacı duyar. Böylece tarih bilimi zuhur eder. Bu bağlamda birey ve olgular arasındaki ilişki, tarih biliminin temel unsurudur: "Tarihçi ve tarihin olguları birbirleri için gereklidir. Tarihçi, olguları olmaksızın köksüz ve boş, olgular tarihçileri olmadan ölü ve anlamsızdır."²

Tarihin bir bilim dalı olarak hâsıl olmasına geçmeden önce, söz konusu sözcüğün menşesine bakalım. Anlam olarak tarih sözcüğü, aslen

¹ Tarih sözcüğünün iki manayı ihtiva ettiğini düşünüyorum. Birincisi en sade olarak meydana gelendir, bu geçmişteki olaylar, gelişmeler, şartlar ve düşüncelerdir; onlar gerçekten meydana geldikleri gibidir. Diğer mana ise vuku bulanın bilgisi, meydana gelenin ifadesi veya kaydı olarak tarihtir. Bkz.; Bernard Bailyn, *On the Teaching and Writing of History*, University Press of New England Hanover, New Hampshire, 1994, s. 7.

² Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir*, Çev. Misket Gizem Öztürk, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 37.

Grekçe olan istoria(hikâye, masal, rivayet) kelimesinden gelmektedir.³ Günümüzde birçok dilde bu sözcük kullanılmaktadır.

Örneğin İngilizce’de history, Rusça’da istoriya gibi. Aynı şekilde istoria sözcüğünün, Grekçe’den Arapça’ya usture (efsane, mitoloji) şeklinde intikal ettiği de görülmektedir.”⁴

İstoria sözcüğü, kadimden günümüze kadar mevcut tevatürde hem vuku bulan olgular hem de bu olguları inceleyen disiplin anlamında kullanılmaktadır. Bu çerçevede istoria, bir disiplin (bilimsellik açısından ilkel) olarak ilk kez M.Ö. 5. yüzyılda Herodotos tarafından terminolojiye girdi. Dolayısıyla, “istoria sözcüğünü, insanların ve insan topluluklarının başından geçenleri kaydetme yoluyla edinilen bilgi anlamında kullanması Herodotos’u tarihin babası yaptı.”⁵

Herodotos ile birlikte olguları ve aktörleri değerlendirme teknikleri ve metodolojisi değişti. Buna göre tarih yazıcılığı da gittikçe şekillendi. Herodotos’tan önce salt tanrı merkezli, olguları efsaneleştiren mistik tarih telakkisi söz konusuyken, ondan itibaren profesyonel olmasa da insan merkezli tarih yazımı rol almaya başladı. Böylece tanrıları mitleştiren teokratik-yazgıcı tarih anlayışı, epistemolojik tekeline kaybetti.⁶ Bir bakıma Herodotos’tan itibaren insan merkezli ve tanrı merkezli tarih yazımı, olguları inceleme alanında 19. yüzyıla kadar bir

³ Hem geçmişte meydana gelmiş olayları, hem de bu olayları anlatan bilimi ifade eden “tarih” sözcüğünün Batı dillerindeki tüm karşılıkları, Grekçe istoria sözcüğünden gelir. Sözcük İyon lehçesinde “bildirme, haber yoluyla bilgi edinme” anlamlarında kullanılmıştır. Bkz.; Kasım Şulul, “Ana Hatlarıyla Batı Tarih Felsefesinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 4, Urfa, Kış 2002, s. 108.

⁴ Hakan Poyraz, “Tarihin Amacı ve Tarihçinin Rolü Üzerine”, *Akademik İncelemeler*, Cilt: 2, Sayı: 1, Sakarya, 2007, s. 34.

⁵ Şulul, a.g.e., s. 113.

⁶ Yazgıcı görüş yandaşlarına göre olaylar, tanrısal yazgının gizli düzenine bağlıdır. Fransız rahip Bossuet, insanın yazgısını rastlantı ya da talihin etkilediğini reddediyor ve şunları yazıyordu: “Tanrı, göklerin en üstünden, her krallığın dizginlerini ellerinde tutar; bütün yürekler onun elindedir. Üzüntüleri dizginleyen de onlara meydan açan da odur. İnsanoglunun bilinen biçimde davranışının belirleyicisi de odur. Bizim rastlantı ya da talih olarak nitelediğimiz şey Leopold von Ranke için doğrudan doğruya “Tanrının parmağı”dır. Bkz.; E.H. Carr, J. Fontana, *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, İmge Kitabevi, Çev: Özer Ozankaya, Ankara, 1992, s. 51.

savaşım içindeydi. İnsan merkezli tarih yazıcılığı, her ne kadar pozitivist yöntem, nedensellik ilkesi, belgesel kanıtlar ve araştırma teknikleri açısından 19. yüzyılda profesyonelleşerek üstünlük sağlamış olsa da egemenleri-monarkları yüceltmek, kutsamak ve övmekten tam olarak kurtulamamıştı.⁷ Örneğin Rus tarihinde I. Petro'nun, halktan uzak ceberut yönetimine ve iktidarı için oğlu Aleksey'i öldürtmesine rağmen tarihsel söylemde “büyük, ulu (velikiy)”⁸ olarak geçmesi. Aynı şekilde Yavuz Sultan Selim'in iktidara gelmek için hanedandan yaklaşık 12 kişiyi tenkil etmesine rağmen devletin bekası için iktidara uygun görülmesi ve büyük padişah olarak anılması gibi.⁹ Zira devletin bekası ve egemen-ulus paradigması, insan merkezli tarih yazıcılığını da itaatkâr bir tarih analizi yapmaya zorlamıştı.

Sadece tarih değil, sosyoloji, felsefe, biyoloji v.b. gibi birçok bilim dalında yaşanan bu mistik suskunluğu ve idealist uysallığı ortadan

⁷ 19. yüzyıl ortalarında tarihin profesyonelleşmesi, hedef ve yönelimlerde önemli değişikliklere yol açtı. İlaveten amaçlar ve yöntemler üzerine yapılan hararetlî tartışmalara da ilham verdi. Tarihçiler ilk kez “bilimsel” tarih görüşünü destekleyerek geçmişe ilişkin reddedilemez gerçekler elde etmek için belgesel kanıtların yansız ve objektif bir şekilde incelenmesini geliştirmeye çalıştılar. Titiz araştırmaları ve sıkı teknikleri önemsediler. Sonraki yıllarda, onların halefleri bu yaklaşıma çok fazla güven duymadı. Kimileri tartışılmaz gerçekliklere ulaşmaktan şüphe duydu ve bunun yerine tarihçilerin konularını değerlendirmedeki görelî bakış açılarının önemini vurgulayarak, sosyal anlamda önemli kavrayışlar elde etmeyi teşvik etti. Mark T. Gilderhus, *Tarih ve Tarihçiler*, Çev: Emine Sonnur Özcan, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2011, s. 114.

⁸ S.M. Solovyev, *Uçebnaya Kniga Russkoy İstorii*, Universitetskaya Tipografiya, Moskva, 1880, s. 290.

⁹ Türkçülük mefkûresi ile bütünleşmiş tarihçi Yılmaz Öztuna, Yavuz'un 12 kişiyi idam ettirmesini şu statükocu tespitiyle meşrulaştırmaktadır: “Yavuz, idam ettirdiği 2 ağabeyi ile 10 yeğeninin servetlerini Hazine'ye almamıştır. Hepsini müteveffaların zevcelerine, kızlarına, analarına, yani kanuni mirasçılara vermiş, üstelik bunların hepsine maaş bağlatmıştır. Sultan Korkut'un 2 kızı hakkında pek lütufkâr davranmıştır. Sultan Ahmed'in pek büyük olan servetini, son kuruşuna kadar hayatta bulunan yaşlı anası Bülbul Hatun'a vermiş, oğlunun şanına layık hayır eserlerini yaptırmasını da tavsiye eylemiştir. Bütün bunlar, bu feci idamlardan Yavuz'un asla mesul olmadığını, Türkiye'nin birliği ve yüksek menfaatleri uğruna yapıldığını ortaya koymaktadır.” Bkz. Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İkinci Cilt, İstanbul, 1994, s. 8.

kaldırmak için Karl Marx ve Engels'in¹⁰ öncülüğünü yaptığı diyalektik materyalist yöntem¹¹, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren insanlığın tarihine veya olgulara bakış açısını kökten değiştirdi. İnsan ve Tanrı merkezli tarih yazıcılığına muhalif, diyalektik yöntemi kullanan üretim araçları merkezli tarihsel materyalizm¹² ortaya çıktı.¹³ Marksist tarih

¹⁰ Antik felsefe, doğal bir ilkel materyalizm idi. Bu niteliğiyle, düşünce ile madde arasındaki ilişkiyi açığa çıkartmakta yeteneksiz kalıyordu. Ama bu konuda açıklığa kavuşma zorunluluğu, önce maddeden ayrı bir ruh öğretisine, sonra bu ruhun ölmezliğinin ileri sürülmesine, en sonra da tektanrıcılığa götürdü. Yani ilkçağ materyalizmi, idealizm tarafından yadsındı. Ama felsefenin daha sonraki gelişmesi içinde, bu kez idealizm savunulamaz bir duruma geldi ve modern materyalizm tarafından yadsındı. Modern materyalizm, yani yadsımanın yadsınması, eski materyalizmin yalın bir yeniden kurulması değildir ama onun sürüp giden temellerine, felsefe ve doğa bilimlerinin iki kez bin yıllık bir evrimin olduğu gibi, bu iki bin yıllık tarihin kendisinin de bütün bir düşünce içeriğini eşitler. Her şeyden sonra artık bu, bir felsefe değil ama ayrı bir bilimler bilimi dışında, gerçek bilimler içinde yararlılığını gösterecek ve kullanılacak yalın bir dünya görüşüdür. Bkz.; Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Çev: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1995, s. 215.

¹¹ Şeylerin içinde yatan çelişkinin yasası veya zıtların birliği yasası, materyalist diyalektiğin temel yasasıdır. Lenin, şöyle diyor: “Esas anlamda diyalektik, çelişkinin şeylerin kendi özünde araştırılmasıdır.” (1) Bu kanunu Lenin, sık sık diyalektiğin özü, diyalektiğin çekirdeği diye de adlandırıyor. (2) Bu nedenle, bu kanunun incelenmesinde geniş bir problemler çevresini, sayısız felsefi sorunları ele almadan yapamayız. Bu sorunlarda açıklık kazanırsak, materyalist diyalektiği temelinden anlarız. Bunlar şu sorunlardır: Dünya görüşünün iki şekli, çelişkinin genelliği, çelişkinin özelliği, baş çelişki ve çelişkinin başlıca yanı, çelişkinin zıt yanlarının uyuşum ve mücadelesi, çelişkilerde antagonizmanın yeri. Bkz.; Mao Ze Dung, *Teori ve Pratik*, Çev: Mehmet Atilla, Evren Yayınları, İstanbul, 1979, s. 33.

¹² Tarih yazımıyla tarih aynı değildir. Tarih, geçmişteki olayların yazılması ve yorumlanmasıyla ilgilenir; tarih insanların pratik olarak yaşamlarını kurduğu, yalnızca geçmişi değil, aynı zamanda bugünü ve geleceği de içeren global bir süreçtir. Tarihsel materyalizmin, geçmişin anlaşılmasıyla ilgilenmesi, zorunlu olarak tarihsel olayların kendi öznellerinde hikâye edilmesi anlamına gelmez; aksine tarihsel materyalizm, her şeyden önce, değiştirmek ve geleceği biçimlendirmek için bugüne ilgilenir. Bu yüzden tarihsel materyalizm ne tarihten ayrı bir teori ne de teoriden ayrı bir tarih yazımıdır. Bkz. Jorge Larrain, *Tarihsel Materyalizmi Yeniden Yapılandırmak*, Çev: S. Çeviker, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s. 128.

tezil4 adını da alan bu modelde monarşi, aristokrasi ve hatta burjuvaziye yönelik eleştirel bir yaklaşım söz konusuyken, tarihsel süreç farklı evrelere ayrılmaktadır: “ Birinci evre üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin olmadığı ilkel komünizm, ikinci evre antikçağ kölelik düzeni, üçüncüsü ortaçağ feodal sistemi ve dördüncüsü ise kapitalizm. Bu üç dönemde üretim araçları üzerine özel mülkiyet başladı ve para ekonomisi müteahhim oldu. Bundan sonra geçilecek sistem ise yeniden özel mülkiyetin son bulacağı sosyalizm-komünizm olacaktır.”¹⁵

Bilim çevresinde olumlu veya olumsuz geniş yankılar uyandıran tarihsel materyalizmin pratikte uygulanma alanı bulduğu ilk sosyalist ülke kuşkusuz Sovyetler Birliği’ydi. Fransız Devrimi’nin etkisiyle birlikte 19. yüzyılda meşruti mutlakiyetçiliğe yönelim gösteren ve tarih yazıcılığında değişim geçiren Çarlık Rusyası’nda¹⁶ II. Aleksandr reformlarıyla birlikte

13 Klasik tarih, metafizik metodu yüzünden, her çağın yalnız en mükemmel örnek yanını ele almıştır; doğuş ve ölüş anlarını yeterince önemsememiştir. Diyalektik metotlu klasik tarihsel maddecilik: hangi çağda olursa olsun, insan toplumunun genel olarak ve son duruşmada, üretici güçlerle hareket ettiğini göstermiştir. Bkz. Hikmet Kıvılcımlı, Tarih Tezi, Tarih ve Devrim Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 47.

14 Bizim hareket noktamızı oluşturan öncüller, keyfi temeller, dogmalar değillerdir; bunlar, onlara ilişkin soyutlamaların ancak imgelemede yapılabileceği gerçek öncüllerdir. Bunlar gerçek bireylerdir, bu bireylerin eylemleri ve —hem hazır buldukları hem de kendi eylemleriyle yarattıkları— maddi yaşam koşullarıdır. Bu öncüller, demek ki, ancak ampirik olarak oluşturulabilirler. Tüm insan tarihinin ilk öncülü, doğal olarak, canlı insan bireylerinin varlığıdır. Şu halde saptanması gereken ilk olgu, bu bireylerin fiziksel örgütlenişleri ve bu örgütlenmenin sonucu olarak ortaya çıkan, doğanın geri kalan bölümüyle olan ilişkilerdir. Burada, doğaldır ki, ne bizzat insanın fiziki yapısını, ne de insanların tamamen hazır buldukları doğal koşulları, jeolojik, orografik, hidrografik, iklimatik ve öteki koşulları derinliğine inceleyemeyiz. Her tarih yazımı, bu doğal temellerden ve tarih boyunca insan eyleminin bu temellerde meydana getirdiği değişikliklerden hareket etmek zorundadır. Bkz. Karl Marks-Friedrich Engels, Alman İdeolojisi (Feuerbach), Sol Yayınları, Çev: Sevim Belli, Ankara, 1992, s. 36.

15 Ernst Breisach, Tarihyazımı, Çev: Hülya Kocaoluk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 375.

16 Aralıkçılar olayından ve N. M. Karamzin’in ölümünden sonra 1820-30’lu yılların ikinci yarısında N. A. Polevoy, M. T. Kaçenovskiy, İ. F. Evers tarafından anavatan tarihi üzerine oldukça önemli ve genel çalışmalar yapıldı. Bununla birlikte, Evers 1820’li yılların Rus tarihçisi olarak ön plana çıktı. N. A. Polevoy,

sanayi kapitalizmine adım atılmış ve proleter sınıf hâsıl olmuştu. Marksizmin etkisiyle örgütlenen işçi sınıfı, çarlık monarşisine karşı amansız mücadele etmiş ve 1917'deki Ekim Devrimi'yle birlikte sosyalizm sürecini başlatmıştı. Geleneksel yapının kökten değiştiği, Sovyet modelinin esas alındığı, egemen kültürlerin tenkil edildiği sosyalist sistemde birçok bilim dalında olduğu gibi tarih alanında da yenilik yapıldı ve tarihsel materyalizm benimsendi.¹⁷ Sovyet tipi tarih yazımında Marksist tarihçi-akademisyen Mihail Nikolayevič Pokrovskiy'in öncülük ettiği tarih ekolü ilk 20 yıla damgasını vurmuştu.

M. N. Pokrovskiy'in Siyasi ve Akademik Kariyeri

Tarihçi Pokrovskiy, 17 Ağustos 1868 yılında Moskovalı bir memurun oğlu olarak dünyaya geldi. Babası Gümrük Bakanlığında görev almış ve daha küçük yaşlarda devlet kurumlarında yaşanan yolsuzlukları oğluna anlatmıştı.¹⁸ Bir bakıma aile içinde sistem karşıtı konuşmalarla büyüyen Pokrovskiy, 19 yaşında Moskova Devlet Üniversitesi'nde tarih eğitimi almaya başladı. Üniversitede tarih dışında felsefe, politika, ekonomi gibi derslere ilgi duyan ve dolayısıyla materyalizmle tanışmış olan genç Pokrovskiy, geleneksel-idealist Rus tarihçiliğinin son temsilcileri olan V. O. Klyuçevskiy ve P. G. Vinogradov gibi tarihçilerin rahle-i tedrisatında

Karamzin'e karşı gelerek, kendi tarihsel çalışmasına “devletin tarihi” değil de “Rus Halkının Tarihi” adını koydu. Çok ciltlik bir tarih yazmayı düşünmüş ve hatta 12 ciltlik bir taahhütname düzenlemişti. Ancak 6 ciltlik çıkmıştı. Bkz. A. L. Şapiro, *İstoriografiya s Drevneyşih Vremen do 1917 goda*, İzdatelstvo Kultura, Sankt-Peterburg, 1993, s. 357.

¹⁷ Marksist tarihçiler, Büyük Ekim Sosyalist İnkılabı'ndan başlayıp komünizme doğru gidilen süreçte; kapitalist sistemin tezatlarını, emperyalizmin sömürge sistemini, emperyalizm karşısında milli bağımsızlık hareketlerini, bu mücadelede olayların sosyalizme doğru evrilmesini, sınıf mücadelesi inkılabını ve Sovyet düşünce yapısının tarihi gelişim sürecini araştırmakla görevlendirilmiştir. Tarih, artık Marksist-Leninist metodoloji esaslarından hareketle yürütülmeye başlamıştır. Bkz.; Fuat Hacısalıhoğlu, *Azerbaycan'da Tarihçilik*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2012, s. 102-103.

¹⁸ Y. V. Doykov, *Samie Znamenitie İstoriki Rossii*, İzdatelstvo Veçe, Moskova, 2004, s. 283.

yetişmişti. Bu bağlamda tarihçi ve siyasetçi P. N. Milyukov¹⁹, birlikte okuduğu Pokrovskiy ile ilgili şöyle yazmaktadır: “Geriye P.G. Vinogradov’un seminerine katılan oldukça pasif bir öğrenciden yani M. N. Pokrovskiy’den bahsetmek kaldı. Pokrovskiy, Bolşevikler arasında öğrendiği Rus tarihine sözde Marksist bir bakış açısı ile ünlenmişti. Sonuçta kendisi yine Bolşevikler tarafından itibardan düşürülmüştür. Kendisi mütevazı, çoğu zaman susan biriydi. Sanki kadri bilinmemiş gibi dargın ve gücenik duran bir edası vardı.”²⁰

İlk eğitim yıllarında ağırlıklı olarak “Legal Marksizm”²¹ ilgi gösteren Pokrovskiy, 1902 yılında Kurtuluş Birliği adlı bir gruba katıldı. Aslında liberal burjuvazinin sol kanadını temsil eden bu birliğin sosyal-demokrasiye yakın olduğunu düşünen Pokrovskiy, her geçen yıl tarihe ve toplumsal ilişkilere bakış açısını değiştirmiş, özellikle 1905 Devrimi esnasında yaşanan kaotik durum ve sınıf savaşının etkisiyle radikal Marksizm’e yönelmişti. Bolşevizmle tanıştıktan sonra Bolşevik Parti saflarına katılarak, yazar ve ajitator olarak silahlı ayaklanmalara iştirak etmişti.²² Böylece Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi bünyesinde siyasi faaliyet yürütmeye başlayan Pokrovskiy, 1907 yılında Londra’da yapılan 5. Parti Kongresi’ne delege olarak seçildi. Parti içinde doğal olarak Bolşevik cenaha sempati duyan genç akademisyen, Proleterya gazetesinin redaksiyonunda görev almış ve Domov ismiyle muhtelif siyasi çalışmalar yürütmüştü. Çarlık rejiminin mutlakiyetçi baskısı altında geçen bu yıllarda tutuklanma tehlikesi yaşayan Pokrovskiy, nitekim 1909 yılında ülkesini

19 Pavel Nikolayeviç Milyukov (1859-1943) liberal-monarşist “Anayasacı Demokrat (Kadetler)” partisinin lideri, Rus burjuva karşı-devrimciliğinin öncülerinden biri ve bir burjuva tarihçisidir. Bkz.; “Meduziy-Mnogonojka”, Bolşaya Sovyetskaya Entsiklopediya, Gosudarstvennoe Nauçnoe İzdatelstvo “Bolşaya Sovyetskaya Entsiklopediya”, Tom 27, Moskova, 1954, s. 493.

20 P. N. Milyukov, Vospominaniya (1859-1917), Tom 1, New York, 1955, s. 153.

21 “Legal Marksizm”, Rusya’da 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında etkili olmuş ve yasal yayın organlarında savunulmuş, reformist bir Marksizm türüdür. Başlıca temsilcileri Struve, Berdyaev ve Tugan-Baranovskiy idi. Legal marksistlere göre Rusya’da kapitalizmin yerleşmesi kaçınılmaz ve yararlı idi. Bu yazarlar Lenin ve Plehanov gibi devrimci marksistler tarafından eleştirilmişlerdir. Legal marksistler 1901’den itibaren liberalizme kaymışlardır.

22 Doykov, a.g.e., s. 284.

terk etti ve yaklaşık 8 yıl Paris'te kaldı. En önemli eserlerini yurtdışında bulunduğu zaman diliminde yazan tarihçi Pokrovskiy'in ünlü Russkaya İstoriya s Drevneyşih Vremen (Eski Zamanlardan Bugüne Rus Tarihi) adlı beş ciltlik eseri 1910-1913 yılları arasında yayımlanmış²³ ve "Oçerk İstorii Russkoy Kulturi (Rus Kültür Tarihi Üzerine Yazılar)" adlı eseri ise 1915-1918 yılları arasında okuyucuyla buluşmuştu.

1917 Şubat Devrimi'nden sonra monarşist yönetim bertaraf olmuş ve yurt dışında bulunan devrimci-ilerici eşhas için yurda dönme şansı doğmuştu. Nitekim M. N. Pokrovskiy, Ağustos 1917 yılında Rusya'ya dönmüş ve Bolşeviklerin içinde mücadeleye devam etmişti. İlk zamanlarda Moskova Sovyeti bünyesinde faaliyetlerine devam eden Pokrovskiy'in siyasi ve akademik kariyeri, 1917 yılında Ekim Devrimi²⁴ vuku bulduktan sonra büyük bir değişime uğradı. Devrimin ilk aylarında Brest-Litovsk görüşmelerine giden heyette yer alması ve sonrasında bu antlaşmanın ağır şartlar altında imzalanmasına karşı çıkması Bolşevik hükümete bağlılık konusunda şüphe yaratmıştı. Asi akademisyen, bu dönemde Buharin'in öncülük ettiği Sol Komünistler fraksiyonu bünyesinde antlaşmanın şartlarına muhalefet etmişti.²⁵

Pokrovskiy, 1918 yılının Mayıs ayından itibaren Eğitim Halk Komiseri (bakanı) Lunaçarskiy'in yardımcılığına atanmış ve ölümüne kadar

23 Georgiy Vernadskiy, Ruskaya İstoriografiya, İzdatelstvo Agraf, Moskva, 1998, s. 355.

24 25 Ekim (7 Kasım) Sabahı Neva nehri üzerindeki köprüler, merkezi telefon istasyonu, telgraf, Petrograd telgraf ajansı, radyo istasyonu, elektrik santrali, devlet bankası, esas hazine dairesi ve diğer önemli kurumlar isyancılar tarafından ele geçirildi. Öğleye kadar Maria Sarayı derdest edildi ve Geçici Hükümet'in parlamento binası dağıtıldı. Kışlık Sarayı ve Askeri Bölge Karargâh binası dışında şehrin tümü devrimci güçlerin elindeydi. 25 Ekim sabahı Leninist silahlı ayaklanma planı artık gerçekleşmişti. Bkz.; Y .İ. Korablev, Oktyabrskaya Revolyutsiya: Voprosi i Otveti, İzdatelstvo Politizdat, Moskva, 1987, s. 258.

25 Buharin Radek ve Pyatakov ile birlikte partiye düşman olan fakat kendini "Sol Komünistler" adı altında gizleyen bir grubu yönetiyordu. Troçkiy ve Sol Komünistler grubu, parti içinde Lenin'e karşı şiddetli bir mücadeleye girişerek savaşın sürdürülmesini talep ettiler. Bu kişiler besbelli Alman emperyalistlerine ve ülke içindeki karşı-devrimcilere hizmet ediyorlardı. Çünkü henüz bir orduya sahip olmayan genç Sovyet Cumhuriyeti'ni Alman emperyalizminin darbelerine maruz bırakmaya çalışıyorlardı. Bkz. J. V. Stalin, Eserler Cilt 15, Çev: İsmail Yarkın, İnter Yayınları, İstanbul, 1990, s. 232.

bu görevde kalmıştı.²⁶ 1932 yılındaki ölümüne kadar birçok kurum ve kuruluşta müdürlük ve başkanlık yapan tarihçi Pokrovskiy'in akademik ve pedagojik yaşamında, Komünist Akademi ve Kızıl Profesörler Enstitüsü önemli bir yer kaplamaktadır. Bilhassa başkanlığını yaptığı Kızıl Profesörler Enstitüsü, Sovyet tipolojisine uygun Marksist tarihçi ve bilim adamı yetiştirmek üzere kurulmuştu. Bu bağlamda Sovyet tarihçiliğinin teorik ve pratik mürşidi olan Pokrovskiy, ölümüne yakın yıllarda eleştirilmeye başlandı.²⁷ Stalin yönetimi, bu dönemde her akademik ve siyasi alanda bir kovuşturmaca ve sorgulama içindeydi²⁸: “Stalin'in atağından kısa bir süre sonra Pokrovskiy vefat etti ve bunu izleyen birkaç yıl içinde, Sovyet tarih yazımı Pokrovskiy'in görüşlerinden keskin bir dönüş yaptı.”²⁹ Özellikle 1934'ten itibaren Pokrovskiy Tarih Ekolü, çok sert eleştirilere maruz kalmış, Marksizm'i çarpıttığı, karaladığı veya tahrif ettiği suçlamasıyla gözden düşmüştü.³⁰ Rus ve Sovyet tarih yazımında Kırım Savaşı konusunu inceleyen Candan Badem de şu tespitlerde bulunmaktadır: “1932'deki ölümünden kısa bir süre sonra Pokrovskiy aleyhinde kampanyalar açıldı. 1930'larda hızlı bir sanayileşme hamlesine giren ve yaklaşan bir savaşa hazırlık olarak yurtseverlik ve kısmen Rus milliyetçiliği motiflerini ön plana çıkaran Sovyet rejimi Pokrovskiy'in çarlık eleştirilerini aşırı bulmaya başlamıştı. Nitekim Pokrovskiy'in Şeyh Şamil ve müridizm hareketini bir kurtuluş hareketi olarak görmesi de sonradan eleştirilecekti.”³¹

26 Komiser yardımcısı olması hasebiyle merkezi arşivler ona teslim edilmişti. Üniversitelerde reform yapılması görevi de ona verilmişti. Tarih öğretimi iptal edildi ve yerine Marksist sosyoloji inşa edildi. Bkz., Vernadskiy, a.g.e., s. 355.

27 Vernadskiy, a.g.e., s. 356.

28 Stalin'in içerideki hasımlarını bastırması, İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın amansız iktisadi yaptırımları ve gitgide dünyadan kopmanın getirdiği yalnızlık duygusu, nihayet geniş görüşlülüğe son vererek tarihçiler üzerinde daha da sıkı bir baskının kurulmasına yol açtı. Yavaş yavaş bilgide tarafsızlık ilkesine bağlı, o eski “şaibeli” burjuva tarihçilerinin yerini, ideolojik taşkınlık içinde eleştiri tanımayan proleter kökenli genç tarihçiler aldı. Doğru tarihsel yorumun tanımı daraldıkça daraldı ve sonunda bundan sapmalar hata olarak değil, bozgunculuk, yıkıcılık olarak alınmaya başladı. Bkz.; Breisach, a.g.e., s. 439.

29 Breisach, a.g.e., s. 439.

30 Vernadskiy, a.g.e., s. 356.

31 Candan Badem, “Rus ve Sovyet Tarih Yazımında Kırım Savaşı”, Toplumsal Tarih 155, İstanbul, Kasım 2006, s. 16-23.

Pokrovskiy Tarih Ekolü

Sovyet tarihçiliğini Marksist bakış açısıyla³² inşa eden Pokrovskiy Tarih Ekolü, tarih eğitimine tevdi ettiği hem teorik hem de pedagojik katkısıyla SSCB'nin ilk 20 yıllık döneminde söz sahibi oldu.³³ Çalışmamızda ağırlıklı olarak ekolün Rus tarihine ve insanlığın gelişim tarihine müteallik tahlillerini sunmaya çalışacağız. Ekolün mimarı tarihçi M. N. Pokrovskiy, tarih öğretimini öncelikle mevcut ideolojiye hizmet eden bir propaganda aracı olarak görmektedir. Nitekim 1930 yılında Komünist Akademi'nin düzenlediği bir toplantıda bu konuya ilişkin görüşlerini detaylıca dile getirmişti: “Tarih alanındaki mücadele, partinin esas hattı için yürütülen mücadeledir. Bu iki mücadele arasında kırılmaz ilişkiler mevcuttur. Onları ayırmak mümkün değildir. Tarih, bu siyasi mücadelede büyük silahtır. Tarih, diğerlerine nazaran önemli siyaset bilimidir. Geçmişin siyaset tarihi ile bugünün siyaset tarihi arasında bir bağ vardır. Tarihi bu politikadan ayırmak mümkün değildir.”³⁴

Rus tarihini tahlil ederken egemenleri ve iktidarlarını efsaneleştiren-mitleştiren bir üslup yerine, eleştirel bir yöntem kullanan tarihçi Pokrovskiy, toplumsal ilişkileri ve olayları ampirik bir çerçevede ele almaktadır. Onun tarih öğretilerinde devlet ve bireyin rolü³⁵ yeterince önemsenmemektedir. Pokrovskiy'e göre tarihte belirleyici olan unsur, üretim

32 Marksist tarihçilerin esas görevleri halkın, işçi sınıfının ve köylülüğün önemli problemleri üzerinde çalışmaktır. Sınıf mücadelesi, inkılâp ve ulusal özgürlük hareketlerinin incelenmesi, altyapının tarihi gelişim sürecini araştırmak Marksist tarihçi için önemli hususlardır. Bkz.; Elnur Ağayev, Sovyet İdeolojisi Çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi: Azerbaycan Örneği, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006, s. 83-84.

33 L. E. Kozlov, M.N. Pokrovskiy Kak İstori i Metodist, (Kursoyaya Rabota), Yaroslavl, 2000, s. 12.

34 Ağayev, a.g.t., s. 83.

35 Pokrovskiy'in Rus Tarihi (1920) Lenin'in hoşuna gitmişti. Çünkü Marx'ın şematik unsurlarını vurguluyordu. Büyük çaplı genellemeler, tarihin Marx'ın üretim tarzlarına göre dönemlere ayrılması, katı bir ekonomik determinizm, bireyin rolünün küçümsenmesi ve hatta uluslar arası bir bakış açısı lehine, Rus tarihine ağırlık verilmemesi. İncelikten ve yetkinlikten uzak yaklaşımı. Pokrovskiy'in Rus Tarihi'ni etkili bir beyin yıkama aracı haline getirmişti. Pokrovskiy'in bu kullanıma bir itirazı olmamıştı; çünkü ona göre tarih, tüm sosyal bilimler içinde en siyasi olan daldı. Bkz.; Breisach, a.g.e., s. 439.

araçları ve onların yegâne malikleridir. 36 Buna nazaran imparatorluk dönemi tarih yazıcılığında üretici güçler ve sınıf savaşımı gibi faktörler pek dikkate alınmamıştı: “İmparatorluk Rusyası’nda tarih yazımı ana hatlarıyla çağdaş Batı Avrupa’ninkine paralel bir çizgide gelişmişti. 1820’lerde N.M. Karamzin’in 1880’ler ortasında S. M. Solovyev’in ve yüzyıl sonunda V. O. Klyuçevskiy’in Rusya tarihlerinde, odak noktası devletti.”³⁷Aynı zamanda devasa mülk sahibi olan Nikolay Karamzin (1766-1826) gibi çarlık tarihçileri, resmi ideolojiye bağlıydılar. Tarihçi Karamzin’in Rus tarihini kaleme alırken oluşturduğu ilk bölümü öncelikle Çar I. Aleksandr’a okuması ve ondan icazet alması Pokrovskiy tarafından şöyle yorumlanmıştı: “Biz komünist toplum için yazıyoruz ve komünist topluma okuyoruz. O ise gidip çara okuyor.”³⁸

Marksist tarih öğretisinden uzak çarlık veya burjuva tarihçileri ile Pokrovskiy arasındaki farklardan biri feodalizme bakış açısidir. Burjuva tarihçileri tarafından salt politik bir yönetim şekli olarak görülen feodalizm, tarihçi Pokrovskiy’e göre devlet ve toprak sahipleri arasındaki münasebetlere dayalı toplumsal-ekonomik bir üretim modelidir.³⁹ Pokrovskiy, üretim ilişkileri ve üretici güçlerin Rus feodalizmindeki rolünü Engels’ten yaptığı şu iktibasla açıklamaya çalışmaktadır: “Rus köylüsü 17. yüzyılın sonuna kadar önemli bir baskıya maruz kalmamıştı, serbest hareket etme özgürlüğüne sahipti. Köylü neredeyse bağımsızdı. İlk olarak

36 Uzun bir müddet Sovyet tarih bilimine yön vermiş olan Umumi İttifak Komünist Partisi’nin Tarihi adlı eser de bu anlayışla kaleme alınmıştır. Bu eserde, tarihçiliğin temel ilkeleri şu şekilde belirlenmiştir: “Tarih ilmi hakiki bir ilim olmak istiyorsa daha içtimai inkişaf tarihini kralların ve komutanların faaliyetinden, devletleri fethedenlerin ve istila edenlerin faaliyetinden ibaret hesap edemez. Her şeyden evvel maddi üreticilerin tarihiyle, işçi kitlelerin tarihiyle, halkların tarihiyle meşgul olunmalıdır. Yani tarih ilminin en birinci vazifesi üretim kanunlarının, üretici kuvvetlerin ve üretim münasebetlerinin inkişaf kanunlarını, cemiyetin iktisadi inkişaf kanunlarını öğrenip ortaya çıkarmaktır.” Bkz.; Hacısalihoglu, a.g.t., s. 98.

37 Breisach, a.g.e., s. 439.

38 Karamzin, Çar I. Aleksandr’ın kendi kız kardeşi Yekaterina Pavlovna’ya misafir olduğu Tver’e gitmişti. Burada I. Aleksandr’a yaptığı çalışmanın ilk bölümünü okudu. Tamamen birisi için yazdığı bir şeyi okuyordu. Bkz.; M. N. Pokrovskiy, İstoriçeskaya Nauka i Borba Klassov, Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomičeskoe İzdatelstvo, Moskva, 1993, s. 24.

39 Pokrovskiy, İstoriçeskaya Nauka i Borba Klassov, s. 290.

Romanov, köylüyü toprağa bağlı hale getirdi. Petro'dan (Deli Petro İ. K.) itibaren Rusya'da daha çok tarım ürünlerini ihraç eden bir dış ticaret başladı. Böylece dış ticaret arttıkça köylüler üzerindeki baskı da arttı. Henüz Yekaterina, bu baskıyı tamamen arttırmamış ve mevzuatı tamamlamamıştı. Lakin onun hazırladığı mevzuat, toprak ağalarının köylüleri daha fazla ezmesine olanak vermiş, böylece tahakküm daha fazla artmıştı.”⁴⁰

Pokrovskiy Ekolü, Rus tarihinde devleti elinde tutan monarşist yapıya ilişkin çıkarımlarda bulunurken özellikle knez veya çarın ataerkilce özel mülkiyetini öne almaktadır. Billhassa Pokrovskiy tarafından kaleme alınan “Russkaya İstoriya s Drevneyşih Vremen (En Eski Zamanlardan Bugüne Rus Tarihi)” adlı eserde knez veya çarın devletin mutlak sahibi olduğu ve tıpkı bir aile reisi gibi aileye mahsus antitenin(varlık) hamisi olduğu şu örneklem üzerinde vurgulanmaktadır: “15. ve 16. yüzyıllarda Moskova köylüsüne kimin toprağında yaşadığı sorulduğunda genellikle alınan cevap şöyleydi: ‘Hükümdarın, büyük knezin, efendimin toprağında.’”⁴¹ Devlet reisi, gerektiğinde elindeki üretim aracını istediği kişiye ya da zümreye kiralayabilirdi. Bu kişi ya da zümre, genellikle devlet liderine karşılıklı çıkarlar bağlamında yakın olardı. Mihail Pokrovskiy, riyaset ve yakınlarını şöyle betimlemektedir: “Bu ayrıcalıktan genellikle boyarlar⁴², knezin birlikte çalıştığı kişiler istifade ederlerdi. Zira bu kişiler, knezin işine yararlardı. Bundan başka özel tarım mülkiyetinden de manastırlar yararlanırlardı.”⁴³

40 Pokrovskiy, İstoriçeskaya Nauka i Borba Klassov, s. 293.

41 M. N. Pokrovskiy, Russkaya İstoriya s Drevneyşih Vremen, Gosudarstvennoye İzdatelstvo, Tom: 1, Moskva, 1922, s. 27.

42 Genel manada Rusya'da ve Romanya'da feodal toplumun üst katmanı anlamına gelmektedir. Aynı şekilde Rusya'da 15. yüzyılda Boyar Meclisi'ne girme hakkı tanıyan bir saray rütbesiydi. “Botoşani-Bariolit”, Bolşaya Sovyetskaya Entsiklopediya, Gosudarstvennoye Nauçnoye İzdatelstvo “Bolşaya Sovyetskaya Entsiklopediya”, Tom 6, Moskova, 1952, s. 12.

43 Toprağın bir malikâneye aktarılmasıyla ilgili ilk örneğe Kiev-Peçerskiy Manastırı'nın inşasını anlatan hikâyede rastlamaktayız (1051 yılına dayanan ilk vakayiname). Manastır tamamen boş bir araziye yapıldı: “Orman burada muazzamdı.” Yine de din adamları, Knez İzyaslav'ın izniyle toprak edinmişti. Bkz. Pokrovskiy, Russkaya İstoriya s Drevneyşih Vremen s. 27.

Pokrovskiy'in tarih analizine bakıldığında devlet otoritesini elinde tutan monarkın şahsi mülkiyet düşkünlüğü, hemen hemen her dönemde göze çarpmaktadır. Korkunç İvan'ın babası Vasiliy İvanoviç döneminde İspanya Kralı V. Karl'a yapılan bir seyahati irdelleyen tarihçi Pokrovskiy, knezin nasıl bir mülki enaniet içinde yaşadığını aleni bir şekilde yansıtmaktadır: "Sezar tarafından cömertçe, altın ve gümüş kap, zincir, para, tabak ve daha birçok şey hediye edilmişti. Hepsi, büyük knezin oldukça hoşuna gitmişti. Nitekim elçileri tarafından kendisine teslim edilen hediyeleri, kendi büyük özel ambarına koydurmuştu."⁴⁴

Moskova Knezliği'nden devlete geçiş aşamasında devlet aygıtlarını ve iktidarı paylaşan egemen sınıf arasında birtakım uzlaşmazlıklar baş göstermişti. Bilhassa Korkunç İvan (IV. İvan) döneminde boyarlar, prensler (knezler) ve çar arasında amansız bir iktidar mücadelesi söz konusuydu. Boyar-Prens ortaklığından çekinen Çar IV. İvan, henüz Livonya Savaşı esnasında otoritesinin tanınmadığını ve tahtının tehlikede olduğunu fark etti. Bu bağlamda Korkunç İvan, hegemonyasını kabul ettirmek ve koltuğunu kuvvetlendirmek için 1565-84 yılları arasında opriçnina⁴⁵ adı verilen, kendine özgün yönetim anlayışı olan bir devlet içi devlet modeli teşkil etti. Tam teşekküllü otokratik devlet modelinin hayata geçtiği opriçninada çarın kendisine mahsus toprakları ve bu toprakları yönetmekle mesul özel sarayı vardı.⁴⁶ Çara yakın dvoryaninler⁴⁷ ve askerler ise opriçnik olarak bu sarayda görev almaktaydılar. Merkezi yönetimden uzaklaştırılan knez ve boyarlar ise kenar bölgeleri ihtiva eden zemşinada (Çar Korkunç İvan tarafından Moskova Devleti arazisinden

44 Pokrovskiy, Russkaya İstoriya s Drevneyşih Vremen, s. 27.

45 Opriç (опричь, yani başka, mahsus) sözcüğünden gelen Opriçnina, feodal parçalanmışlık döneminde yurtluk toprağının özel mülkiyete ayrılan parçası anlamına gelmekteydi. Bkz.; "Olonho-Panino", Bolşaya Sovyetskaya Entsiklopediya, Gosudarstvennoye Nauçnoye İzdatelstvo "Bolşaya Sovyetskaya Entsiklopediya", Tom: 31, Moskva, 1955, s. 92.

46 Korkunç İvan, kendi özel kullanımına almak için ülkenin batısı, güneyi ve merkezindeki birçok şehri opriçninaya dahil etti. Kuzeyin engin toprakları, bazı yerleşim yerleri, nahiyeler ve Moskova'nın bir kısmı opriçnina topraklarıydı. Bkz. A. A. Zimin, Opriçnina İvana Groznogo, İzdatelstvo Sotsialno-Ekonomičeskoj Literaturi "Mısl", Moskova, 1964, s. 132.

47 Eski feodal topluma ait bir sınıf. Dvoryanin, двор (dvor) yani saray sözcüğünden türemektedir. Sarayda görev yapan anlamını da ihtiva etmektedir.

koparıp boyarlara tahsis edilen hisse) bir nevi izole edilmişlerdi. Bu anlamda Pokrovskiy opriçninayı sınıfsal çerçevede irdelemiş, bu idari sistemle birlikte boyarların zayıfladığı ama dvoryaninlerin güç kazandığı sonucuna varmıştı: “Opriçnina, sadece eski zadeğân sınıfı ortadan kaldırmakla yetinmedi, yeni bir sınıf yarattı. Çar IV. İvan’a yakınlaşan orta sınıf dvoryaninler, yeni konumlarına hızlıca alıştılar ve ortadan kaldırdıkları boyarların bir kopyası oldular. Bunun tipik örneklerinden biri Korkunç İvan’a yakın, sarayda onun silah hazinesi odasını idare eden Bogdan Yakovleviç Belskiy’di.”⁴⁸

Tarihçi Pokrovskiy’in Marksist öğretisinde yer edinen önemli kuramlardan biri şüphesiz “ticaret kapitalizmi”ydi. Bir üretim biçimi olmadığı yönünde eleştirilere maruz kalan bu teoriye göre ticaret kapitalizmi, Rus tarihinde bilhassa 16. ve 19. yüzyıllar arasında iç ve dış ilişkilerde büyük bir rol oynamıştı. “Rus Kültür Tarihi Üzerine Yazılar (Oçerk İstorii Russkoy Kultury)” adlı eserinde ticaret kapitalizminin menşesine ilişkin analizler yapan Pokrovskiy, şunları aktarmaktadır: “Ticaret kapitalizminin ilk önemli işaretlerine Kiev Rusya’sında rastlamaktayız. Russkaya Pravda (Rus Yasası)⁴⁹, ticari gelir terimini ihtiva etmektedir, onda ticari gelir için prigostit (Пригостить)⁵⁰yani ticarete ayrılan sermaye üzerinden gelir sağlamak terimi geçmektedir.”⁵¹ Pokrovskiy’in nazariyesine göre burjuvazi, 16. yüzyıldan itibaren Rusya’da bir sınıf olarak hâsıl olmaya başladı. Zanaatkârlar küçük burjuvazi, tacirler ise büyük burjuvazinin ilk temsilcileriydi. Ona göre Sovyetler Birliği’nden önceki tarihçiler, yaptıkları tarihsel incelemelerde bu sınıfın varlığını pek fark etmemişlerdi.

48 Mihail Pokrovskiy, Russkaya İstoriya, İzdatelstvo Poligon, Tom: 1, Sank-Peterburg, 2002, s. 237.

49 Knez Yaroslav Mudriy döneminde düzenlenen Russkaya Pravda, Rus tarihinin önemli hukuksal belgelerinden biri olarak göze çarpmaktadır. Söz konusu yasa knez ve feodallerin mülkiyetini köylülere karşı korumaktaydı. Bkz.; “Rona-Samoyloviç”, Bolşaya Sovyetskaya Entsiklopediya, Gosudarstvennoye Nauçnoye İzdatelstvo “Bolşaya Sovyetskaya Entsiklopediya”, Tom: 37, Moskva, 1952, s. 407.

50 Гостить (gostit) ticaret yapmak, Гость (gost) tacir, Гостьба (gostba) ticaret anlamına gelmektedir.

51 M.N. Pokrovskiy, Oçerk İstorii Russkoy Kultury, İzdatelstvo LİBROKOM, Moskva, 2010, s. 84.

Tarihçi Pokrovskiy, ticaret burjuvazisinin yükselişini analiz ederken devletin üstlendiği rolü göz ardı etmemektedir. Ona göre otokratik devlet, ticaretin merkezindeydi; ticari ilişkiyi başlatan, yöneten ve bu ilişkiden en büyük payı koparan temel aygıttı. Devletin hazinesi ise aslında çarın hazinesi konumundaydı. Dolayısıyla en belirgin tacir, çarın kendisiydi. Çarın hazinesi büyürken etrafındaki devlet ricali de zenginleşmekteydi. Bu bağlamda I. Petro zamanında devlet ve ticaret burjuvazisi arasındaki ilişkiye bakıldığında Amiral Fyodor Apraksin, Sadrazam Yardımcısı Pyotr Şafirov ve Pyotr Tolstoy çarın hazinesinden istifade ederek büyük şirket sahibi olan devlet adamları olarak örnek teşkil etmektedir.⁵²

Marksist tarihçi olarak aynı zamanda 19. yüzyıl Rus tarihini tetkik eden M. N. Pokrovskiy, Aralıkçılar (Dekabristler) İsyanı'na farklı bir açıdan bakmaktaydı. Ona göre Serflik Yasası ve monarşist yapıya karşı 14 Aralık 1825'te zuhur eden söz konusu isyanın savunduğu Kuzey Amerika Anayasası, aslında köleliği ihtiva eden bir anayasaydı.⁵³ İsyanı tertip eden gizli cemiyetleri irdeleyen Pokrovskiy, Russkaya İstoriya (Rus Tarihi) adlı eserinde Güney Cemiyeti'nin demokratik, Kuzey Cemiyeti'nin ise toprak ağalığına dayandığını ileri sürmektedir.

I. Nikolay döneminde köylüler üzerinde tahakküm kuran toprak sahiplerinin ferdi çıkarlarına göre işleyen feodal ve zadegân bir sistemin devam ettiğini belirten Tarihçi Pokrovskiy'e göre bu paradigma, II. Aleksandr döneminde yapılan reformlarla az da olsa değişime uğramıştı. Ancak bu reformlar, sanayi kapitalizminin getirdiği ekonomik zorunluluğa bağlı olarak yapılan ve dolayısıyla burjuva karakteri ihtiva eden reformlardı.

Sonuç

İşçi ve köylüler üzerinde egemenlik kurmuş olan Çarlık despotizmi ve burjuvazi, 1917 Ekim Devrimi'yle birlikte otoritesini yitirmişti. Köylüye

52 Pokrovskiy, a.g.e., s. 91-92.

53 Aralıkçılar, özellikle de Nikita Muravyev, Kuzey Amerika Anayasası'yla epey bir ilgilenmişti. Fakat bu anayasa o zamanlar köleliği tanımaktaydı ve Güney Devletleri Federasyonu'nun mevcut yapısı ise pratikte tamamen aristokratikti. Bkz. Mihail Pokrovskiy, Russkaya İstoriya, İzdatelstvo Poligon, tom 3, Sankt-Peterburg, 2002, s. 26.

toprak, halka özgürlük ve anayasa sözü veren Sovyet yönetimi, ulusların kendi kaderini tayin hakkını da göz önünde tutarak eğitim, kültür ve ekonomik alanda ivedi çalışmalar yürütmüş, kısmen olumlu sonuçlar almıştı. Bu bağlamda yürütülen çalışmaların biri de yeni bir tarih algısı üzerinedir. Leninist-Marksist ilkelere uygun, bireyi sınıfsal düşünmeye sürükleyen ve geleneksel Slavcı-Ortodoksu öğretiyi tenkit eden bir tarih yazıcılığı inşa edildi. Bu görevi deruhte eden tarihçi Pokrovskiy, 1905 yılından itibaren pratik Marksizm’le bütünleşmiş ve burjuva tarihçiliğinin eksik yönlerini başarıyla tespit etmişti. Bu bağlamda faaliyet yürüten Pokrovskiy Tarih Ekolü, klasik tarih anlayışına alternatif bir ekol olarak 1918-1934 yılları arasında Sovyet eğitim politikasında Marksist yöntemi uygulamış ve resmi tarihe eleştirel bir yaklaşım getirmişti. Hazırladığımız çalışma sonucunda ekolün öncüsü Pokrovskiy tarafından yapılan araştırmaların ve incelemelerin alternatif bir tarih modeli yaratmada önemli bir katkı sunduğu gözlemlenmektedir. Tarihçi Pokrovskiy’in fikirleri ve bilimsel katkısı, 1934 yılından itibaren Troçkizm ve Stalinizm arasındaki ideolojik sürtüşmenin yaşandığı dönemde sorgulanmaya başladı. Halk düşmanları kategorisinden nasibini alan M. N. Pokrovskiy’in tarihsel görüşü eleştiri süzgecinden geçirilmiş ve Marksizmi örtük bir biçimde çarpıttığı gerekçesiyle reddedilmişti.

Her şeye rağmen kapitalizmden sosyalizme geçişin doğum sancılarını azaltan bir teorisyen olarak ön plana çıkan Pokrovskiy, Sovyet tarih yazıcılığındaki olumlu veya olumsuz katkısıyla önem arz etmeye devam etmektedir.

Kaynaklar

AĞAYEV, Elnur, Sovyet İdeolojisi Çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi: Azerbaycan Örneği, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006.

BADEM, Candan, “Rus ve Sovyet Tarih Yazımında Kırım Savaşı”, Toplumsal Tarih 155, İstanbul, Kasım 2006.

BAILYN, Bernard, On the Teaching and Writing of History, University Press of New England Hanover, New Hampshire, 1994.

Bolşaya Sovyetskaya Entsiklopediya, Gosudarstvennoye Nauçnoye İzdatelstvo “Bolşaya Sovyetskaya Entsiklopediya”, Moskva, 1952.

BREISACH, Ernst, Tarih yazımı, Çev: Hülya Kocaoluk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

CARR, E. H., FONTANA, J., Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık, İmge Kitapevi, Çev: Özer Ozankaya, Ankara, 1992.

CARR, Edward Hallet, Tarih Nedir, Çev: Misket Gizem Öztürk, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

DOYKOV, Y. V., Samie Znamenitie İstoriki Rossii, İzdatelstvo Veçe, Moskva, 2004.

ENGELS, Friedrich, Anti-Dühring, Çev: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1995.

GILDERHUS, Mark T., Tarih ve Tarihçiler, Çev: Emine Sonnur Özcan, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2011.

HACISALİHOĞLU, Fuat, Azerbaycan'da Tarihçilik, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2012.

KIVILCIMLI, Hikmet, Tarih Tezi, Tarih ve Devrim Yayınevi, İstanbul, 1974.

KORABLEV, Y. İ., Oktyabrskaya Revolyutsiya: Voprosı i Otvetı, İzdatelstvo Politizdat, Moskva, 1987.

KOZLOV, L. E., M. N. Pokrovskiy Kak İstoriik i Metodist, (Kursoyaya Rabota), Yaroslavl, 2000.

LARRAIN Jorge, Tarihsel Materyalizmi Yeniden Yapılandırmak, Çev: S. Çeviker, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.

MARX, Karl - ENGELS, Friedrich, Alman İdeolojisi (Feuerbach), Sol Yayınları, Çev: Sevim Belli, Ankara, 1992.

MİLYUKOV, P. N., Vospominaniya (1859-1917), Tom 1, New York, 1955.

ÖZTUNA, Yılmaz, Büyük Osmanlı Tarihi, Ötüken Neşriyat, İkinci Cilt, İstanbul, 1994.

POKROVSKİY, M. N., İstoriçeskaya Nauka i Borba Klassov, Gosudarstvennoye Soçialno-Ekonomiçeskoye İzdatelstvo, Moskva, 1993.

POKROVSKİY, M. N., Oçerk İstorii Russkoy Kultury, İzdatelstvo LİBROKOM, Moskva, 2010.

POKROVSKİY, M., Russkaya İstoriya, İzdatelstvo Poligon, Tom: 1, Sank-Peterburg, 2002.

POKROVSKİY, M., Russkaya İstoriya, İzdatelstvo Poligon, Tom: 3, Sank-Peterburg, 2002.

POKROVSKİY, M. N., Russkaya İstoriya s Drevneyşih Vremen, Gosudarstvennoye İzdatelstvo, Tom: 1, Moskva, 1922.

POYRAZ, Hakan, “Tarihin Amacı ve Tarihçinin Rolü Üzerine”, Akademik İncelemeler, Cilt: 2, Sayı: 1, Sakarya, 2007.

SOLOVYEV, S. M., Uçebnaya Kniga Russkoy İstorii, Universitetskaya Tipografiya, Moskva, 1880.

STALİN, J. V., Eserler Cilt 15, Çev: İsmail Yarkın, İnter Yayınları, İstanbul, 1990.

ŞAPIRO, A.L., İstoriografiya s Drevneyşih Vremen do 1917 goda, İzdatelstvo Kultura, Sankt-Peterburg, 1993.

ŞULUL, Kasım, “Ana Hatlarıyla Batı Tarih Felsefesinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 4, Urfa, Kış 2002.

VERNADSKİY, Georgiy, Ruskaya İstoriografiya, İzdatelstvo Agraf, Moskva, 1998.

ZİMİN, A. A., Opriçnina İvana Groznogo, İzdatelstvo Sotsialno-Ekonomiçeskoy Literaturiy “Mısl”, Moskva, 1964.

ZE DUNG, Mao, Teori ve Pratik, Çev: Mehmet Atilla, Evren Yayınları, İstanbul, 1979.

ENGELLİ ÇOCUĞU OLAN EBEVEYNLERİN SOSYAL DESTEK ALGILARININ VE GELECEĞE İLİŞKİN PLANLARININ İNCELENMESİ

Nuray DÜZOVA*

Özet

Bu araştırmada engelli çocuğu olan ebeveynlerin sosyal destek algıları ve geleceğe ilişkin planları incelenmiştir. Örneklemi, Malatya’da eğitim gören engelli çocukların ebeveynlerinden 192 anne ve 114 baba olmak üzere toplam 306 kişi oluşturmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak, “Kişisel Bilgi Formu”, Aile Destek Ölçeği ve Geleceğe İlişkin Plan Ölçeği kullanılmıştır. Veri toplama araçları ebeveynlere bizzat uygulanmıştır. Verilerin analizinde SPSS 13 (Statistical Package for the Social Sciences) paket programı kullanılmıştır. Bulgulara bakıldığında annelerin, çocuğunun engelinden dolayı kendini suçlu hissedendenlerin, engelli çocuğun bakımında yardımcı bulunmayanların, zihinsel engelli çocuğa veya hem zihinsel hem bedensel engelli çocuğa sahip ebeveynlerin diğerlerine oranla daha az sosyal desteğe sahip oldukları görülmüştür. Ayrıca, engelli çocuğunun bakımda yardımcı bulunanların geleceğe ilişkin daha fazla plan yaptıkları görülmüştür. Ebeveynlerin büyük çoğunluğu engelli çocuğunun bakımı konusunda kaygılıdır.

Anahtar Sözcükler: Engelli Ebeveynleri, Aile Destek Ölçeği, Geleceğe İlişkin Plan Ölçeği, Özel Eğitim Kurumları.

THE INVESTIGATING THE SOCIAL SUPPORT PERCEPTIONS AND FUTURE PLANS OF PARENTS WHO HAVE DISABLED CHILDREN

Abstract

This study investigates the social support perceptions and future plans of parents who have disabled children. The participants are a total of 306 parents (192 mothers and 114 fathers) whose children are

* Yrd. Doç. Dr. Nuray DÜZOVA Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü PDR Anabilim Dalı / nduzova@adiyaman.edu.tr

provided with special education in Malatya. The data were collected using “Personal Information Form”, Family Support Scale and Future Plan Scale. The findings suggest that social support perception scores decrease significantly for mothers, parents who blame themselves for their children’s disability, parents deprived of someone helping care the child, parents having mentally disabled child or both mentally and physically disabled child and parents with moderate or poor psychological well-being. Moreover, it was found that parents with someone helping care the child and parents with fine psychological well-being make future plans more than the others. Finally, most of the parents were found to be worried about how well their disabled child will be cared after they die.

Key Words: Parents of disabled children, family support scale, future plan scale, special education institutions.

Giriş

Özel eğitim sisteminin içinde eğitimden ve sosyal destek programlarından diğerlerinin yararlandığı kadar yararlanamayan çocuklar da vardır. Özel eğitim içinde rehberlik çok önemli bir hizmet alanıdır; çünkü engelli çocuklar da birer bireydir ve normal yaşam içinde onlar da kendini, çevresini tanıma ve çevreye uyum sağlama isteği içindedirler (Üre, 2003:196; Ünal-Eroğlu, 2008: 395). Artık bedensel ve/veya zihinsel engelinin ya da öğrenme bozukluğunun derecesine bakılmaksızın, her bireyin belirli bir potansiyeli olduğu bilinmektedir (Sinason, 2002:11).

5378 sayılı Türkiye Özürlüler Yasasının Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 1 Temmuz 2005 tarihinde kabul edilmesiyle birlikte görme, ortopedik, işitme, dil-konuşma, ses bozukluğu, zihinsel ve ruhsal özürlü çocuklardan özel eğitim değerlendirme kurulları tarafından, özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine devam etmeleri uygun görülenlerin eğitim giderlerinin, her yıl bütçe uygulama talimatında belirlenen miktarı Milli Eğitim Bakanlığı bütçesine konulacak ödenekten karşılanacağı belirtilmiştir. 1.6.2006 tarihinde, yürürlüğe girmesiyle özel kurumlarının sayısında artış olmuştur.

Aileler sıklıkla çocuklarına bakmaktan dolayı molaya ihtiyaç duymaktadırlar ve bu fırsatı sağlayan hizmetler streslerini azaltabilmektedir. Çocuğa, aileye ve topluma iyileştirme katkısı açısından engelli çocuklarda eğitimin katkısı oldukça önemlidir (BMJ, 2006; Clarke, 2006). Sosyal desteğin fiziksel ve ruhsal sağlığı etkilediği bilinmektedir (Vandervoort, 1999; Manuel, Naughton, Balkrishnan, Smith ve Koman, 2003). Alınan sosyal desteğin miktarından çok mevcut desteklerin anne

babaların gereksinimlerini karşılayacak işlevsel destekler olmaları sağlanmalıdır (Bayraklı ve Kaner, 2012).

Ülkemizde özürlü çocukların eğitimi için özel eğitim kurum ve personelinin sayıca yetersiz oluşu ailenin eğitilerek çocuklarının gelişimine katkıda bulunmasını bir gereksinim haline getirmiştir (Özgür, 2004). Anne-babaların çocuklarıyla en yoğun iletişim içinde olan bireyler olmaları ve onların görüşlerinden yararlanmanın çocukların gelişimini kolaylaştırıcı anlam taşıması, özellikle annelerin eğitim düzeylerinin düşük olması nedeniyle de ailenin katılımı oldukça önemlidir (Akkök, 2004). Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezi, hem zihinsel engelli çocuk için hem de zihinsel engelli çocuğa sahip anne için önemli bir yerdir; çünkü anne, zihinsel engelli çocuğu bir yandan gelişimi için eğitim alırken bir yandan da özel eğitim merkezindeki diğer annelerle iletişim halinde olmaktadır. Bu durum da anneleri çok memnun etmektedir; çünkü anneler için arkadaşlar önemli destek mekanizmasıdır (Tunç, 2011).

Engelli çocuğa sahip bazı ailelerin engelli çocuğa daha kolay uyum sağladıkları, psikososyal işlevleri açısından normal çocuğu olan ailelerden farkları olmadığı belirtilmektedir (Sucuoğlu, 1997). Ancak, çalışmaların çoğunda ise engelli çocuktan dolayı olumsuzluklar yaşandığı görülmektedir. Şöyle ki, engelli çocuğu olan annelerin algıladıkları aile işleyişi ve yaşam kalitelerinin engelli çocuğu olmayanlara göre düşük (Özyurt, 2011), engelli çocuk ebeveynleri genelde daha fazla depresyona sahip (Veisson, 1999; Hastings, Brown, 2002; Toros, 2002 vd.), umutsuzluk düzeyleri daha yüksek (Aydoğan, 1999; Evans, Darrah, Pain, Adkins ve Kratochvil, 2001; Ceylan, 2004), kaygı düzeyleri daha fazla (Doğru ve Arslan, 2000; Ahmetoğlu ve Aral 2005 vd.) ailede stres daha fazla (Orr, Cameron, Dobson ve Day, 1993; Mobarak, Khan, Munir, Zaman, ve McConachie, 2000 vd.), stresle başa çıkma tarzları farklı (Feher-Prout, 1996; Heiman, 2002; Tunalı ve Power, 2002 vd.), kişilik özellikleri farklı (Veisson, 2001; Pelchat, Lefebvre ve Perreault, 2003), anksiyete düzeyleri fazla (Toros, 2002; Uğuz ve ark., 2004; Bumin ve ark., 2008), engelli çocuklarda diğerlerinden daha çok problemli davranış gözlemlemekte (Özen, Çolak ve Acar, 2002), daha çok koruyucu tutum sergilenmekte (Şahin ve Mağden, 2004) ve evlilik uyumları değişmektedir (Toros, 2002; Köksal ve Kabasakal, 2012).

Bu çalışmada, engelli çocuk ebeveynlerinin aile içi ilişkilerine ilişkin, sosyal destek algıları ve geleceğe ilişkin planları üzerinde durulmuştur.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada engelli çocuğu olan ebeveynlerin sosyal destek algıları ve geleceğe ilişkin planlarının incelenmesinde ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, iki veya daha fazla değişken arasında birlikte değişimin varlığı ve derecesini araştıran tarama modelidir (Karasar, 1998: 81).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2011-2012 eğitim öğretim yılında Malatya’da hizmet veren 15 özel eğitim ve rehabilitasyon kurumunda eğitim gören 1200 engelli çocuğun ebeveynleri, örneklemi ise evren içerisinde tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen 6 özel eğitim ve rehabilitasyon kurumunda eğitim gören engelli çocukların ebeveynlerinden 192 anne ve 114 baba olmak üzere toplam 306 ebeveyn oluşturmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak bağımsız değişkenlere yönelik olarak araştırmacı tarafından hazırlanan “Kişisel Bilgi Formu” ile Kaner (2001) tarafından geliştirilen “Aile Destek Ölçeği” (ADÖ) ve Gölalmiş-Erhan (2005) tarafından geliştirilen “Geleceğe İlişkin Plan Ölçeği” (GİPÖ) kullanılmıştır.

Aile Destek Ölçeği (ADÖ)

Aile Destek Ölçeği (ADÖ), Kaner tarafından 2001 yılında, spesifik olarak engelli çocuğu olan ana-babaların çeşitli kaynaklardan aldıkları farklı sosyal destek türlerine ilişkin algılarını belirlemek için geliştirilmiştir. ADÖ iki bölümden oluşmaktadır. Bunlardan birinci bölüm algılanan sosyal

destek, ikinci bölüm ise sosyal ilişki ağındaki ilişki sayısını belirlemeyi amaçlamaktadır. ADÖ'nün niteliksel boyutu 31 maddeden oluşmakta ve maddeler duygusal destek, bilgi desteği, bakım desteği, yakın ilişki desteği ve maddi destek olmak üzere 5 alt boyutta toplanmaktadır. Duygusal Destek Alt Boyutu, sıkıntılı anlarında anne-babayı duygusal olarak rahatlatan, ona yol gösteren, karar vermesini kolaylaştıran güvenilir birinin varlığını ifade eden duygusal destek boyutudur ve 9 maddeden oluşmaktadır. Bilgi Desteği Alt Boyutu, yetersizliği olan çocuğunun özellikleri, gelişimi, eğitimi ve ona nasıl davranılması gerektiği konusunda anne-babayı bilgilendirecek, yol gösterecek birilerinin varlığını değerlendiren eğitsel destek boyutudur ve 8 maddeden oluşmaktadır. Bakım Desteği Alt Boyutu, yetersizliği olan çocuğun bakımında ona yardımcı olacak ve anne-babanın kendisine zaman ayırmasını sağlayacak destek ile ilgili 5 maddeden oluşmaktadır. Yakın İlişki Desteği Alt Boyutu, anne-babanın duygusal olarak güçlü bir biçimde bağlandığı, önemli kararlarını ve sırlarını paylaştığı, sevildiğini hissettiği birinin yaşamında bulunma derecesini değerlendirmektedir ve 6 maddeden oluşmaktadır. Maddi Destek Alt Boyutunda ise ailenin maddi açıdan sıkıntıda olduğu zamanlarda başvurabileceği kaynakların varlığını test eden 3 madde yer almaktadır. Sosyal desteğin niceliksel boyutunu değerlendirmeyi amaçlayan 32., 33. ve 34. maddelerde anne - babanın yakınlarıyla yüz yüze ve telefonla görüşme sıklığı ve anne-babanın dışarıya sosyal etkinlik amacıyla çıkma sıklıkları belirlenmektedir. Bu bölümden elde edilen veriler yüzdelikler ile ifade edilmektedir.

Katılımcılar ADÖ'deki maddelere her zaman (3), bazen (2), hiçbir zaman (1) seçeneklerinden birini seçerek tepki vermektedirler. Alt boyutların yanı sıra, ölçeğin tümünden elde edilen toplam puan da değerlendirilebilmektedir. ADÖ'den yüksek puan almak, ana babaların engelli çocuklarının gereksinimlerini karşılamasına yardımcı olan desteklere sahip olduklarını, düşük puan ise bu desteklerden yoksun olduklarını ifade etmektedir (Kaner, 2003).

Geleceğe İlişkin Plan Ölçeği (GİPÖ)

Geleceğe İlişkin Plan Ölçeği (GİPÖ), Gölalmış-Erhan (2005) tarafından anne-babaların çocuklarının geleceğine ilişkin plan yapip

yapmadıklarını belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. GİPÖ 3 maddeden oluşmaktadır. Ölçekteki maddelere “evet” yanıtı için 1; “hayır” yanıtı için 2 puan verilmektedir. Bu ölçekte düşük puan, gelecek planlarının olduğunu: yüksek puan ise gelecek puanlarının olmadığını göstermektedir. Ölçekten alınan en yüksek puan 6, en düşük puan 3’tür. Bu ölçekle birlikte kullanılan 2 soru daha bulunmaktadır. Bu sorulara verilen yanıtlar yüzdelikleri alınarak değerlendirilmiştir.

Kişisel Bilgi Formu

Kişisel Bilgi Formu’nda ebeveynin cinsiyeti, kendini suçlama durumu, yardımcı birilerinin olması, ebeveynin psikolojik sağlığı ve çocuğun engel türünden oluşan demografik bilgiler yer almaktadır.

Verilerin Analizi

Ebeveynlerin ADÖ ve GİPÖ’ den aldıkları puanların, ebeveyn cinsiyetine, çocuğun engelinden dolayı kendini suçlama ve engelli çocuğun bakımında yardımcı birilerinin olması değişkenlerine göre farklılığına bakmak için grup varyanslarının eşit olduğu durumlarda t testi, olmadığı durumlarda Mann Whitney U testi uygulanmıştır. Ebeveyni psikolojik sağlığı ve çocuğun engeli değişkenlerine göre puanların farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla da varyansların homojen olduğu durumlarda Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve gruplar arası farklılığı belirlemek için LSD testi yapılmıştır. Varyansların homojen olmadığı durumlarda Kruskal Wallis-H Testi uygulanmış, gruplar arası farklılığı belirlemek için ikili gruplar arasında Mann Whitney U testi uygulanmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular tablolar halinde verilmiştir.

Tablo 1: ADÖ ve GİPÖ Puanlarının Ebeveynlere İlişkin Analiz Sonuçları

Ölçek	Ebeveyn	N	$\bar{X}$	S	t	U	p
Duygusal Destek	Anne	192	19.86	5.33	-.533		.594
	Baba	114	20.20	5.36			
Bilgi Desteği	Anne	192	16.10	4.37	1.070		.286
	Baba	114	15.55	4.34			
Bakım Desteği	Anne	192	9.88	3.03	-2.065		.040*
	Baba	114	10.64	3.19			
Yakın İlişki Desteği	Anne	192	12.91	3.77	-.860		.391
	Baba	114	13.29	3.71			
Maddi Destek	Anne	192	6.12	2.22	-.325		.745
	Baba	114	6.21	2.22			
Tüm Test	Anne	192	64.89	16.00	-.532		.595
	Baba	114	65.90	16.04			
GİPÖ	Anne	192	5.41	.83		10324.0	.347
	Baba	114	5.28	.96			

*P<05

Tablo 1 incelendiğinde annelerin bakım desteği puan ortalamaları $\bar{X}$ = 9.88 iken babaların puan ortalamaları $\bar{X}$ = 10.64 ve (t=2.065, p<05) anlamlı çıkmıştır. Bu bulgudan hareketle annelerin babalardan daha az bakım desteğine sahip oldukları ifade edilebilir. GİPÖ puanlarında ebeveynlerin cinsiyetleri anlamlı farklılık bulunamamıştır.

Tablo 2: ADÖ ve GİPÖ Puanlarının Annelerin Çocuğun Engelinden Dolayı Kendini Suçlama Değişkeni Açısından Farklılığına İlişkin Analiz Sonuçları

Ölçek	Kendini Suçlama	N	$\bar{X}$	S	t	p
Duygusal Destek	Evet	58	18.79	5.37	-1.904	.058
	Hayır	248	20.27	5.30		
Bilgi Desteği	Evet	58	15.60	4.28	-.572	.568
	Hayır	248	15.96	4.38		
Bakım Desteği	Evet	58	9.31	9.31	-2.348	.020*
	Hayır	248	10.36	10.36		
Yakın İlişki Desteği	Evet	58	12.36	12.36	-1.575	.116
	Hayır	248	13.21	13.22		
Maddi Destek	Evet	58	5.67	5.67	-1.854	.065
	Hayır	248	6.27	6.27		
ADÖ Tüm Test	Evet	58	61.74	16.24	-1.874	.062
	Hayır	248	66.06	15.86		
GİPÖ	Evet	58	5.43	5.43	.531	.596
	Hayır	248	5.36	5.36		

*P<05

Tablo 2 incelendiğinde çocuğunun engelinden dolayı kendini suçlu hissedenlerin bakım desteği puan ortalamaları $\bar{X} = 9.31$ iken suçlu hissetmeyenlerin bakım desteği puan ortalamaları $\bar{X} = 10.36$ ve ($t=2.348$, $p<05$) anlamlı bulunmuştur. Çocuğunun engelinden dolayı kendini suçlu hissedenler, suçlu hissetmeyenlerden daha az bakım desteğine sahiptirler.

GİPÖ puanlarında ebeveynlerin çocuğun engelinden dolayı kendini suçlu hissetme durumuna göre anlamlı farklılık bulunamamıştır.

Tablo 3: ADÖ ve GİPÖ Puanlarının Engelli Çocuğun Bakımında Annelere Yardımcı Birilerinin Olması Değişkeni Açısından Farklılığına İlişkin Analiz Sonuçları

Ölçek	Yardımcı Olması	Birilerinin	N	$\bar{X}$	S	t	U	p
Duygusal Destek	Evet		99	22.14	4.60		6698.50	.000*
	Hayır		207	18.96	5.37			
Bilgi Desteği	Evet		99	18.04	3.81			.000*
	Hayır		207	14.87	4.23	6.306		
Bakım Desteği	Evet		99	12.41	2.36		3897.00	.000*
	Hayır		207	9.09	2.83			
Yakın Destegi İlişki	Evet		99	14.63	3.34			.000*
	Hayır		207	12.30	3.71	5.307		
Maddi Destek	Evet		99	7.16	2.09			.000*
	Hayır		207	5.67	2.11	5.758		
ADÖ Tüm Test	Evet		99	77.39	12.61		5282.500	.000*
	Hayır		207	60.90	15.63			
GİPÖ	Evet		99	5.14	.99		8131.000	.002*
	Hayır		207	5.48	.81			

*P<05

Tablo 3 incelendiğinde engelli çocuğunun bakımında yardımcı birilerinin olduğunu ve olmadığını belirten ebeveynlerin puan ortalamaları

duygusal destek için $\bar{X}$ =22.14 , $\bar{X}$ = 18.96 (U= 6698.50, p<05), bilgi desteği için $\bar{X}$ =18.04, $\bar{X}$ = 14.87 (t=6.306, p<05), bakım desteği $\bar{X}$ =12.41, yakın ilişki desteği, $\bar{X}$ =14.63 , $\bar{X}$ = 12.30 (t=5.307, p<05), maddi destek $\bar{X}$ =7.16, ADÖ toplam $\bar{X}$ =77.39 (U=5282.500, p<05) olarak analiz edilmiştir. Engelli çocuğunun bakımında yardımcısı olanların daha fazla sosyal desteğe sahip oldukları görülmektedir. Engelli çocuğun bakımında yardımcı birilerinin bulunduğunu belirten ebeveynlerin GİPÖ puanları yardımcısı olanların $\bar{X}$ =5.14, yardımcısı olmayanlardan $\bar{X}$ = 5.48 (U=8131, p<05) daha azdır. Bu bulgudan hareketle yardımcısı olan ebeveynlerin geleceğe ilişkin planlarının daha fazla olduğu söylenebilir.

Tablo4: ADÖ ve GİPÖ Puanlarının Çocuğun Engeli Değişkeni Açısından Farklılığına İlişkin Analiz Sonuçları

Ölçek	Çocuğun Engeli	N	$\bar{X}$	S	F	p	Fark (LSD)
Duygusal Destek	1. Zihinsel	158	19,75	5,44	,788	,501	
	2. Bedensel	58	20,03	4,99			
	3. Zihinsel+bedensel	59	19,86	5,39			
	4. Konuşma	31	21,35	5,38			
Bilgi Desteği	1. Zihinsel	158	15,39	4,34	3,543	,015*	2-1
	2. Bedensel	58	17,48	4,34			2-3
	3. Zihinsel+bedensel	59	15,50	4,19			
	4. Konuşma	31	16,22	4,22			
Bakım Desteği	1. Zihinsel	158	10,16	3,19	,429	,732	
	2. Bedensel	58	10,12	2,70			
	3. Zihinsel+bedensel	59	9,93	3,17			
	4. Konuşma	31	10,70	3,33			
Yakın İlişki Desteği	1. Zihinsel	158	12,82	3,92	1,459	,226	
	2. Bedensel	58	13,20	3,50			
	3. Zihinsel+bedensel	59	12,86	3,57			
	4. Konuşma	31	14,32	3,51			
Maddi Destek	1. Zihinsel	158	6,17	2,23	,811	,488	
	2. Bedensel	58	5,87	2,08			
	3. Zihinsel+bedensel	59	6,11	2,25			
	4. Konuşma	31	6,64	2,34			
ADÖ Tüm Test	1. Zihinsel	158	64.32	16.67	1.060	.336	
	2. Bedensel	58	66.72	13.75			
	3. Zihinsel+bedensel	59	64.28	15.35			
	4. Konuşma	31	69.25	17.50			
GİPÖ	1. Zihinsel	157	5,34	,95	,533	,660	
	2. Bedensel	57	5,50	,73			
	3. Zihinsel+bedensel	59	5,35	,82			
	4. Konuşma	31	5,32	,97			

*P<05

Tablo 4 incelendiğinde çocuğunun engeli değişkeni açısından sadece bilgi desteğinde anlamlı fark vardır. Zihinsel engelli çocuğu olan ebeveynlerin bilgi desteği puan ortalamaları $\bar{X}$ =15,39, hem zihinsel hem de bedensel engelli çocuğu olanların puan ortalamaları $\bar{X}$ = 5,50, sadece bedensel engelli çocuğu olanların puan ortalamaları $\bar{X}$ =17.48 (F=3,543, p<05) olarak analiz edilmiştir. Bu bulgudan hareketle bedensel engelli çocuğu bulunan ebeveynlerin zihinsel engelli çocuğu veya hem zihinsel hem bedensel engelli çocuğu olan ebeveynlerden daha çok bilgi desteğine sahip oldukları ifade edilebilir. GİPÖ puanlarında çocuğunun engeli değişkeni açısından anlamlı fark bulunamamıştır.

Tablo 5: ADÖ ve GİPÖ Puanlarının Ebeveynin Psikolojik Sağlık Tanımı Değişkeni Açısından Farklılığına İlişkin Analiz Sonuçları

Ölçek	Psikolojik Sağlık	N	$\bar{X}$	S	χ^2	F	p	Fark (LSD)	Fark (U)
Duygusal Destek	1. İyi	115	22,39	4,78		23,923	,000*	1-2	
	2. Orta	145	19,00	5,02				1-3	
	3. Kötü	46	17,10	5,30				2-3	
Bilgi Desteği	1. İyi	115	16,87	4,37		4,958	,008*	1-2	
	2. Orta	145	15,20	4,27					
	3. Kötü	46	15,65	4,22					
Bakım Desteği	1. İyi	115	11,28	2,84		14,237	,000*	1-2	
	2. Orta	145	9,68	3,11				1-3	
	3. Kötü	46	8,89	2,88					
Yakın İlişki Desteği	1. İyi	115	14,55	3,38		17,956	,000*	1-2	
	2. Orta	145	12,42	3,66				1-3	
	3. Kötü	46	11,32	3,65					
Maddi Destek	1. İyi	115	6,96	2,13		18,229	,000*	1-2	
	2. Orta	145	5,93	2,13				1-3	
	3. Kötü	46	4,84	1,89				2-3	
ADÖ Tüm Test	1. İyi	115	72.07	4.41		20.262	.000*	1-2	
	2. Orta	145	62.23	15.86				1-3	
	3. Kötü	46	57.82	14.10					
GİPÖ	1. İyi	114	5,14	1,00	12,876		.002*	1-2	
	2. Orta	144	5,47	,82				1-3	
	3. Kötü	46	5,65	,64					

*P<05

Tablo 5 incelendiğinde psikolojik sağlığı iyi, orta ve kötü olan ebeveynlerin puan ortalamaları sırasıyla, duygusal destek için $\bar{X}$ =22.39 , $\bar{X}$ = 19.00, $\bar{X}$ = 17.10 (F=23.923, p<05), bilgi desteği için $\bar{X}$ =16.87, $\bar{X}$ =15.20, $\bar{X}$

=15.65 ($F=4,958$, $p<05$), bakım desteği $\bar{X}=11.28$, $\bar{X}=9.68$, $\bar{X}=8.89$ ($F=14,237$, $p<05$), yakın ilişki desteği için $\bar{X}=14.55$, $\bar{X}=12.42$, $\bar{X}=11.32$ ($F=17.956$, $p<05$), maddi destek için $\bar{X}=6.96$, $\bar{X}=5.93$, $\bar{X}=4.84$ ($F=18.229$, $p<05$) ve ADÖ toplamı için $\bar{X}=72.07$, $\bar{X}=62.23$, $\bar{X}=57.82$ ($F=20.262$, $p<05$) olarak analiz edilmiştir. GİPÖ değerleri ise $\bar{X}=5.14$, $\bar{X}=5.47$, $\bar{X}=5.65$ ($\chi^2=12,876$, $p<05$) olarak analiz edilmiştir. Psikolojik sağlığını iyi olarak tanımlayan ebeveynlerin psikolojik sağlığını orta ve kötü olarak tanımlayanlara göre daha fazla sosyal desteğe sahip oldukları ve geleceğe ilişkin daha fazla planlarının olduğu ifade edilebilir.

Tablo 6: Ebeveynlerin Sosyal Destek Ağı ile İlgili Yüzdelere

En yakın akrabalarınız, arkadaşlarınız, komşularınız ve benzer kişilerle yüz yüze ve telefonla görüşme sıklığı				
	Yüz yüze Görüşme		Telefonla Görüşme	
	n	%	n	%
Hiçbir zaman	34	11,1	46	15,0
Ayda 1 kez	66	21,6	53	17,3
Ayda 2-3 kez	67	21,9	56	18,3
Haftada 1 kez	51	16,7	67	21,9
Haftada 2-3 kez	60	19,6	62	20,3
Her gün	28	9,2	22	7,2
Toplam	306	100,0	306	100,0
Geçtiğimiz ay akrabaların, arkadaşların, komşularınız, yakınların eve geliş sıklığı				
	n		%	
	n	%	n	%
1-2 kez	28	9,2	9,2	
3- 4 kez	124	40,5	40,5	
5 yada daha fazla	81	26,5	26,5	
Hiç gelmediler	73	23,9	23,9	
Toplam	306	100,0	306	100,0
Yakınları ziyaret, sinemaya gitmek, alışverişe gitmek gibi, kendileri için dışarı çıkma sıklığı				
	n		%	
	n	%	n	%
Hiç çıkmıyorum	98	32,0	32,0	
Haftada 1-2 gün	169	55,2	55,2	
Haftada 4-6 gün	22	7,2	7,2	
Her gün	17	5,6	5,6	
Toplam	306	100,0	306	100,0

Ebeveynlerin yakın akraba ve komşu ile görüşme sıklığına bakıldığında, yüz yüze görüşmede en çok %21.9 ile ayda 2-3 kez, bu oranı %21.6 ile ayda 1 kez ve %19.6 ile haftada 2-3 kez izlemektedir. Telefonla görüşme en çok %21.9 ile haftada 1 kez, bu oranı %20.3 ile haftada 2-3 kez ve %18.3 ile ayda 2-3 kez izlemektedir. Akraba, arkadaş, komşu ve yakınların ayda evlerine geliş sıklığına bakıldığında, ebeveynlerin en çok %40.5'lik oranla 3-4 kez ziyaret edildiklerini bildirirken; bu oranı %26.5 ile 5 kez ve daha fazla, %23.9 ile hiç gelmedikleri şeklindeki oranlar

izlemektedir. Yakınları ziyaret etmek, gezmek, sinemaya veya alışverişe gitmek gibi kendileri için dışarı çıkma sıklığına bakıldığında, ebeveynlerin en çok %55.2 ile haftada 1-2 gün çıktıkları, bu oranı %32 ile hiç çıkmama durumları izlemektedir.

Tablo 7: Ebeveynlerin Geleceğe İlişkin Plan Ölçeği ile İlgili Yüzdeler

Çocuğunuza bakamayacak duruma geldiğinizde onun gelecekteki bakım gereksinimlerinin karşılanmasıyla ilgili endişeleriniz/kaygılarınız var mı? (n ve % değerleri)		
Evet	235	76,8
Hayır	71	23,2
Toplam	306	100,0
Çocuğunuza bakamayacak duruma geldiğinizde onun bakımını kimlerin üstleneceğini düşünüyorsunuz?		
Kardeşi	114	37,3
Allah'ın bileceği iştir	88	28,8
Bilmiyorum	54	17,6
Akrabalardan biri	18	5,9
Benim yanımda ücretli bakıcı	18	5,9
Bir bakım kurumu	14	4,6
Toplam	306	100,0

Ebeveynlerin büyük çoğunluğu (76.8) kendilerinden sonra çocuğunun bakımı konusunda kaygılıdır. Ebeveynlerin bir kısmı (%37.3) çocuğun bakımını kardeşin üstleneceğini, %28.8'i 'Allah'ın bileceği iştir' cevabını vermiş ve %17.6'sı ise bilemediklerini ifade etmişlerdir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Ebeveynlerin sosyal destek puanlarına cinsiyetleri açısından bakıldığında annelerin, babalardan daha az bakım desteğine sahip oldukları görülmektedir. Bu bulgu, Kaner (2004), Kahrıman ve Bayat (2008) ve Arman (2009)'ın engelli ebeveynlerle yaptıkları araştırma bulguları ile benzerlik göstermektedir. Ancak sonucu farklı çıkan araştırmalara da rastlanmaktadır. Aslanoglu (2004), engelli çocuğa sahip babaların aile işlevlerini değerlendirme biçiminin annelere göre daha sağlıklı olduğu, Arı (2006), annelerin babalara göre bilgi desteğini daha çok aldıkları, Aslan (2010), algıladıkları sosyal destek eğitimine bağlı olarak annelerin babalara oranla aile ve özel kişilerden daha fazla destek aldıkları sonucuna ulaşmışlardır. Bozdoğan (2011), ebeveynlerin algıladıkları sosyal destek açısından aralarında cinsiyete göre fark olmadığını ortaya koymuştur. Annelerin algıladıkları destek arttıkça aile ve evlilik cinsiyet

açısından daha sağlıklı bir yapı göstermektedir (Arslantürk, 2009; Şardağ, 2010). Anneler çocuk yetiştirmede kendilerini babaya göre daha sorumlu hissettiklerinden bakım yükleri artırmakta ve daha çok desteğe ihtiyaç duymaktadırlar. GİPÖ puanlarında da ebeveyn cinsiyetine göre anlamlı farklılık bulunamamıştır.

Çocuğunun engelinden dolayı kendini suçlu hisseden ebeveynler, suçlu hissetmeyenlerden daha az bakım desteğine sahiptirler. Alan yazında farklı olarak Kahriman ve Bayat (2008)'in çalışmasında suçlanma ile sosyal destek arasında ilişki görülmemiştir. Ebeveynlerin suçluluk duygusundan dolayı içe kapanık yaşadıkları ve destek isteyemedikleri ifade edilebilir. GİPÖ puanlarında ebeveynlerin çocuğun engelinden dolayı kendini suçlu hissetme durumuna göre anlamlı farklılık bulunamamıştır.

Engelli çocuğun bakımında yardımcı birilerinin olmadığını belirten ebeveynler, yardımcısı olanlardan daha az sosyal desteğe sahiptirler. Yardımcısı olanlar doğal olarak daha fazla destek görmektedirler. Görgü (2005)'nün çalışmasında da benzer bulgulara rastlanmıştır. Bu durum, tek başına çocuğa bakmanın getirdiği yükün anneyi sosyal destek alabileceği kaynaklardan uzaklaştırdığı şeklinde yorumlanabilir. Engelli çocuğun bakımında yardımcı birilerinin olduğunu belirten ebeveynlerin, yardımcısı olmayan ebeveynlere göre geleceğe ilişkin planları daha fazladır. Belki de kendilerine yardım eden kişinin bakacağına ilişkin beklentileri vardır veya şimdi yardım eden varsa ileriye yönelik umutları da artmıştır

Çocuğun engeli değişkeni açısından bakıldığında, zihinsel engelli ve hem zihinsel hem bedensel engelli çocuğa sahip ebeveynler, sadece bedensel engelli çocuk ebeveynlerinden daha az bilgi desteğine sahiptirler. Benzer şekilde Kaner (2004), Görgü (2005), Gölamiş-Erhan (2005) ve Arman (2009) araştırmalarında, çocukların engel derecesi arttıkça zihinsel engelli çocukları olan ebeveynlerin daha az sosyal desteğe sahip olduklarını, Kırıcı (2010), stres düzeyleri ile zihinsel sağlık düzeylerinin tanı durumundan etkilenip, otistik bozukluk tanısı almış olan çocuğu bulunan ebeveynlerin, zihinsel yetersizliği veya down sendromu bulunan çocuğa sahip ebeveynlerinkinden olumsuz çıktığını, Öztürk (2011), hem bedensel hem zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin sadece zihinsel ve sadece bedensel engelli çocuğa sahip annelere göre daha fazla yük altında olduğunu ifade etmişlerdir. Farklı olarak, Aslanoglu (2004), Siklos ve Kerns (2006) ve Sarıhan (2007) çalışmalarında engel türü ile sosyal destek arasında ilişki

bulamamışlardır. Çocuklarının engelini hafif olarak algılamak ebeveynlerin destek kaynaklarına daha rahat ulaşmalarını ve sunulan desteği daha rahat algılamalarını sağladığı düşünülebilir. GİPÖ puanlarında engel türüne göre anlamlı farklılık bulunamamıştır. Gölamiş-Erhan (2005)'in çalışmasında farklı olarak çocukların engel derecesi arttıkça annelerin geleceğe ilişkin daha az plan yaptıkları görülmektedir.

Psikolojik sağlığının iyi olduğunu belirten ebeveynler, psikolojik sağlığını orta ve kötü hissedenlere göre daha fazla sosyal desteğe sahiptirler. Aslanoglu (2004), kendilerini ruhsal yönden kötü hisseden ebeveynlerin aile içi ilişkilerinin sağlıklılaştığı sonucu bulmuştur. Sosyal desteğe sahip olmanın ebeveynlerin kendilerini daha iyi hissetmelerini sağladığı düşünülebilir. Çürük (2008) ise yaptığı çalışmada, annelerin duygusal sorun yaşama durumlarına göre ADÖ'den aldıkları puanlarda istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmamıştır. Psikolojik sağlığı iyi olan ebeveynlerin GİPÖ puanları daha az yani geleceğe ilişkin daha fazla planları vardır. Bu durum, kendilerini daha iyi hissettikleri için ebeveynlerin geleceğe ilişkin daha fazla planlar yapabildikleri şeklinde yorumlanabilir.

Ebeveynlerin yakın akraba ve komşu ile görüşme sıklığına bakıldığında, yüz yüze görüşme en çok ayda 2-3 kez, telefonla görüşme en çok haftada 1 kez, en çok ayda 3-4 kez ziyaret edildiklerini, haftada 1-2 gün dışarı çıktıklarını ancak %32 ise hiç çıkmaklarını belirtmişlerdir. Araştırmamızdaki bulgular, Gölamiş-Erhan (2005)'in yaptığı çalışmayla benzerlik göstermektedir.

Ebeveynlerin büyük çoğunluğu kendinden sonra çocuğunun bakımı konusunda kaygılıdır. Bakımını daha çok kardeşin üstleneceğini ifade etmişlerdir. Benzer şekilde, Özşenol ve ark. (2003), Sarı, Baser, ve Turan (2006), Altuğ Özsoy, Özkahraman, Çallı (2006) ailelerin %54,5'i gelecek kaygısını, Kahrman ve Bayat (2008) araştırmalarında ebeveynlerin, kendilerine bir şey olması durumunda çocukları için endişe yaşadıklarını, Kurt ve ark. (2008) % 49,1'i gelecek kaygısı, Karadağ (2009) %75,8'inin çocuğunun geleceği ile ilgili kaygı duyduğunu, Keskin, Bilge, Engin ve Dülgerler (2010) ebeveynlerin %43,8'inin çocuğunun geleceğine yönelik endişelerinin bulunduğunu ifade etmişlerdir. Ergin, Şen, Eryılmaz, Pekuslu, ve Kayacı (2007) ebeveynlerin, çocuklarının geleceğinden beklentileri sorgulandığında; %53'nün "Gelecekte iyi olacağını düşünüyorum", %40'nın da "Allah'tan ümit kesilmez" yanıtlarını verdikleri belirlenmiştir.

Güneysucu (2010), çocuğun geleceği ile ilgili beklentileri açısından ebeveynlerin %59,1'inin gelecekte daha iyi olacağını düşündüklerini ifade etmiştir.

Bu sonuçlar doğrultusunda engelli çocukların eğitim, tedavi ve bakımlarının yapılabileceği kurumların yaygınlaştırılması, anne ve babaların çocuklarının engellerine göre en kısa zamanda ve en uygun kurumlara yönlendirilmesi gerekmektedir. Ebeveynlerin psikolojik sağlıkları açısından, engelli çocuklarının kurumda olduğu zamanları kendilerine ayırmaları, dışarı çıkıp sevdikleri ile zaman geçirmeleri önerilmelidir. Ebeveyn sosyal destek gruplarının oluşturulması ve verilen hizmetlerde ebeveynlerin sosyal destek gereksinimlerinin ve gelecek kaygılarının yüksek olduğunun dikkate alınması gerekmektedir. Özellikle ebeveynlerin kendilerinden sonra engelli çocuklarının bakımı için mevcut yatılı bakımevleri hakkında bilgilendirilip, geleceğe ilişkin kaygıları azaltılmalıdır. Rehber öğretmen kadrosunda çalışan elemanların özellikle ebeveynlere de rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerini vermesinin önemi vurgulanmalıdır.

Kaynakça

- AHMETOĞLU, E. ve ARAL, N. (2005): Zihinsel Engelli Çocukların Yaşlarına ve Engellerinin Tanılandığı Zamana Göre Anne Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi. *Çağdaş Eğitim Dergisi*. 32(1), 17-23.
- AKKÖK, F. (2004): *Ailelerin Eğitim Sürecine Katılımı. İlköğretimde Rehberlik*. Beşinci baskı. (Ed: Y. Kuzgun). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- ARMAN, N. (2009). Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Anne ve Babaların Algıladıkları Sosyal Destek Düzeyleri ile Tükenmişlik ve Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi.
- ARI, E. (2006). Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB) Olan Çocuğa Sahip Ailelerin Yaşadıkları Kaygı Düzeyi, Algıladıkları Sosyal Destek ve Ana-Babalık Tutumlarının İncelenmesi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ARSLANTÜRK, C.T. (2009). Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Kendi Ebeveynlerinden Algıladıkları Destek ile Ailenin Fonksiyonelliği Arasındaki İlişki. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

AVŞAROĞLU, S. (2012). Zihinsel Yetersizliğe Sahip Çocuğu Olan Anne-Babaların Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 9:1.

AYDOĞAN, A.A.(1999). Özürlü Çocuğa Sahip Anne Babaların Umutsuzluk Düzeylerinin Belirlenmesi. Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

ASLAN, Ç. (2010). Zihinsel Engelli Çocuğu Olan Anne-Babaların Psikolojik Belirtileri, Sosyal Destek Algıları ve Stresle Başa Çıkma Tarzlarının Karşılaştırılması. Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ASLANOĞLU, M. (2004). Otistik, Zihinsel, İşitme, Görme ve Bedensel Engelli Çocuğu Bulunan Ebeveynlerin Aile İçi İlişkilerinin İncelenmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, İzmir.

BAHAR, A., BAHAR, G., SAVAŞ, H., PARLAR, S. (2009). Engelli Çocukların Annelerinin Depresyon ve Anksiyete Düzeyleri ile Stresle Başa Çıkma Tarzlarının Belirlenmesi. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 4 (11), 97-112.

BAİLEY, B., GOLDEN, R. J. ve FORD, A. (2007). Maternal Depression and Developmental Disability: Research critique. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*. 13, 321-29.

BAYRAKLI, H. ve KANER, S. (2012). Zihinsel Engelli ve Zihinsel Engelli Olmayan Çocuğa sahip Annelerde Yılmazlığa Etki Eden Değişkenlerin İncelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12(2), 927-943.

BENSON, P. R. (2006). The Impact of Child Symptom Severity on Depressed Mood Among Parents of Children with ASD: The Mediating Role of Stress Proliferation. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 36(5), 685-695.

BOZDOĞAN, İ.B. S. (2011). Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Algıladıkları Sosyal Destek ve Yalnızlık Puanları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Erzurum.

BRİTNER, P. A., MOROG, M. C., PİANTA, R. C. ve MARVİN, R. S. (2003). Stress and Coping: A Comparison Self-Report Measures of Functioning in Families of Young Children With Cerebral Palsy or Medical Diagnosis. *Journal of Child and Family Studies*, 12(3), 335-348.

BROMLEY, J., HARE, D. J., DAVİSON, K. ve EMERSON, E. (2004). Mothers Supporting Children With Autistic Spectrum Disorders-Social

Support, Mental Health Status and Satisfaction With Services, 8(4), 409-423.

BUMİN, G., GÜNAL, A. ve TÜKEL, Ş.(2008). Anxiety, Depression and Quality of Life in Mothers of Disabled Children. *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 15 (1) 6-11.

BUTTON, S., PİANTA, R.C. ve MARVİN, R.S. (2001). Partner Support and Maternal Stress in Families Raising Young Children With Cerebral Palsy. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 13(1), 61-81.

CEYLAN, R. (2004). Entegre Eğitime Katılan ve Katılmayan Engelli Çocukların Annelerinin Depresyon ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi. Ankara.

CLARKE, H. (2006). Literature Review Paper Produced for the National Evaluation of the Children's Fund Institute of Applied Social Studies University of Birmingham. The University of Birmingham.

COŞKUN, Y. ve AKKAŞ, G. (2009). Engelli Çocuğu Olan Annelerin Sürekli Kaygı Düzeyleri ile Sosyal Destek Algıları Arasındaki İlişki. Ahi Evran Üniversitesi, *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*,10, (1), 213-227.

ÇÜRÜK, N. (2008). 1. ve 4. Sınıfa Devam Eden Zihinsel Engelli Çocukların Annelerinin Kaygı ve Sosyal Destek Düzeylerinin Karşılaştıkları Problemlere Göre İncelenmesi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ALTUĞ ÖZSOY S, ÖZKAHRAMAN Ş, ÇALLI, F.(2006). Zihinsel Engelli Çocuk Sahibi Ailelerin Yaşadıkları Güçlüklerin İncelenmesi. *Aile ve Toplum Dergisi*, 69-77.

DENİZ, M.E., DİLMAÇ, B., ARICAK, O.T. (2009): Engelli Çocuğa Sahip Olan Ebeveynlerin Durumluk-Sürekli Kaygı ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi. *Uluslar arası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6: 1.

DOĞRU, E. ve ARSLAN, E.(2008): Engelli Çocuğu Olan Annelerin Sürekli Kaygı Düzeyi ile Durumluk Kaygı Düzeylerinin Karşılaştırılması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 543-553.

DUYGUN, T. ve SEZGİN, N.(2003): Zihinsel Engelli ve Sağlıklı Çocuk Annelerinde Stres Belirtileri Stresle Başa Çıkma Tarzları ve Algılanan Sosyal Desteğin Tükenmişlik Düzeyine Olan Etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 18 (52), 37-52.

ERGİN, D., ŞEN, N., ERYILMAZ, N., PEKUSLU, S. ve KAYACI, M. (2007): Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Depresyon Düzeyi ve Etkileyen

Faktörlerin Belirlenmesi. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 10: 1.

EVANS, J.M., DARRAH, J., PAİN, K., ADKİNS, R. ve KRATOCHVİL, M. (2001): Are Families With Adolescents and Young Adults With Cerebral Palsy the Same as Other Families? *Developmental Medicine ve Child Neurology*, 43:7:466-472.

FELDMAN, M., VARGHASE, J., RAMSAY, J. & RAJSKA, D. (2002). Relationship Between Social Support, Stress and Mother-Child Interactions in Mothers With Intellectual Disabilities, *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 15 (4), 314-323.

GÖKÇEDAĞ, A., BAYDIN, S.Ş., TÜRK LAL, B., ALATAŞ, İ. ve ÖZTÜREGEN, E. (2012). Spina Bifida Tanısı Alan Çocukların Ebeveynlerinin Depresyon ve Anksiyete Düzeyleri ile Stresle Başa Çıkma Becerileri. *JOPP Dergisi*, 4(2): 74-7.

GÖLALMIŞ-ERHAN, G. (2005). Zihinsel Engelli Çocuğu Olan Annelerin Umutsuzluk, Karamsarlık, Sosyal Destek Algılarının ve Gelecek Planlarının İncelenmesi. Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

GÖRGÜ, E. (2005). 3-7 Yaş Arası Otistik Çocuğa Sahip Olan Annelerin Algıladıkları Sosyal Destek Düzeyleri ile Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişki. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

GÜNEYSUCU, J. (2010). Eğitilebilir Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Olan Babaların Sosyo- Demografik Değişkenlere Göre Stres Düzeyleri ve Stresle Başa Çıkma Tarzlarının İncelenmesi. Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

HASTİNGS, R. P. ve BROWN, T. (2002). Behavior Problems of Children With Autism, Parental Self-Efficacy and Mental Health. *American Journal on Mental Retardation*, 107(3), 222-232.

HASTİNGS, R. P., KOVSHOFF, H., WARD, N. J., ESPİNOSA, F., BROWN, T. ve REMİNGTON, B. (2005). Systems Analysis of Stress and Positive Perceptions in Mothers and Fathers of Preschool Children With Autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 35(1), 635-644.

HEİMAN, T. (2002). Parents of Children With Disabilities: Resilience, Coping and Future Expectations. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 14 (2), 159-171.

HİINTERMAİR, M.(2006). Parental Resources, Parental Stress and Socioemotional Development of Deaf and Hard of Hearing Children. *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 11(4),493-513.

KAHRİMAN, İ. ve BAYAT, M. (2008). Özürlü Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Yaşadıkları Güçlükler ve Algıladıkları Sosyal Destek Düzeyleri. *Öz-Veri Dergisi*. Cilt:5 Sayı:1.

KANER, S. (2003). Aile Destek Ölçeği: Faktör yapısı, Güvenirlik ve Geçerlik Çalışmaları. *Özel Eğitim Dergisi*, 4(1), 57-72.

KANER, S. (2004). Engelli Çocukları Olan Ana Babaların Algıladıkları Stres, Sosyal Destek ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi. Ankara Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projesi Kesin Raporu.

KARADAĞ, G. (2009). Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Yaşadıkları Güçlükler ile Aileden Algıladıkları Sosyal Destek ve Umutsuzluk Düzeyleri. *TAF Preventive Medicine Bulletin*. 8(4):315-322.

KARASAR, N. (1998). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: Nobel Yayıncılık.

KESKİN, G., BİLGE, A., ENGİN, E. ve DÜLGERLER, Ş. (2010). Zihinsel Engelli Çocuğu Olan Anne-Babaların Kaygı, Anne-Baba Tutumları ve Başa Çıkma Stratejileri Açısından Değerlendirilmesi. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 11:30-37.

KIRCI, S. (2010). Zihinsel Engeli ya da Gelişimsel Bozukluğu Olan Çocukların Ebeveynlerinde Psikolojik İşlevsellik Düzeylerinin Karşılaştırılması. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

KÖKSAL, G. ve KABASAKAL, Z. (2012). Zihinsel Engelli Çocukları Olan Ebeveynlerin Yaşamlarında Algıladıkları Stresi Yordayan Faktörlerin İncelenmesi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32. s.71-91.

KURT, A. S. TEKİN, A., KOÇAK, V., KAYA, Y., ÖNAT, H. ve ÖZPULAT, Ö. (2008). Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Anne Babaların Karşılaştıkları Güçlükler. *Türkiye Klinikleri Pediatri Dergisi*. 17:158-163.

KUTLU, Y. (2011). Farklı Gelişim Gösteren ve Normal Gelişim Gösteren Çocuk Sahibi Annelerin Düşmanlık-Saldırganlık, Kayıtsızlık-İhmal ve Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi.

LANFRANCH, S. ve VIANELLO, R. (2012) Stress, Locus of Control and Family Cohesion and Adaptability in Parents of Children With Down,

Williams, Fragile and Prader-Willi Syndromes. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities*. Vol. 117, No. 3, pp. 207-224.

MANUEL, J., NAUGHTON, M.J., BALKRISHNAN, R., PATERSON S. B. ve KOMAN, L.A. (2003). Stres and Adaption in Mothers of Children With Cerebral Palsy. *Journal of Pediatric Psychology*, 28(3),197-201.

MOBARAK, R., KHAN, N. Z., MUNİR, S., ZAMAN, S. S., MCCONACHIE, H. (2000). Predictors of Stress in Mothers of Children With Cerebral Palsy in Bangladesh. *Journal of Pediatric Psychology*, 25(6), 427-433.

ORR, R. R., CAMERON, S. J., DOBSON, L. A., ve DAY, D.M. (1993). Age-Related Changes in Stres Experienced by Families With a Child who has Developmental Delays. *Mental Retardation*, 31(3), 171-176.

ÖZEN, A., ÇOLAK, A. ve ACAR, Ç. (2002). Zihin Özürlü Çocuğa Sahip Annelerin Günlük Yaşamda Karşılaştıkları Problem Davranışlarla İlgili Görüşleri. *Özel Eğitim Dergisi*, 3(2), 1-3.

ÖZGÜR, İ.(2004). Engelli Çocuklar ve Eğitimi Özel Eğitim. Adana: Karahan Yayınları.

ÖZŞENOL, F., İŞIKHAN, V., ÜNAY, B., AYDIN, H., AKIN, R. ve GÖKÇAY, E. (2003). Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile İşlevlerinin Değerlendirilmesi. *Güllhane Tıp Dergisi*. 45:(2). 156-164.

ÖZTÜRK, Y. (2011).Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Gereksinimlerinin ve Aile Yükünün Belirlenmesi. Haliç Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans tezi.

ÖZYURT, Ö. (2011). Hafif Zihinsel Engelli Çocuğu Olan Annelerin Algıladıkları Aile İşleyişi ve Aile Yaşam Kalitesinin Sosyo-Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,. Yüksek Lisans Tezi.

PELCHAT, D., LEFEBVRE, H. ve PERREAULT, M. (2003). Differences and Similarities Between Mother and Fathers' Experiences of Parenting a Child With Disability. *Journal of Child Care*, 7(4), 231-247.

SARI, H.Y., BASER, G., TURAN, J.M. (2006). Experiences of Mothers of Children With Down Syndrome. *Paediatric Nursing*, 18(4), p: 29-32.

SARIHAN, C.Ö. (2007). Engelli Çocuğa Sahip Olan ve Olmayan Annelerin Aile İşlevlerini Algılamaları ile Yalnızlık Düzeylerinin İncelenmesi. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

ŞİKLOS, S. ve KERNS, K.A. (2006). Assessing Need for Social Support in Parents of Children With Autism and Down Syndrome. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 36(7):921-933.

SİNASON, V. (2002). Çocuğunuzu Tanıyın Engelli Çocuk. (Çev. Füsün Doruker). İstanbul: Akdeniz Yayıncılık.

STALKERA, K.O., BRUNNERA, R., MAGUIREB, R. ve MITCHELL, M. (2011). Tackling the Barriers to Disabled Parents' Involvement in Their Children's Education. Vol. 63, No. 2, p. 233–250.

SUCUOĞLU, B. (1997). Özürlü Çocukların Aileleriyle Yapılan Çalışmalar. 1.Basım. (Ed: N. Karancı). Farklılıkla Yaşamak. Aile ve Toplumun Farklı Gereksinimleri Olan Bireylerle Birlikteliği. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

ŞAHİN, C. (2010). Examination of the Correlation Between Depression and Hopelessness Levels in Mothers of Children who Attend Rehabilitation Centers. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2, p.5100–5103.

ŞAHİN, S. ve MAĞDEN, D.(2004). Annelerin Engelli Çocuklarına Karşı Tutumlarının, Çocuklarının Yeterlik Alanları ve Sorun Davranışları Üzerine Etkisinin İncelenmesi. *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi*. 1(10-11):43-63.

ŞARDAĞ, S. (2010). Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Stresle Basa Çıkma Tarzları ve Aile Sosyal Desteğinin Evlilik Uyumlarına Etkisi. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

TAANIĀALA A., SYRJALA L., KOKOKEN, J.ve JARVELĀN, M.R. (2002). Coping of Parents With Psycally and/or Intellectually Disabled Children. *Child, Care, Health and Development*, 28(1), 73-86.

TOROS, F. (2002). Zihinsel ve/veya Bedensel Engelli Çocukların Annelerinin Anksiyete, Depresyon, Evlilik Uyumunun ve Çocuğu Algılama Şeklinin Değerlendirilmesi. *Türkiye Klinikleri Psikiyatri Dergisi*, 3(2):45-52.

TUFAN. İ.ve ARUN, Ö.(2006). Türkiye Bilimsel Ve Teknik Araştırma Kurumu Sosyal Ve Beşeri Bilimler Araştırma Grubu Türkiye Özürlüler Araştırması, İkincil Analizi Proje No: Sobag-104k077.

TUNALI, B. ve POWER, T.G.(2002). Coping by Redefinition: Cognitive Appraisals in Mothers of Children With and Without Autism. *Autism and Journal of Developmental Disorders*, 32(1), 25-34.

TUNÇ, M. (2011).Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Yaşam Kalitesini Etkileyen Etmenler: Yenimahalle İlçesi Örneği. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

UĞUZ, Ş., TOROS, F., YAZGAN İNANÇ, B. ve ÇOLAKKADIOĞLU, O. (2004). Zihinsel ve/veya Bedensel Engelli Çocukların Annelerinin Anksiyete, Depresyon ve Stres Düzeylerinin Belirlenmesi. Klinik Psikiyatri Dergisi, 7(1). 42-47.

ÜNAL-EROĞLU, E. (2008). Özel eğitim ve rehberlik. Üçüncü baskı. (Ed: E. Deniz ve A. Erözkan) Psikolojik Danışma ve Rehberlik. Ankara: Sistem Ofset.

Üre, Ö. (2003). Özel eğitim ve rehberlik. Üçüncü baskı. (Ed: G. Can) Psikolojik Danışma ve Rehberlik. Ankara: PegemA Yayıncılık.

VANDERVOORT, D. (1999). Quality of Social Support in Mental and Physical Health. Current Psychology: Developmental Learning Personality Social Summer, 18(2), 205-222.

VEİSSON, M. (1999). Depression Symptoms and Emotional States in Parents of Disabled and Non-Disabled. Social Behavior ve Personality, 27 (1), 87-97.

Veisson. M. (2001). Parents of Disabled Children: Personality Traits. Social Behavior and Personality, 581 - 592.

YURDAKUL, A., GİRLİ, A., ÖZEKES, M. ve SARISOY, M. (2000). Otistik ve Zihinsel Engelli Çocuğu Olan Ailelerin Stresle Baş Etme Yolları: Anne-Baba Farklılıkları. *İlk Işık Dergisi*.

<http://www.isikozelegitim.com/uploads/File/Stresle%20Basetme.pdf>. İndir tarihi:17.8.2009

SU ÜZERİ YAŞAM ALANLARI VE MİMARİ MEKAN KAPSAMINDA ÜLKEMİZDEKİ UYGULAMALARINA İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR

Pelin YILDIZ *

Özet

Barınma kültürü çok eski çağlardan beri kendi öz ve gelenekleri içerisinde süregelmış buna göre şekillenmiş ve her dönemde farklı kültür ve yaşam biçimlerinin etkinliğinde yeni özellik ve niteliklere sahip olmuştur. Geleneksel birleştirici ve toparlayıcı konut anlayışından günümüzdeki çağdaş ve bireysel teknolojik etkileşimli konutlarda ulaştığımız değişimler konut ve yaşam kültürü kavramının gelecekte nasıl bir izlenim içerisinde olacağını ve hangi yaklaşımlar altında tasarımların şekilleneceğini araştırmamızda etken olmaktadır.

Buna göre gelecekte dünyamız için kaçınılmaz gerçek olan küresel ısınma ve sonuçlarının özellikle kıyı şeridinde bulunan yaşam alanlarında önemli ölçüde farklılaşmalar yaratabilecek ve daha da önemlisi yaşam alanları ve mimari mekan oluşumları karasal alanlarda belirlenen tanımlı mülkiyetler içerisinde değil su üzerinde yeni yerleşim prensipleri çerçevesinde etkinleşecektir. Bu çalışmanın amacı geleceğe yönelik konut ve yaşam alanları çözümlerinin araştırılarak suda yaşam faktörünün sağlanması ilkesini mevcut örnekler üzerinde analiz ederek tanımlamak ve öneriler getirmektir.

Anahtar Kelimeler: Su Üzeri Yaşam, Yüzen Ev, Yüzen Otel, Coğrafi Bilgi Sistemleri

LIVABLE PLACES ON WATER AND SOME APPROACHES OF APPLIANCES REGARDING THE CONTEXT OF ARCHITECTURAL SPACE IN TURKEY

Abstract

The culture of shelter formation has been aroused from the ancient times until today by its own unique culture among variable periods and

* Doç. Dr. Pelin YILDIZ Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü / peliny@hacettepe.edu.tr

by the way gained new properties on the way through. The variables that we have reached in current conditions from the reflections of the united, common and traditional form based approaches among housing culture until today's contemporary unique and technology based appliances are basic indicators in our research in order to maintain the position of housing culture in the near future from these changes.

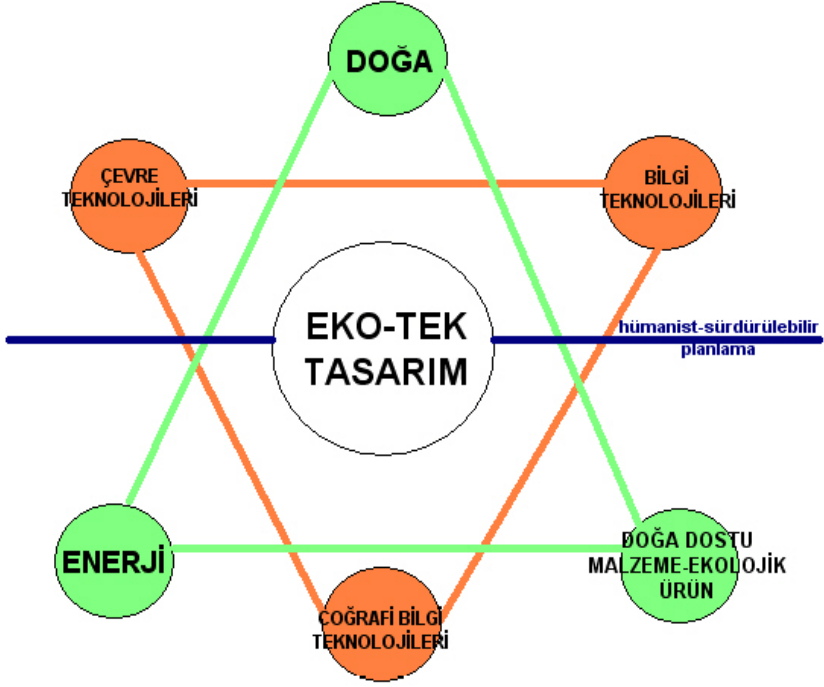
According to these in the future; one of the basic effects that will be caused regarding the unavoidable end for our world based form the global warming will be seen as the raising of the heights of water levels in the sea shores.

According to that sense the position and formalities of the current usage among ownership would be changed by the new structures to be built on the water facades with new combinations. The aim of this study is to evaluate the housing properties regarding the future approaches by the support of floating structures on the water caused by global effects and to bring new solutions by making analyzes on the applied current buildings and by the way bringing new aspects and proposals.

Key Words: Life On Water, Floating House, Floating Hotel, Geographical Information Systems

Giriş

İnsan, var oluşu ile birlikte, çevreyi ve ekolojik değerleri değiştirme çabası içine girmiştir. Ancak çevreye yapılan bu müdahaleler, sonuçta insanı ve yaşam çevrelerini etkilemiştir. Bu etkilerin ilk sırasını küresel engeller oluşturmaktadır (Erbaş, 2001). Küresel ısınma, devamında gelen iklim değişiklikleri ve benzeri birçok küresel sorunun kökeninde bina sektörü yatmaktadır (Özmehmet, 2001).

Şekil 1 Eko-tek tasarım kavramı (Ercoşkun, Karaaslan 2009).

Kentlerde yığılan nüfus sonucu kentleşme, barınma gereksinimini ortaya çıkarmaktadır. Aynı zamanda insan kaynaklı CO₂ ve diğer zararlı gazların üretimi, esas olarak kentleşmenin bir sonucudur. Ancak emisyon düzeyleri, iklim, arazi kullanım biçimi, yoğunluk ve yaşam tarzı gibi birçok faktöre de bağlıdır. CO₂ ve diğer zararlı gazların emisyonlarının artmasıyla 2050 yılında 10 dereceden fazla küresel ısınma beklenmektedir. Kentler ise bu durumun ana kaynağını teşkil edecektir. Kentler, sürekli değişim içinde olan, dinamik, biyotik ve abiyotik unsurlarla bütünleşebilen organik sistemlerdir. Bu sistemin (kentsel metabolizmanın) canlı kalabilmesi için kentsel tasarım ve planlama vizyonunda değişikliklere ihtiyaç vardır. Bu yeni planlama/tasarım vizyonunda kentlerin doğa ve bulundukları çevre ile uyumlu bir bütünlük oluşturması sağlanmalıdır (Ercoşkun, Karaaslan, 2009)

Küresel sınımayla ve buna bağlı olarak buzulların erimesi tehlikesinin sonucu olarak pek çok kıyı şeridinde bulunan ülkeler öncelikli olmak üzere

gelecek süreçlerde dünyamızda yaşam alanları su ile etkileşimli olarak çözümlenmek durumunda kalacaktır. Bu yaklaşım bilimsel verilerin ışığında kesinleşmiş olan ve henüz günümüzden başlayarak planlanması ve önlem alınması gereken bir sürecin başlangıcında olduğumuzu kanıtlamaktadır. Buna göre su ve yaşam kültürü su üzerinde yaşam alanlarının oluşturulması gelecekteki tasarım stratejilerinin başında yer almalıdır.

Su ve mekan kavramı dünyada uygulanmaya başlamış bir kavram olup buna ilişkin tasarım, oluşum prensipleri, düzenlenme ilkeleri ve stratejiler geliştirilmeye başlanmıştır.

Şekil 2 Aquadomi Danimarka'da yüzen ev tasarımı konsepti ve plan görünüş üzerinden mekansal dağılımlarını gösteren şekil (cfmoller.com).

Şekil 3 Aquadomi Danimarka'da yüzen ev tasarımı konsepti (cfmoller.com).

Danimarka'da geliştirilen bir sistem ile deniz üzerinde yaşam alanı yaratılmış ve suda yüzen ev konsepti gerçekleştirilmiştir. Su üzerinde yaratılan yaşam alanında her türlü konforun ve yaşamsal gereksinimlerin optimum düzeyde sağlanmış olması bu konut için öncelikli olarak değerlendirilmesi gereken niteliklerdendir.

Danimarka'da üretilmiş olan bu yüzen evler bir veya iki katlı olabilmekte, tavan yüksekliği ise 4 ile 8 metre arasında değişmektedir. Konutlar 160 metrekare genişliğinde ve 100 ton taşıma kapasitesine sahip bir zeminin üzerinde konumlanmaktadır. Dengede kalmasını bu zemin sağlamaktadır (cfmoller.com).

Bu konut su üzerindeki fiziksel statığı ve ergonomik koşulların sağlanması amacıyla hafif malzemelerden üretilmiştir. Bir başka önemli özelliği ise kullanıcıların kendi tasarımlarının olmasıdır. Tasarım ifadesinde sadece duvar yüzeylerinin rengine ve dokusuna, ne renk olacağı veya donatı elemanlarının detaylarına değil; ıslak hacimler ve yaşama mekanının konumunun da yine kullanıcılar tarafından belirlenmesi olanaklıdır. Konut

farklı modüllerin bir araya getirilmesinden oluştuğu için, odalar da bu mantık çerçevesinde eklenip, çıkarılabilmektedir.

Özellikle endüstriyel açıdan gelişmiş liman şehirlerinde, doğayla içiçe yaşamanın bir yolu olarak düşünülmüş bir konsept olan bu yaklaşım şu ana kadar 30'a yakın ülkede işlerliğe geçirilme aşamasındadır. Alt yapı ve ısınma sorunları da bir diğer önemli problematiği oluşturmaktadır. Isı yalıtımları son derece nitelikli ve ideale uygun olarak sağlanmış, yerden ısıtma sistemi kullanılmıştır. Pencere yüzeyleri olabildiğinde geniş tutularak gün ışığından maksimum fayda sağlanması amaçlanmıştır. Isınmada elektrik, doğal gaz, sıcak hava pompası veya merkezi pompa gibi sabit yerleşim alanındaki evlerde kullanılan sistemlerden herhangi birisi kullanılabilmektedir. Sabit temelli bir ev ile aynı alt yapı olanaklarına sahip olmak bu konutlarda dikkati çeken hususlardan birisidir.

Bu konutların yüzebilmesi için özel malzemeler kullanılmaktadır ki bu malzemeler sürdürülebilir niteliğiyle ön plandadır. Zeminde gemilerin güverte yapımında da kullanılan ahşap tercih edilmekte, hafifliği ile ön plana çıkan malzemeler ön planda tutulmaktadır.

Yüzen bir evin getireceği en büyük zorluklardan biri de fiziksel bir sorun olan akıntı ile yaşam alanı etkileşimin sağlanmasıdır. Kullanılan özel bir demirleme yöntemiyle akıntı ile yer değiştirmesi minimuma indirilmektedir (Yerlikaya, 2007).

Şekil 4 Yüzen konut tasarımlarını yanı sıra farklı işlev gereksinimlerinin karşılanmasında kullanılan yüzen otel konseptine ilişkin örnek. Aquadomi firması tarafından geliştirilen projede büyük ölçekte yaşam alanlarını su üzerinde sabit yaşantı önerileri önerilmektedir (cfmoller.com).

Ülkemizdeki durumun analizine baktığımızda, doğal kaynakların en iyi ve en verimli biçimde kullanılması, günümüzün en önemli konularından birisidir. Ülkemizde henüz kıyı şeritlerinin korunma yasaları çerçevesinde yasal olarak alınmış izinler mevcut olmadığı için uygulamalar yapılmamıştır ancak bunun üzerinde çalışmalar ve planlamalar yapılmaktadır.

Kıyılar, su ve karasal yaşamların iç içe girdiği, ekolojik şartlar nedeniyle başlı başına ekosistem sayılan oluşumlardır. Ülkemizde kentsel kıyılar, nitelik ve nicelik yönünden sahip olduğu güzellikler nedeniyle birbiriyle yarışarak gelişen çeşitli kullanımların baskısı altında, hızlı bir fiziksel ve toplumsal doku değişikliğine maruz kalmaktadır. Bu doku değişikliği kıyılarda yoğunlaşan büyük bir doğal ve kültürel peyzaj tahribine yol açmaktadır (Sayan,1990). Yoğun kentleşme, sanayileşme, lüks konut, tatil köyü ve turizm ilgi alanı olan kıyı mekanları tüm bu yönelmelerin sonucunda kaynak ve mekan olma özelliğini giderek kaybetmektedir. İnsanlar için cazip yerleşim mekanları olan kıyıların hatalı planlama ve kullanımından oluşan sorunlar, sonuçta yine toplumu etkilemektedir (Güleç, 1983).

Türkiye’de Su Yönetimi

Akkaya, Efeoğlu, Yeşil, (2006)’ya göre ülkemiz dünyanın yarı kurak bir bölgesinde yer almaktadır. Dünya yüzüne düşen yağış ortalaması 800 mm civarında iken bu değer Türkiye’de yılda ortalama 643 mm’dir. Ülkemizde bölgeler arasında da büyük farklılıklar görülmekte, yağışlar bazı yörelerde yılda 3000 mm’yi aşarken bazı bölgelerimizde ise 250 mm’nin altına düşmektedir. Bu yüzden, ülkemiz açısından kaynakları planlama ve geliştirme çalışmaları geçmişte olduğu gibi bugün ve gelecekte de daha büyük önem ve değer kazanarak devam etmek zorundadır.

Yapılan etütler neticesinde günümüz teknik ve ekonomik şartları çerçevesinde çeşitli maksatlara yönelik olarak tüketilebilecek yerüstü ve yeraltı suyu potansiyelinin ise yılda ortalama 110 milyar m³ olduğu

belirlenmiştir. Bu miktarın 95 milyar m³'ünün yurt içinden doğan akarsulardan, 3 milyar m³'ünün yurt dışından giriş yapan akarsulardan, 12 milyarm³'ünün ise yeraltı suyundan sağlanabileceği kabul edilmektedir. Türkiye'de bugün için kişi başına düşen kullanılabilir su potansiyeli, yaklaşık 1 600 m³/yıl civarındadır. Türkiye'nin kişi başına kullanılabilir su varlığı, diğer bazı ülkeler ve dünya ortalaması ile karşılaştırıldığında su zengini olmayan ülkeler arasında yer aldığı görülmektedir (Akkaya, C., A Efeoglu, A., Yeşil, N., 2006; 200).

2025 yılında nüfusumuzun 80 milyona ulaşacağı tahmininden hareketle kişi başına düşen kullanılabilir su miktarının 2025 yılında 1 375 m³/yıl olacağı söylenebilir. Mevcut büyüme hızı, su tüketim alışkanlıklarının değişmesi gibi faktörlerin etkisiyle, su kaynakları üzerine olabilecek baskıları tahmin etmek mümkündür. Bütün bu tahminler mevcut kaynakların geleceğe tahrip edilmeden aktarılması durumunda söz konusu olabilecektir. Dolayısıyla Türkiye'nin gelecek nesillere sağlıklı ve yeterli su bırakabilmesi için kaynaklarını çok iyi koruyup, akılcı kullanması gerekmektedir. Türkiye'deki Su Kaynakları Yönetimi'nin kurumsal yapısı birçok ülkede olduğu gibi geçmişte saptanan kalkınma hedeflerine uyumlu olmaya ve büyük ölçüde talep faktörüne cevap verilmeye çalışılarak tedricen oluşturulmuştur. Pek çok kurum ve kuruluşun yer aldığı bu yapı içerisinde en önemli rol, DSİ Genel Müdürlüğü'ne düşmektedir (Akkaya, Efeoglu, Yeşil, 2006; 200).

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ), ülkemizdeki tüm su kaynaklarının planlanması, yönetimi, geliştirilmesi ve işletilmesinden sorumlu, katma bütçeli ve tüzel kişiliğe haiz en yetkili kuruluştur. DSİ, ülkemizdeki su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesinden sorumlu ana kuruluş olarak söz konusu doğal kaynakların en akılcı şekilde kullanılmasını amaçlamaktadır (Akkaya, Efeoglu, Yeşil, 2006, 200):

Yuksel (2013)'e göre genellikle en üst sınırı oluşturan 4 ve 5 yıldızlı oteller İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerimizde, Antalya, Side, Kemer gibi turizm merkezlerinde toplanmıştır. Otelleri diğer konaklama tesislerinden tatil köyleri (%16), pansiyonlar (%2) ve kampingler(%1.9) izlemektedir. Yurdumuzun genellikle Güney Ege ve Batı Akdeniz kıyıları yabancı turistlerin rağbet ettiği konaklama tesisleri (otel, tatil köyü, vb.) ile yoğunluk kazanırken Marmara ve Karadeniz kıyılarında yerli turistlerin yaptırdığı ikinci konutlar ağırlık kazanır. Marmara kıyıları ise denize girme

süresinin kısa oluşu nedeniyle yabancı turistlerin ilgisini çeken bir alan değildir. Bu nedenle turizm yatırımları bakımından Akdeniz ve Ege'den sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Özellikle Güney Marmara kıyılarında Yalova, Çınarcık, Gemlik, Erdek gibi yerleşim merkezleri ile Trakya kıyılarında Silivri, Kumburgaz, Tekirdağ sahillerinde yerli turistlerin yaptırdığı ikinci konutlar büyük bir yoğunluk göstermektedir. Marmara adaları da (özellikle Marmara adası ve Avşa adası) genellikle ikinci konutlar ve pansiyonlar ile yerli turistlere hitap eder. Marmara kıyısında yabancı turistlerin ilgisini çeken ve turistlerin ziyareti açısından önemini koruyan İstanbul, deniz turizmi açısından değil, tarihi özellikleri nedeniyle kültür turizmi bakımından önem taşımaktadır. Fazla girintili çıkıntılı olmayan kıyı özellikleri ile mavi ve yeşilin iç içe olduğu Karadeniz kıyılarımız ise denize girme ve güneşlenme süresinin kısalığı nedeniyle yabancı turistlerin ilgisini çekmez. Bu kıyıda yer alan Şile, Ağva, Kilyos, Akçakoca, Riva, Kastro gibi yerleşim merkezleri yerli turistlerin yaz aylarında dinlendikleri yerlerdir.

Korkut, Şişman, L Erdinç, Özyavuz, (2008)'a göre ekonomik kalkınmanın dengeli ve yararlılık ilkelerine uygun olabilmesi için ülkemizde doğal mekan boyutu ile bütünleşen bir planlama anlayışının tanımlanması, benimsenmesi ve planlama modelinin ülkemizin kalkınma planlarına, çevre politikalarına, ekolojik planlama sürecine entegre edilmesi gerekmektedir (Atabay, 1996).

Buna göre Yüksel (2013)'ün belirttiği gibi kıyılarımızda dikkat çeken diğer bir turizm şekli yat turizmidir. Ege ve Akdeniz kıyılarında Mavi yolculuk adı altında yatlarla yapılan bu turizm biçiminde yatların uğrak yeri olan marinalar İzmir'den itibaren Altınyunus (İzmir), Kuşadası (Aydın), Bodrum (Muğla), Marmaris (Muğla), Kemer (Antalya), Kaleiçi (Antalya) marinalarıdır. Çok turist çeken İstanbul'da Anadolu yakasında Kalamış, Avrupa yakasında Ataköy yat limanları vardır. Türkiye'nin turizm kapasitesi 10 milyon turisttir. Ancak 400-500 binde kalmaktadır. Ancak Almanya turizmi yılda 10 milyon turist çekebilmektedir (Yüksel, 2013; 5,6). Doğu Karadeniz Bölgesinde 20 adet "Turizm Merkezi" olmak üzere, 200'den fazla yayla bulunmaktadır. Bu yaylalar bölgenin coğrafi yapısı gereği, yaklaşık 1200-2500 metre rakımlı tepe ve düzlüklerde yer alır ve zengin doğal peyzaj özellikleri taşır. Geçmişte hayvancılık amaçlı kullanılan bu yayla ve meralar, günümüzde büyük ölçüde dinlenme

mekanları, ikinci konut olarak alternatif turizm kapsamında değerlendirilmektedir. Bu nedenle, son yıllarda eko turizm amaçlı “Turizm Merkezleri” oluşturulmaya başlanmıştır. Bu turizm merkezlerinin başında da Rize ili, Çamlıhemşin ilçesine bağlı olan Ayder yaylası gelir.

Milli park kapsamı içinde bulunan Ayder yaylasında yapılan evlerin, konaklama gereksinimini karşılamadan ziyade insanların ikinci konut, pansiyon ve konaklama tesisleri gibi kullanımlarına cevap verir. Son 35 yılda ev sayısında çok önemli bir artış (%95) olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç yaylalarda yapılaşmanın artık hayvancılıktan ziyade dinlenmenin ön plana çıktığını göstermektedir. Benzer gelişmelerin yaşandığı Milli park ve Yaylakent kapsamında olan Işıklar ve Düzköy yaylasında son 30 yıl içerisinde bina sayısında önemli artış (%60) olduğu belirlenmiştir.

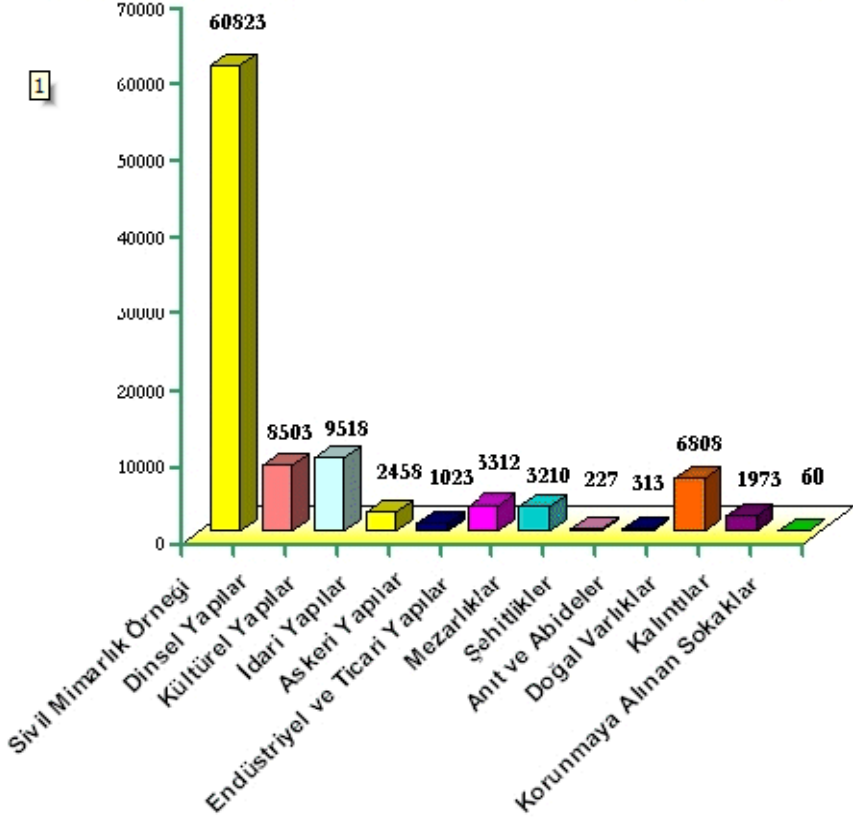
Eski evler geleneksel mimari anlayışla doğa ile uyumluyken, yeni yapılmış olan evlerin tamamen beton olduğu tespit edilmiş. Çarpık yapılaşma ile karşı karşıya olan yaylalarda evlerin bir planlamayla yapılmadığı belirlenmiştir. İzmir Türkiye’ye gelen her beş turistten birinin ziyaret ettiği bir il olmasına rağmen, bu ziyaretlerin gütübirlik olması nedeniyle konaklama talebi düşük kalmaktadır (Yüksel, 2013).

Turizm Bakanlığı’nın açıklamış olduğu verilere göre İzmir’i ziyaret eden yerli turistlerin sayısı, yabancı ziyaretçilere göre daha fazladır. Yabancı turistler arasında konaklama tercihi konusunda beş yıldızlı otel işletmeleri ilk sırayı alırken, yerli turistler açısından ilk sırada üç yıldızlı otel işletmeleri gelmektedir. Konaklama tesislerinin kent merkezinden çok ilçelerde yoğunlaştığı görülmektedir. İzmir’de, yıldızlı otel işletmelerine ek olarak motel, pansiyon, butik otel, tatil köyü, kamping vb. tesisler bulunur. Bu çeşitlilik farklı turist tiplerine hizmet vermeyi sağladığından rekabette avantaj sağlasa da, konaklama işletmesi kapasitesi açısından

Türkiye geneliyle kıyaslandığında (yaklaşık %5) yetersizdir. Bodrum’da, çok katlı lüks oteller yerine pansiyon, tatil köyü gibi yaygın alan kullanan turizm tesislerinden oluşmaktadır. Bodrum’un %13,4’ü sosyal amaçlı tesislerle kaplıdır. Dokuya daha çok bahçeler, tarlalar ve konutlar arasında kalan avlular hakimdir. Yörede, turizm patlamasından önce sadece konutlar ve bazı ticari yapılar yer alırken şimdi turiste ve turizme yönelik eğlence ve barınma mekanları bulunmaktadır. Artan yapılaşmayla birlikte zaten küçük olan arsalar iyice dolmakta, ayrıca kullanım alanlarının

yetersizliğinden dolayı da, sokaklar mekan sahipleri tarafından kullanılmaktadır (Yüksel, 2013; 7,8).

Tablo 1: 2011 Yıl Sonu Verilerine göre Türkiye Geneli Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı İstatistiği (Yüksel, 2013; 9).

GENEL TOPLAM: 98.228

Akkaya, Efeoğlu, Yeşil (2006)'e göre pek çok Avrupa Birliği üyesi ülke gelişmiş ülke statüsünde olup su ve toprak kaynaklarının %100'e yakın bir bölümünü geliştirmiş durumdadırlar. Bu ülkeler su kaynaklarının geliştirilerek halkın hizmetine sunulması ve bundan ülke kalkınmasına katkı sağlanması hususundaki faaliyetlerinin büyük bir çoğunluğunu

tamamlamış olup artık diğer sektörlerdeki faaliyetlerden kaynaklanan kirliliğin azaltılması ve giderilmesi konusuna yoğunlaşmışlardır.

Oysa ülkemizde su kaynaklarının geliştirilmesinde ancak %40'lar seviyesine gelinebilmiş olup mevcut teknik ve mali imkanlar ölçüsünden bunun kalan %60'lık bölümünün hedeflendiği gibi 2030 yılına kadar geliştirilmesinin de zor olacağı görülmektedir. Ülkemizin sosyo-ekonomik kalkınmasında büyük önemi olan su kaynaklarının geliştirilerek kullanıma sunulması bu nedenle çok önemli olup geliştirme planlarının önündeki her türlü engel aşılmaya çalışılmakta, buna engel teşkil edebilecek uluslararası sözleşmelere taraf olmaktan kaçınılmaktadır. Bununla birlikte, bir yandan su kaynaklarımızı geliştirirken diğer yandan bunların kirliliğe karşı korunması ve gelecek nesillere mümkün olduğunca temiz bir şekilde bırakılması da özel önem arz etmektedir. Her ne kadar ülkemiz su kaynakları henüz Avrupa'daki su kaynakları kadar kirlenmemiş olmakla birlikte Avrupa Birliği tarafından geliştirilen önlem ve uygulamalara ülkemizde de yer verilmesi faydalı olacaktır. Benzer şekilde SÇD'nin temelini oluşturan entegre havza yönetimi kavramının da ülkemizde yerleştirilmesi su kaynaklarımızda koruma-kullanma dengesinin etkin bir şekilde tesisi ve sürdürülebilirliği açısından çok önemlidir. SÇD'nin özellikle sınır aşan sularla ilgili hükümleri, direktifin ülkemizde uyumlaştırılması ve uygulanmasına yönelik olarak üzerinde önemle durulması gereken noktaları oluşturmaktadır.

Sesli, Aydınoglu, Akyol ' (2011)'e göre, kıyı alanlarının sınırlarının belirlenmesi kıyı plancıları ve yöneticilerinden çok akademik anlamda bir ilgi ve yaklaşım gerektirmektedir. Akademisyenler hükümet organlarıyla işbirliği içinde pilot projeler geliştirerek özel sektöre ışık tutmalıdır ve geliştirdikleri yaklaşımlar yasal temellere oturtulmalıdır.

Kıyı politikaları gündeme gelebilecek bütün ihtiyaçlara cevap verebilecek düzeyde ve geleceğe dönük olmalıdırlar.

Doğa, çevre ve canlılar üçgeninde bir bütün içinde sürdürülebilir yaşamın devam ettirilebilmesi, kirlenici kaynakların belirlenmesi, bunların ortadan kaldırılması yada en aza indirilmesi, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ile mümkün olabilmektedir (Alkış, 1997). CBS; Konuma dayalı gözlemlerle elde edilen grafik ve grafik olmayan bilgilerin toplanması, saklanması, işlenmesi ve kullanıcıya sunulması işlevlerini bir bütünlük içerisinde gerçekleştiren bir bilgi sistemidir. Kara kökenli çalışmalarda yaygın

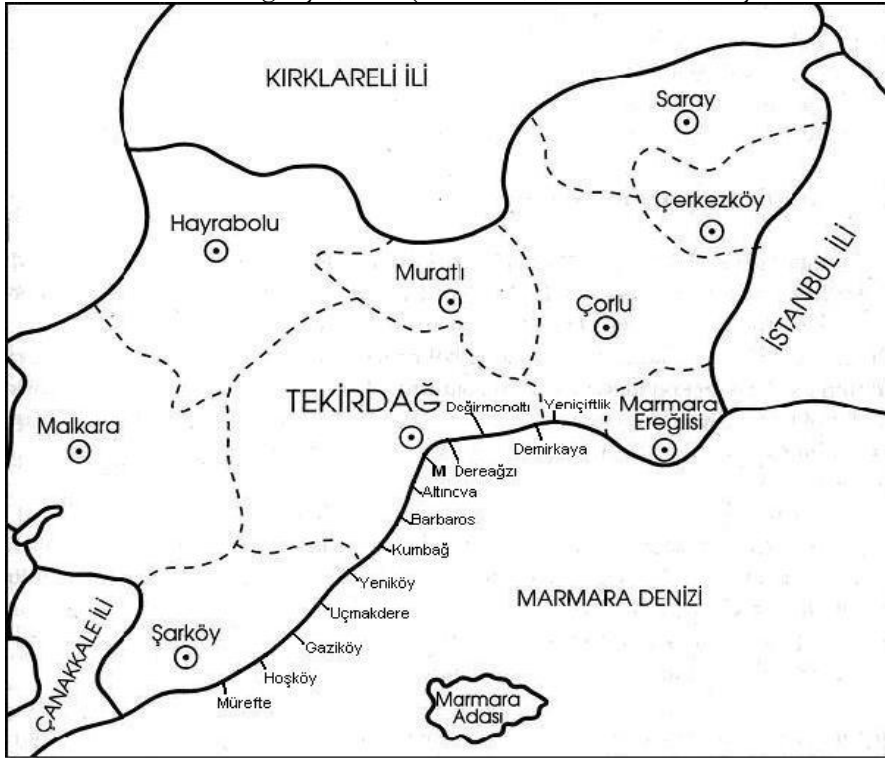
kullanımının yanı sıra son dönemlerde önem kazanan kıyı ve deniz alanlarının yönetimi ve planlamasında da vazgeçilmez bir araç haline gelmiştir. Sistem, çeşitli sosyal, kültürel, ekonomik ve politik aktivitelerin gerçekleştiği Kıyı Alanlarının Yönetiminde farklı bilgi kaynaklarının entegrasyonunu sağlama imkanı sunmaktadır (Uçkaç, 1998).

Bununla birlikte, “yönergeler (direktifler) şekil ve yöntemleri bakımından yetkiyi ulusal kurumlara bırakıp, varılacak sonuçlar bakımından üye ülkeleri bağlar” saptamasından hareketle direktifin ülkemiz “milli çıkarlarına uygun olmayan yönlerinin kendi çıkarlarımız ve gerçeklerimiz doğrultusunda yumuşatılıp uygulanabileceği düşünülmektedir. Bu açılarından; diğer mevzuatta olduğu gibi Avrupa Birliği SÇD’ne de uyum ve direktifin uygulanması kapsamında ülkemizde yapılması gereken çok önemli işler bulunmaktadır. Özellikle 3 Ekim 2005 tarihinde alınan karar uyarınca başlayan müzakere sürecinde bu konudaki çalışmaların hızlanması gerekliliği söz konusu olacaktır. Bunun da istenen düzeyde yapılabilmesi için ilgili kurum ve kuruluşlarımızın teknik ve personel açısından geliştirilmesi, bu amaçla üretilecek projelere finansman sağlanması özel önem arz etmektedir (Akkaya, Efeoglu, Yeşil, 2006, 203-204):

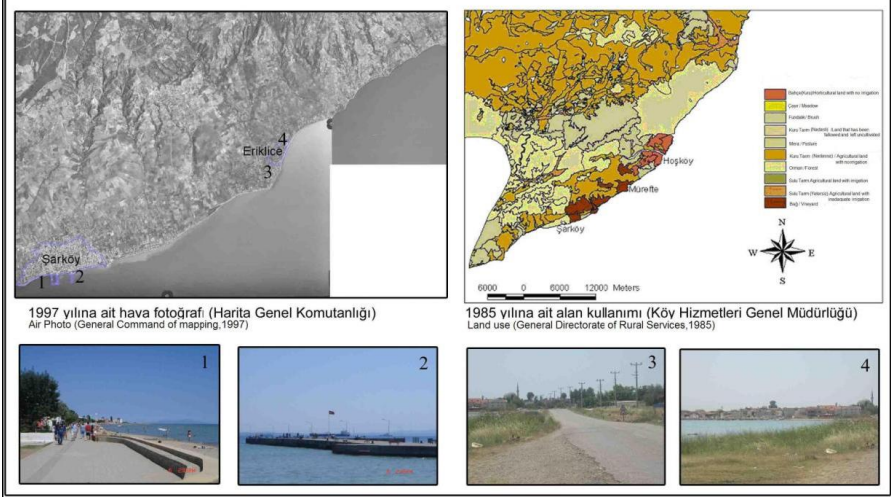
Günümüzde mülk sahipleri tarafından; evlerinin tamamı veya bir kısmını konaklama işlevine ayırdığı görülmektedir. Grafikten de anlaşıldığı gibi en çok sivil mimarlık örneği bulunur. Dört ve beş yıldızlı otel yatırımlarını zincir oteller ve/veya büyük ölçekli işletmelerin tercih ettiğini görürüz. Dolayısıyla üç yıldızlı işletmelere kadar mevcut bina şartlarının nitelikleri ve fiziksel mekan şartları ile oynayarak sağlanması mümkün görünmektedir. Ayrıca turizm çeşitliliği açısından yayla evleri, butik otel vb. özel çözümlere gitmek de mümkün olabilmektedir. Yüksel’in belirttiği gibi ülkemizde belli yörelerde turizme ait yatırımların yoğunlaşması yerine mevcut binaların işlev değişikliği ve turizm çeşitliliği bağlamında sağladığı mevcut şartların kullanılması, kaynak israfını azaltmada, yığılmaları önlemede katkı sağlayabilir.

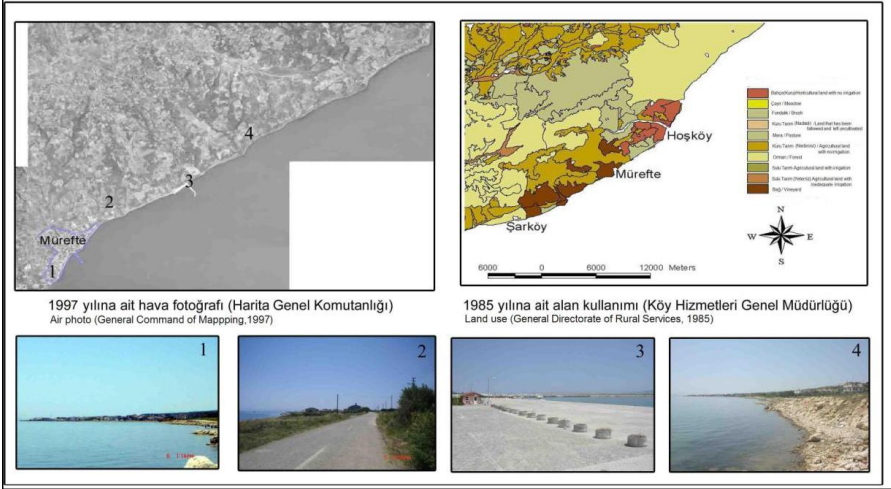
Şekil 5. Tekirdağ kıyı şeridi (Korkut, Şişman, Erdinç, Özyavuz, 2008)

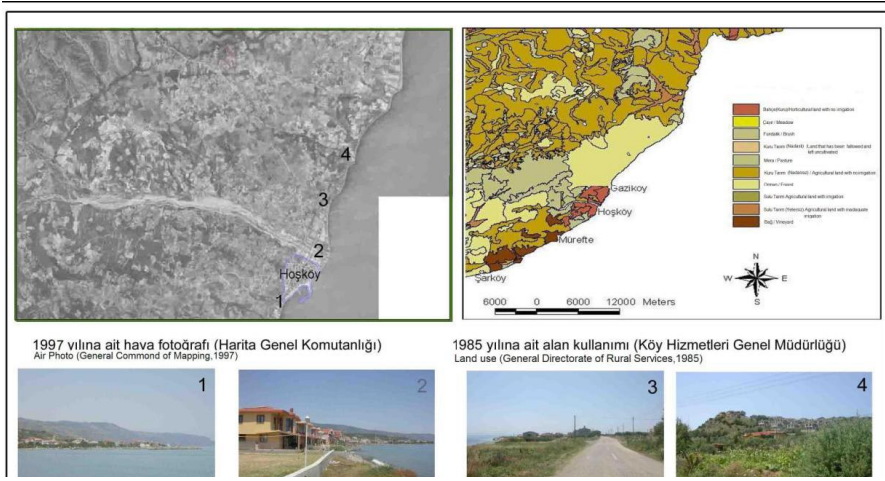
Şekil 6. Kıyı şeridindeki alanlar (Korkut, Şişman, Erdinç, Özyavuz, 2008).

Şekil 7. Şarköy-Mürefte kıyı şeridi alan kullanımları ve mevcut durum analizi (Korkut, Şişman, Erdinç, Özyavuz, 2008).

Şekil 8. Mürefte-Hoşköy kıyı şeridi alan kullanımları ve mevcut durum analizi (Korkut, Şişman, Erdinç, Özyavuz, 2008).

Şekil 9. Hoşköy-Gaziköy kıyı şeridi alan kullanımları (Korkut, Şişman, Erdinç, Özyavuz, 2008).

Araştırma alanı kapsamında, genel olarak doğal ve kültürel yapı özelliklerinin korunmadığı, yanlış arazi kullanımından kaynaklanan çevresel bozulmaların olduğu dikkati çekmektedir. Kıyı şeridinde yerleşim alanlarının yoğun olarak dere taşkın sahalarında, dolgu alanlarda ya da jeolojik açıdan uygun olmayan alanlarda yer aldığı, yeşil alan ve sosyal donatıların yetersiz olduğu görülmektedir. Araştırma alanı içinde I. II. ve III. sınıf tarım toprakları bulunmaktadır. Tekirdağ Belediyesi Uygulama İmar Planı İlke ve Kararları'nda; amaca uygun kullanılması önerilmiş olan arazilerin amaç dışı kullanıldığı görülmüştür. Yine aynı kararlarda tarım alanlarında konut yapılması durumunda kat sayısı sınırlı tutulmuştur. Dere taşkın sahalarında ise alan bütününde yerleşmeye açılmayıp taşkın alanı olarak bırakılmıştır. Tekirdağ Belediyesi Uygulama İmar Planı İlke ve Kararları'na karşın, mevcut alan kullanımlarına ve gözlemlerimize göre; Tekirdağ merkezinde yer alan Dereagzı'nın bir bölümü dere yatağı ve heyelan bölgesi üzerinde, Değirmenaltı da taban arazi üzerinde kurulmuş olup deprem riskine karşın, yapılanmanın en yoğun olduğu yerleşim yerleri olarak belirlenmiştir. Yanlış arazi kullanımlarının en belirgin örnekleri Şarköy-Hoşköy arasındaki tarım topraklarında görülmektedir. Araştırma alanında seçilen örnek alanlar kıyı boyunca genellikle 0 kotundan başlayıp kuzeye doğru 250 metreye kadar değişmektedir. Ancak bu yükselti Yeniköy-Uçmaktare arasında 945 metreye kadar ulaşmaktadır. Tüm sahil

şeridi deprem açısından risk taşımakla birlikte, önemli turizm merkezi olan Şarköy'den Tekirdağ Merkez'e kadar uzanan alan bu açıdan en riskli bölgedir. Özellikle Şarköy-Mürefte arasındaki mevcut yerleşimler ile yeni yerleşim bölgelerinin deprem gerçeği dikkate alınarak planlanmadığı gözlenmiştir.

Buna göre bu çalışmada bahsedilen kıyı şeritleri için İsviçre'de kullanılmaya başlanan yüzen otel projesi bu alanda uygulanabilir bir proje niteliğindedir. Öncelikle kıyı şeridindeki akıntı ve rüzgar yönü analizlerinin ardından böyle bir projenin hayata geçirilmesi için gerekli teknik düzenlemeler yapmak mümkün olabilir.

Şekil 10. Yüzen otel yapısının görünümü
(<http://realty.lenta.ru/news/2010/08/18/hotels/>).

Şekil 11. Yüzen otelin iç mekan perspektifi (hiddengemtravel.blogspot.com).

Şekil 12. Yüzen otelin çevre ile olan ilişkisi (www.archicentral.com).

Şekil 13. Yüzen otelin yan görünümü (www.archicentral.com).

Şekil 14. Yüzen otel merdiven detayı (news-e.hoosta.com).

İsviçre’de kullanılmakta olan bu yüzen otel yapısı, 46 yatak odası kapasiteli bir strüktürdür. Bu bina pasif bina kavramı ile donatılmış ve buna göre çevreye duyarlı ve enerji etkin tasarımı ile sürdürülebilirlik çerçevesinde de donanımlı ve nitelikli bir yapı örneğidir.

Şekil 15. Yüzen otelin teras bölümünden bir görünüm (news-e.hoosta.com).

Şekil 16. Yüzan otelin dış çevre dolaşım alanları (news-e.hoosta.com).

Bahsedilen bu mekan önerileri olası kıyı şeridi akıntı yönü ve şiddetine ilişkin ideal hesaplamaların yapılmasının ardından gerekli yasal izinlerin ve onayların alınmasıyla realize edilebilir. Burada dikkat edilmesi gereken konu; kıyı şeritlerindeki mevcut yaşıntıların, yaşam alanlarının ve coğrafik koşulların, bu kapsamda bir konut uygulaması için uygunluğunun irdelenmesi gerekliligidir.

Kıyı şeritlerindeki mevcut sosyal, kültürel ve ticari amaçlı eylem alanlarının böyle yeni yaşam alanları ile etkileşiminin çok yönlü olarak tartışılması, analiz edilmesi ve öncelikli olarak en ideal işlev gereksinimin belirlenmesinin ardından gerekli denemelerle uygulamalara başlanması en sağlıklı yöntem olacaktır.

SONUÇ

Su ve su kaynaklı yaşam alanları pek çok disiplin için önde gelen araştırma konusu olmakla birlikte tasarım disiplini için de geleceğe ilişkin konuların ve yaklaşımların önde gelenlerinden olmaktadır.

Küresel ısınma ve sonuçları dünya üzerinde öncelikli olarak kıyı şeritlerinde yaşanacak su seviyeleri artışı ile artan nüfus ve barınma gereksinimlerini karşılamak üzere yeni arayışların oluşmasını sağlayacaktır.

Su ve su üzerine yaşam alanlarının dünya üzerinde farklı coğrafyalardaki karşılıklarına baktığımızda suda yaşam ilkesinin konut başta olmak üzere otel, ofis, sanat merkezleri gibi farklı işlevsel gereksinimler için uygun ve elverişli mekan olanakları sunduğunu görmekteyiz. Bu olanaklar uygulanmış halen yaşanmakta olan örnekler olmakla birlikte bazıları ise henüz uygulanmamış olan ancak yasal izinlerin ve onayların alınmış olduğu projelerin kavramsal olarak yeni arayışları ve gelecekte uygulanacak olmaları ile gerçekçi bir zeminde yer almaları şeklinde görülebilmektedir. Tüm bu olanakların ortak özellikleri bu yapıların;

- kıyı şeritlerindeki akıntı yönü ve şiddetlerinin hesaplanması ardından sağlıklı bir zemin yüzeyi üzerinde yer alıyor olmaları;

- enerji etkin yapı sistemlerinden oluşmaları dolayısıyla çoğunlukla pasif yapı kapsamında tasarlanıp uygulanmış veya henüz uygulanmamış olanların bu konsept ile tasarlanıyor olmaları,

- plastik değer açısından kara üzerinde yer alan yapılardan büyük farklılıklar göstermemeleri, dolayısıyla sosyal ve kültürel bazda alışlagelen yaşam biçimlerini ve yaşam alanlarını çok değişikliğe uğratmadan bu çok yeni olan yaşam alanlarına uyum ve adaptasyonun psikolojik algı bağlamında sağlanabiliyor olması,

- kullanılan malzemelerin hafif, suya dayanıklı, neme dayanıklı ve enerji etkin olmaları vb.

Ülkemizde Tekirdağ bölgesindeki kıyı şeritlerinin analiz edilmesinin ardından bu bölge için öncelikli olarak suda yaşam ilkesine uygun konut tasarım ve önerilerinin geliştirilmesi ve bu sürecin mevcut uygulanmış örnekler üzerinden olabilmesi bu çalışmada önerilen bir tasarım metodu olmaktadır.

Kaynakça

Akkaya, C., A Efeoglu, A., Yeşil, N. (2006)Avrupa Birliği Su Çerçeve Direktifi ve Türkiye'de Uygulanabilirliği. TMMOB Su Politikaları Kongresi, (topraksuenerji.org).

Alkış, Z. (1997), Kıyı Yönetiminde Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Önemi, Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları 1. Ulusal Konferansı, 24-27 Haziran 1997, Ankara, Türkiye Kıyıları 97 Konferansı Bildiriler Kitabı.

Anonim, (2000). “Tekirdağ İli 1/5000 Nazım İmar Planı ve 1/1000 Uygulama İmar Planı ve Raporları”, Tekirdağ Belediyesi, Promer Planlama, İstanbul.

Atabay, S., 1996. “Ekolojik Temele Dayalı Bölge Planlamasına Küreselleşme Açısından Yaklaşım”, Ekolojik Temele Dayalı Bölge Planlama Uluslar arası Sempozyumu, 18-19 Ocak YTÜ Mimarlık Fakültesi Yayın No:MF.SBP-98.083, İstanbul.

Erginöz, M. A., (1998) Akdeniz Ülkelerinde ve Türkiye’de Kıyı Kullanımı, Yönetimi, İrdeleme ve Öneriler, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, 1998,İstanbul.

Gülez, S., 1983. “Kıyısız Alanların Rekreatif ve Turistik Yönden Planlanmasında Yeni Bir Yaklaşım”, Türkiye 7. Dünya Şehircilik Günü, Kıyılar Kolokiyumu, 6-8.12/1983, Trabzon.

Özmehmet, E. (2001) Avrupa ve Türkiye’deki Sürdürülebilir Mimarlık Anlayışına Eleştirel Bir Bakış Erbaş, Journal of Yaşar University Journal of Yasar University,2(7).

Korkut, A., Şişman, E. E., Erdinç, L.Y., Özyavuz, M. (2008), Tekirdağ Kıyı Şeridi Alan Kullanımlarının CBS Yardımıyla İrdelenmesi, Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi, Journal of Tekirdağ Agricultural Faculty 13.

Sayan, S., 1990 “Antalya Kenti Kıyı Bandının Gezi (=Promenad) Alanı Olarak Değerlendirilmesi”, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Uçkaç, Ş. (1998) Kıyı Alanlarında Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Kullanımı, Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları 2. Ulusal Konferansı, 22-25 Eylül 1998, Ankara, Türkiye Kıyıları 98 Konferansı Bildiriler Kitabı.

Sesli, F. A., Çağdaş A. A., Akyol, N. (2011) Kıyı Alanlarının Yönetimi. Akademi.itu.edu.tr

http://akademi.itu.edu.tr/aaydinoglu/DosyaGetir/64529/Sesli_kurultay9.pdf

Taner, T., Ünal, Ö., (1994) “Dünden Bugüne Türkiye’de Kıyılara İlişkin Yasal Düzenlemeler, Özdere Örneğinde Turizmin Çevreye Etkileri,

Peyzajın, Doğanın ve Yerleşim Alanlarının Korunmasına İlişkin Önlemler Sempozyumu, 28-30 Ekim 1994, Bildiriler Kitabı.

Ünal, Ö., (1997) Kıyıların Yönetimi ve Planlamasında Kamu Yararı, Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları 1. Ulusal Konferansı, 24-27 Haziran 1997, Ankara, Türkiye Kıyıları 97 Konferansı Bildiriler Kitabı.

Yalçın, Ö. E., Karaaslan, Ş. (2009) Geleceğin Ekolojik Ve Teknolojik Kentleri, TÜ Mim. Fak. E-Dergisi YTÜ Arch. Fac. E-Journal Cilt 4, Sayı 1, 2009 Volume 4, Issue 1, 2009 54 YTÜ Mim. Fak. E-Dergisi Cilt 4, Sayı 1

Yerlikaya, S. /Hürriyet Yayın Tarihi: 20 Ekim 2007

(<http://www.kenthaber.com/Haber/emlak-konut/Normal/suda-yuzen-eviniz-olabilir-/3ad931a3-4ab0-4130-81aa-566ef2e48461>)

Yüksel, İ. (2013) Turizmde Mekansal Altyapının Karşılansında Yerel Fırsatların Değerlendirilmesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt 5, No 2, 2013 ISSN: 1309-8012 (Online)

(http://www.sobiad.org/eJOURNALS/dergi_SBD/arsiv/2013_2/ilknur-yuksel.pdf).

yatzer.com

cfmoller.com

news-e.hoosta.com

www.archicentral.com

hiddengemtravel.blogspot.com

<http://realty.lenta.ru/news/2010/08/18/hotels/>

Kitap İncelemeleri

JARED DIAMOND, TÜFEK, MİKROP VE ÇELİK, ÇEVİREN:
ÜLKER İNCE, ANKARA: TÜBİTAK YAYINLARI, 2006.

Geleneksel gelişme teorisi özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan çalışmalarla oluşturulan ve azgelişmiş ülkelerin ekonomik özellikleri üzerinde yoğunlaşan bir ekonomi dalı olarak ortaya çıkmıştır. Azgelişmiş ülkelerde milli gelirin düşük olmasının ve gelişmemenin nedenleri üzerine odaklanan bu alan, özellikle bu ülkelerde üretim faktörlerinin yetersizliği ve etkin olmaması, piyasaların küçüklüğünün gelişmeye olanak vermemesi ve piyasa ekonomisi sisteminin işleyememesi gibi birçok etkeni ele almıştır. Bu açılardan bakıldığında gelişememe sorununun nedenlerini, daha değişik bir açıdan, bir antropolog ve fizyoloji profesörü gözüyle binlerce yıl öncesindeki olgulardan yola çıkarak açıklamaya çalışan Jared Diamond'ın kitabı oldukça dikkat çekicidir. Tanıtılacak bu kitap değişik coğrafya ve ekolojik koşullardaki insanların farklı gelişme hızlarındaki nedenleri ele almaktadır.

Kitap birinci bölümde; kıtaların tarih öncesi durumlarının analizini, coğrafyanın toplumları nasıl biçimlendirdiğini açıkladıktan sonra, ikinci bölümde asıl cevap aradığı soruya odaklanmakta ve yiyecek üretiminin başlamasının beraberinde getirdiği değişiklikleri öne çıkarmaktadır. Yiyecek üretimine daha erken başlayan toplumların yazgısı ve gelişmesi diğer toplumlardan daha farklı olmuştur. Bir tarım devrimi olan yiyecek üretiminin başlamasıyla tarım devrimini gerçekleştiren toplumların hem nüfusları artmış, hem de karmaşık örgütlenme ve teknolojik donanımlarını güçlendirmişlerdir. Yiyecek üretimi beraberinde büyük şehirleri, krallıkları ve şehirlerde yayılan mikropları getirmiş ama zamanla bu mikroplara bağıklık geliştiren toplumları da ortaya çıkarmıştır. Kaynakçasıyla beraber 662 sayfa olan kitabın üçüncü kısmında yazar, birbirini besleyen ve bir zincirin halkaları gibi olan bu gelişmelerin nasıl yiyecek üretiminden başlayarak tüfeklere, mikroplara ve çeliğe giden sürece dönüştüğünü açıklamaktadır.

Dünya ekonomi tarihinin genel olarak üç ana dönemden oluştuğu kabul edilir. Bu dönemlerden ilki avcılık-toplayıcılık dönemidir. Tarımın

keşfi ve hayvanların ehlileştirilmesi ile tarım devrimi dönemi başlamıştır. Jared Diamond, “Tüfek, Mikrop ve Çelik” kitabında, özellikle tarım devrimi aşamasına daha erken geçebilen toplumların avantajlarını, bunun dünya tarihini nasıl şekillendirdiğini ve insanlığın üçüncü dönemi olan sanayi devrimine geçişte kritik bir rol oynadığını ele almaktadır. Çıkış noktasını sınıfsız insan topluluklarından alan incelemesinde Jared Diamond, insanların nerelerde ve nasıl ayrıştığını, insanlar arasında ortaya çıkan eşitsizliklerin nedenlerini araştırmaktadır.

İspanyollar ile Amerika Kıtası'nın yerli imparatorluklarının yaptıkları savaşlarda, İspanyolların küçük birliklerle başarıya ulaşabilmelerinin görünür nedenleri arasında; İspanyolların tüfeklere, çelik silahlara, atlara dayanan askeri teknikleri ve yerli halka bulaştırdıkları Avrupa'da her zaman görülen bulaşıcı hastalıklar vardır. Avrupalı sömürgeciler dünyaya yayılmaya başlarken farklı kıtalardaki halklar arasında teknoloji ve örgütlenme bakımından çok büyük farklılıklar vardı. Avustralya, Amerika ve Afrika halkları henüz avcı-toplayıcı aşamasındayken Avrasya halklarının büyük bölümü tarım devrimini gerçekleştirmiş, hayvancılık, metal işleme teknolojisi, karmaşık siyasal örgütlenme becerilerini geliştirmişlerdir. Avrasya'da yaşayan insanların ekonomik ve sosyal gelişmeleri, yazı, bronz alet yapımı, taş yontma yöntemleri diğer kıtalardaki halklara göre çok daha erken bir tarihte gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, Jared Diamond'un kitabında incelediği esas sorun, neden insanların farklı kıtalarda farklı hızda geliştiğidir.

Tarihçiler milattan önce 11000 yılında dünyadaki tüm toplumların aynı gelişmişlik düzeyinde yani avcılık-toplayıcılık döneminde olduğunu kabul etmektedirler. Avrasya'daki toplumlar zaman içinde ikinci aşama olan tarım devrimi aşamasına daha erken geçebilmişlerdir. Yazar, Avrasya'da yaşayan toplumların daha hızlı gelişmesinin nedenlerini üçüncü bölümde; yiyecek üretiminin başlaması, evcilleştirilebilir hayvan varlığı ve çiftçilikle uğraşan toplumların zamanla mikropalara bağışıklık kazanması olmak üzere üç etkene dayandırmıştır. Kısaca tarım devrimi olarak isimlendirebileceğimiz bu aşamaya Avrasya'daki toplumların diğer kıtalardaki toplumlardan daha erken geçmesini ise kıtaların konumlanması ile açıklamıştır. Jared Diamond, Avrupa düşüncesinde yer alan, insan topluluklarının gelişmişliğini, teknolojik düzeyini ve örgütlenme becerilerini doğuştan gelen yeteneklerle açıklama eğilimine, “Tarih farklı

halklar için farklı yönden gelişti ama bu çevresel farklardan dolayı böyle oldu, o halkların biyolojik farklılıklarından dolayı değil” diyerek karşı çıkmaktadır. (s.18)

Avcı-toplayıcı toplumlarda örgütlenmenin gelişmemesinin temel nedeni tüm avcı-toplayıcıların zamanlarının çoğunu yiyecek bulmaya harcamalarıdır. Ancak yiyecek üretimi başladığında ve bu yiyecekler depolandığında kendi yiyeceğini üretmek zorunda olmayan siyasal bir seçkinler sınıfı oluşmaya başlar. Örneğin krallar avcı-toplayıcı toplumlarda değil, büyük tarım toplumlarında görülmüştür. Bu örgütlenme uzun sürecek bir fetih savaşını da yürütmeye elverişlidir. Fethedilen yerli halklara karşı yapılan savaşlarda yerli halkların da savaşlarda başarı kazandığı görülmüştür. Ancak tam zamanlı ordu besleyen Avrupalı sömürgecilerle uzun soluklu bir savaşı yürütecek bir örgütlenme olmadığından bu başarılar kısa süreli olmuştur. Kısacası yiyecek üretiminin başlaması yani tarım devrimi daha çok yiyecek, bunun sonucunda da daha yoğun nüfus demektir. Yiyecek fazlalığı toplumsal ve siyasal olarak daha fazla örgütlenme getirir. Bu nedenle bitki ve hayvanların evcilleştirilmesi, imparatorlukların, okuryazarlığın, çelik silahların niçin önce Avrasya’da geliştiğini açıklar. Yiyecek üretimiyle fetih arasındaki temel bağlantıyı ise fethedilen topraklarda yaşayan toplumlara bulaştırılan öldürücü mikroplar tamamlar.

Diğer tüm gelişmelere zemin hazırlayacak ve insanların değişik yerlerde birbirinden son derece farklı gelişmişlik düzeylerinde olmalarına neden olacak başlıca etken olan “tarım devriminin bazı toplumlarda diğerlerine göre çok daha erken bir evrede gerçekleşmesinin” açıklamasını ise Jared Diamond çevresel koşullar ile açıklayarak coğrafi yapının önemine vurgu yapmıştır. Jared Diamond, farklı kıtalardaki ilk insanların farklı hızlarla gelişmesinde, kıtaların fiziksel konumlanmalarının önemli olduğunu ileri sürmüştür. Avrasya’nın ilk insanlar için diğer kıtalardan daha elverişli olduğu sonucunu bu farklı konumlanmadan çıkarmaktadır. Çünkü Avrasya diğer kıtalardan farklı olarak kuzey-güney doğrultusunda değil de doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. Jared Diamond’a göre Afrika ve Amerika kıtalarının kuzey-güney ekseninde yani uzunlamasına olmaları bu kıtalardaki toplumların gelişme hızlarını etkilemiştir. Aynı enlem üzerindeki bölgelerin iklimleri de benzer özellikler gösterir. Dolayısıyla aynı enlem üzerinde gerek hayvan gerek bitki gerekse insan

toplulukları daha rahat hareket etmektedir. Kitapta, evcilleştirilebilmiş ve yiyecek olarak kullanılan hayvanların, savaşlarda kullanılan atların hemen hepsinin Avrasya'da olmasının nedenleri de yine kıtaların konumlanmalarına dayandırılmaktadır.

Tarım ve hayvancılıkla uğraşmaya başlayan toplumların artık göç etme gibi bir ihtiyaçlarının kalmaması ve yerleşik hayata geçişi, yerleşik hayata geçişin daha fazla insana yetebilecek besin üretilbilmesine neden olarak nüfus patlamasına yol açması gibi birbirine bağlı süreçlerin hepsi kitabın üç bölümünde kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Sonuç olarak, “Tüfek Mikrop ve Çelik” insanlığın gelişimini anlayabilmek için okunması gereken yapıtlardan birisidir. Kitap; insan ve toplum bilimleri, ekonomi, antropoloji, tarih gibi farklı disiplinlerin ilgi alanında olan bir konuyu her türden okuyucu tarafından rahat bir şekilde anlaşılabilir tarzda ele almıştır.

Hasan SABİR

Yrd. Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Kamu Yönetimi Bölümü,hasansbr@istanbul.edu.tr

ZAZA ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİ

Malmisaniy. Folklorê Ma Ra Çend Numûney. İstanbul: yy, 1991. 19,5x13 cm. 319 sf.

Mesut Özcan. Dersim (Zaza) Atasözleri. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1992. 19,5x13,5 cm. 56 sf. ISBN 975-343-029-9

Roşan Lezgin. Ferhengê Îdyomanê Kurdî (Kirmanckî/Zazakî). İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî, 2005. 21x13,5 cm. 210 sf. ISBN 975-98773-8-4

İbrahim Bukan. Zazaca-Türkçe Atasözleri ve Özlü Sözler. Qalê Vêrinu o Qalla Rêber. Ankara: Seresur-Kızılbaş Yayınevi, Mart 2011. 20x14 cm. 46 sf. ISBN 975-8737-16-6

Zilfi Selcan. Qese u Qesê Virênu. Leksikon. Dersim: Tunceli Üniversitesi Yayınları, Ekim 2013. Ciltli, 1. Hamur, 24,5x17 cm, 551 sf. ISBN 978-605-5139-02-5

Zülfükar Ayyıldız. Vatenên Verênandê Ma. (Zazaca Atasözleri ve Deyimler). Şanlıurfa: Zülfükar Ayyıldız, baskı Elif Matbaası, Aralık 2013. 19,8x13,8 cm. 448 sf. ISBN 978-605-64271-0-7

Kurmanci ve Zazakiyi öğrenmeye çalışan biri olarak başvurduğum kaynaklardan biri de atasözleri. Ülkemizde Kurmanci yazılı edebiyat özellikle son 25 yıl içinde hatırı sayılır bir hacime ulaşmış bulunuyor. Roman (çeviri ve telif), hikaye, şiir, sözlük, gramer, inceleme vb dallarda çok sayıda eser yayımlandı, günlük gazete ve aylık dergiler çıkıyor. Zazacada ise düzenli olarak yazıp çizenlerin sayısı yüzü geçmiyor. Zazacanın Dersim ağzı yok olma tehlikesiyle karşı karşıya. Ancak ben bu yazıda Zazacanın sorunlarını ele almayacağım, bu hem geniş bir konu hem de benim uzmanlık alanıma girmiyor. Ben bu yazıda şimdiye değin yayımlanmış Zaza atasözleri ve deyimleri kitaplarını tanıtmaya çalışacağım.

Yurtdışında yayımlanmış dergilerde yer alan makaleleri saymazsak, tespit edebildiğim kadarıyla Türkiye'de yayımlanmış ilk Zazaca atasözleri çalışması Mehemed Malmisaniy'in yukarıda künyesi verilen kitabındaki atasözleri (vatey verinan) kısmı oluyor (sf. 133-156). Türkiye'de Zazaca yazan ilk yazarlardan olan Malmisaniy, Çermik, Çewlig (Bingöl), Dersim, Egil, Hani, Lice, Maden, Mutki, Piran (Dicle) ve Siverek'ten toplam 581 adet atasözünü derlemiş. Atasözleri herhangi bir açıklama ve Türkçe karşılığı

olmaksızın verilmiş, ancak her bir atasözünün nereden derlendiği belirtilmiştir.

Atasözleri hakkında saptayabildiğim (tarih sırasıyla) ikinci çalışmayı bir Dersimli yapmış. Mesut Özcan 1992 yılında yayımlanan kitabında Dersim'den derlediği 305 adet atasözü ve 42 adet bilmeceyi Türkçe çevirileriyle birlikte vermiş. Hacim olarak pek küçük olan bu ilk çalışmanın başında Mehmet Bedri Gültekin'in bir önsözü var. Gültekin önsözünde Zazaların kendilerini Kürtlük dünyası içinde gördüklerini ve Dersim'in Zaza bölgesi içinde özel bir yere sahip olduğunu yazıyor.

Tunceli Üniversitesi Zaza Dili ve Edebiyatı öğretim üyesi Yrd Doç Dr Zülfü Selcan'ın Dersim'den derlemiş olduğu atasözleri ve deyimler Tunceli Üniversitesi tarafından yayımlandı. Selcan'ın eseri Zaza/Kırmanc atasözleri ve/veya deyimleri hakkında şimdiye değin yapılmış en kapsamlı çalışma. 1960'lardan beri Dersim türkü, masal ve atasözlerini derleyen Selcan'ın kitabı sadece Dersim yöresinde konuşulan Zazacadan derlenmiş 7.275 adet atasözü ve deyimden oluşuyor. Bu sayı kesinlikle azımsanacak bir sayı değil. Karşılaştırma için söylüyorum, Ömer Asım Aksoy'un yine bir ömür boyu derlediği Türkçe atasözlerinin sayısı 2.110, deyimlerin sayısı da 7.853'tür. Yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan Dersim Zazacasının söz varlığı içinde önemli bir yer tutan atasözleri ve deyimlerin bir araya getirilmesi kuşkusuz Zaza edebiyatına çok önemli bir katkıdır. Yazar Dersim'de yaşlılardan derlediği sözleri herhangi bir sansüre tabi tutmadan yayımlamıştır. Bu yönüyle yazarın çabası takdire şayandır, çünkü dilin bütün hazinesini kendi iç çelişkileriyle ve nüanslarıyla birlikte görmemize olanak sağlamıştır. Her dilde birbiriyle çelişen atasözleri vardır, Zazacada olmasaydı bu şüpheli bir durum olurdu. Dersim Alevi kültürünü anlamak için başvurulacak kaynaklardan biri de atasözleri olabilir. Kuşkusuz bu konu bu kısa tanıtma yazısının sınırlarını aşıyor ancak kısa bir örnek vermek istiyorum. Örneğimiz kadın üzerine söylenmiş atasözleri olsun. Nitekim kadınların statüsü herhangi bir kültürü anlamak için önemli bir ölçüttür. Selcan'ın sözlüğünde kadın kelimesinin üç formu var (cinike, ciniye ve cüanike) ve bu üç başlık altında 60'tan fazla söz var. Bunlardan bir kısmı nötr, bir kısmı kadınları kötülerken bir kısmı da bazı kadınları övüyor veya kadınları ikiye ayırıyor: sıradan kadın (cinike) ve hanımefendi (cüanike): Cinike estê, cüaniki estê. (Kadın var, hanımefendi var!). Kadınları öven veya erkekle eşit konuma getiren sözlere birkaç örnek: Çêr çêro:

cênika ho ki, cüamerdê ho ki (Yiğit yigittir ha kadın ha erkek). Ciniye hewle estuna (ostına) çeiya (İyi/güçlü kadın evin diregidir). Ciniye çe kena (Evi kadın yapar). Çe bîrizno ciniya, vîrazo ciniya (Evi yapan da yıkan da kadındır). Öte yandan kadını kötöleyen sözlerden bir kısmı şöyle: Dare bê çewr nêbena, ciniye bêguna nêbena (Ağaç çiziksiz, kadın günahsız olmaz). Ciniye kerga kora. (Kadın kör tavuktur). Cinike aqletariya. (Kadın cahildir). Ciniu de bas nêbeno. (Kadınla baş edilemez).

Zaza dili grameri üzerine (Almanya'da) doktora yapmış olan nadir kişilerden biri olan Selcan kitabın başında atasözleri ve deyimlerin bir tanımını yapmaya çalışıyor ve atasözlerinin yapılış biçimlerini gösteriyor. Ne var ki atasözünün tek cümlelik bir tanımını bulamıyoruz Selcan'da. Onun yerine kısa kısa cümlelerden oluşan tanımlar var. Oysa Zazacanın gelişmesi ve bilim dili olabilmesi için uzun bilimsel formülasyonları ifade edebilmesi gerekiyor. Örneğin Türkçede atasözleri ve deyimler üzerine en yetkin çalışmayı yapmış olan Ömer Asım Aksoy atasözlerini şöyle tanımlıyor: “Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler”. İşte Zazacada da atasözlerinin tanımını bu türden uzun bir cümle ile yapmak gerekli bence.

Selcan atasözü için “qese vîrenu” (motamot çevirisiyle “öncekilerin sözü”), deyim için ise “qese” diyor ki bu ikinci terim bence deyim anlamını vermiyor. Bir dilbilgisi terimi olan “deyim”in (İngilizcesi “idiom”) Zazacada bir karşılığı yok ve bence uydurulması gerekiyor. Evet aynen öyle, uydurmak gerekiyor, nitekim Türkçede de bir zamanlar deyim diye bir terim yoktu; cumhuriyet döneminde uyduruldu. Selcan'ın çalışmasında göze çarpan bir diğer eksiklik, verdiği bibliyografyada Roşan Lezgin'in 2005 yılında yayımlanmış olan deyimler sözlüğünün yer almamış olması. Hakikaten Zazaca yazarların çok az olduğu bir ortamda Selcan'ın Lezgin'in eserinden haderdar olmayışı pek garip görünüyor.

Roşan Lezgin, yukarıda künyesi verilen Zazaca deyimler sözlüğünde “deyim” için doğrudan İngilizceden aldığı “idiom”u kullanmış. Lezgin'in 2005 yılında yayımlanmış olan sözlüğü 2.691 adet deyim yine Zazaca açıklamalarıyla birlikte veriyor. Lezgin sözlüğün başında deyimler hakkında güzel bir önsöz de yazmış ve deyimlerle atasözlerinin (Lezgin “vateyê verênan” diyor ki “qesê vîrenu” ile aynı anlama geliyor) farklarına da değinmiş. Yazar atasözleri ile deyimleri ayırt etmenin bazen kolay

olmadığını ifade ediyor. Genel olarak bu ifadeye katılmakla birlikte en azından bir örnekte yazara katılmıyorum. Örneğin Lezgin'in kitabına almış olduğu “Vengê defî/dawulî dûra ra weş yeno” (davulun sesi uzaktan hoş gelir) sözü bence (ve Ömer Asım Aksoy'a göre) her zaman bir atasözüdür.

İbrahim Bukan'ın küçük broşürü Zazaca içinde özel bir ağız oluşturan Bingöl yöresinden derlenmiş 600'den fazla atasözü ve özlü sözü Türkçe karşılıklarıyla birlikte veriyor.

Tanıtmak istediğim son sözlük Zazaca içinde yine kendine özgü bir ağız oluşturan Siverek'ten Zülfükar Ayyıldız'ın atasözleri ve deyimler sözlüğü. Ayyıldız, atasözü ve deyim ayrımı yapmaksızın ikisine birden “vatenên verênandê ma (öncekilerimizin sözleri)” diyor. Yazar kitapta 417 adet atasözü ve deyim derlemiş. Ne var ki ilk bakışta hacimli görünen eserde her sayfada sadece bir atasözü veya deyim verilmiş, ayrıca her atasözü veya deyim kelimelerinin Türkçe karşılıkları aynı sayfada tek tek ve alt alta verilmiş. Bu ve başka gereksiz şişirmelerden ötürü kitap bir miktar hayal kırıklığı yaratmıyor değil, ama ciddi bir emek ürünü olduğu belli.

Zaza/Kırmanç ve özelde Dersim atasözlerine baktığımızda dikkati çeken ilk nokta bu atasözlerinin çoğunun Türkçeye kelime kelime çevrilebilir olması. Bu da çok doğal tabii, yüzyıllarca birlikte yaşayan halkların etkileşiminin bir yansıması. Nitekim Farsça ve Ermenice atasözleri ve deyimlerin de çoğu Türkçeye kelime kelime çevrilebiliyor. Dolayısıyla Zazaca atasözlerinin çoğu Türkçe konuşanlar için tanıdık geliyor. Ancak Türkçede pek rastlanmayan sözler de var. Örneğin Ayyıldız'ın sözlüğünde geçen “Vaşê hewşî talo” (avlunun otu acıdır) sözü pek hoşuma gitti. Bu bana “kimse kendi memleketinde peygamber olmaz” sözünü hatırlattı. Felsefi bir derinliği olan bir sözü bu kadar basitçe söyleyebilmek hakikaten bir ifade zenginliği sayılmalı. Bu arada Roşan Lezgin ise sözlüğünde bu sözü “Vaşê verkî (verê keyeyî) tahl/cal o!” şeklinde veriyor ve Kurmancideki karşılığının da “Giyayê hewşe tahl e!” olduğunu belirtiyor. Lezgin'e göre sözün Zazaca versiyonunda “evin önü” ibaresi kullanılmış, çünkü Zazalar genelde dağlık yerlerde ve yaylalarda yaşarlar, Kurmanclar ise şehirde ve ovada yaşadıkları için avlu ifadesini kullanırlar diyor. İbrahim Bukan'ın sözlüğünde ise bu söz ve kendi verdiği Türkçe açıklaması şu şekilde: Vaş tal duarmale kiyyid vêjen : Acı ot evin etrafında, acı söz evden çıkar. Doğrusu ben bu sözü tam anlayamadım.

Muhtemelen Ayyıldız ve Lezgin'in verdiği anlamda, ancak başka bir anlama da geliyor olabilir.

Bu yazıyı Zazaca atasözleri içinde en çok sevdiğim sözle bitirmek istiyorum: Ez ve pers pers, şiyö resto Qers (mealen: Sora sora Kars'a gidilir!).

Candan BADEM
Yrd Doç Dr. Tunceli Üniversitesi Tarih Bölümü
candanbadem@tunceli.edu.tr

Yayın İlkeleri

1. Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Güz ve Bahar dönemlerinde olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan hakemli akademik bir dergidir. Dergide sosyal bilimler alanında daha önce yayımlanmamış özgün telif ve yabancı dillerde yayımlanmış makale çevirileri, sadeleştirmeler, kitap, tez, konferans ve sempozyum değerlendirmeleri ile bilimsel röportajlar yayımlanır.
2. Dergiye gönderilecek makaleler (tercüme ise tercüme edilen metinle birlikte) sbd@tunceli.edu.tr adresine yazarın adı, akademik unvanı, ilgili olduğu kurum, yazışma adresi, telefon numarası ve e-posta adresi eklenerek gönderilmelidir. İlk defa yazı gönderenlerin kısa özgeçmişlerini de ilave etmeleri gerekmektedir.
3. Makaleler .doc veya .odt formatında kenar boşlukları 2,5 cm olacak şekilde A4 sayfasına, 1, 5 cümle aralıklı, 12 punto Times New Roman karakterleri ile sağa ve sola dayalı (bloklanmış) olarak yazılır. Dipnotlar ise 10 puntoda yazılır. Makale başlığı iki satırı geçmeyecek şekilde 12 punto büyük ve koyu harflerle sayfa ortalanarak, ara başlıklar ise koyu harflerle 12 puntoda sola bitişik yazılır.
4. Makaleler en fazla 7.500; kitap, tez, konferans ve sempozyum değerlendirmeleri ise en fazla 1.500 kelime olması beklenir. Söz konusu boyutların aşılması halinde makalenin mevcut haliyle yayımlanıp yayımlanmamasına yayın kurulu karar verir.
5. Atıf yapılan eserler APA ya da Chicago alıntılama kurallarına uygun bir şekilde dipnotlarda belirtilmelidir. Eserler ilk alıntıda yazarın adı ve soyadını içeren tam künyeleriyle; sonraki alıntılarda ise yazarın sadece soyadı ve eser ismi uygun biçimde kısaltılıp verilir. Makaleler tırnak işareti arasında Dergi ve kitap adları ise italik (eğik) yazı ile gösterilir.
6. Makalenin sonunda kaynakça olarak sadece makalede yararlanılan kaynakların tümü yazar soyadı, yoksa eser adına göre alfabetik sıralanmalıdır. İnternet kaynakları kaynakçanın en sonunda erişim tarihi belirtilerek eklenir.
7. Metnin başında 150 kelimeyi aşmayacak bir Özet, Anahtar Sözcükler (en fazla beş adet) ile makale başlığı, özet ve anahtar kelimelerin İngilizce tam çevirisi olmalıdır.
8. Çalışmalarda Türk Dil Kurumu'nun imla ve transkripsiyon kuralları uygulanır. Kelimelerin imlasında metnin tamamında birlik aranır. Latin alfabesinden başka bir alfabe ile yazılmış kelimeler ve kaynak eser künyeleri transkripsiyonu yapılarak verilir.
9. Gönderilen çalışmalar yayın kurulunca uygun bulunduğu takdirde, telifler iki, tercüme ise bir hakeme gönderilir. Telif makalelerde raporlardan birinin olumsuz olması halinde yayın kurulu çalışmayı yeni bir hakeme daha gönderir. Yayın kurulu nihai kararı verir. Yayın kurulu araştırma makaleleri dışındaki yazıları (kongre haberleri, kitap tanıtımları vb) hakeme göndermeden bizzat inceler ve kabul veya red kararı verir.
10. Kabul edilen makaleler için yazarlara telif ücreti ödenmez. Basılan dergiden iki adet gönderilir. Yazarlar eserlerinin Tunceli Üniversitesi internet sitesinde pdf formatında yayımlanmasını da kabul etmiş sayılırlar.
11. Bu dergide yayımlanan makaleler yayın kurulunun izni olmadan aynen veya kısmen bir başka eserde yayımlanamaz ve iktibas edilemez. Yayımlanan yazı ve makalelerin dil, içerik ve hukukî sorumluluğu tümüyle yazarlarına aittir.